

Hamvas Béla: Patmosz II-III.

TARTALOMJEGYZÉK

[PATMOSZ II](#)

[PATMOSZ III](#)

[Előszó a Bűn és bűnhődéshez](#)

[A tapintatlan \(Démon és idill\)](#)

[Mirázs](#)

[Az életmű](#)

[\(Megjegyzés az életműhöz\)](#)

[Levél V. J.-hez](#)

[Cseresznyét szedni](#)

[A senki](#)

[\(Utószó a valakiről\)](#)

[Kiengesztelődés](#)

Patmosz II

Ritka mű kelti az ősállapotnak azt a meghitt nyugalmát, amelyet nehéz másként nevezni, mint idill Corot néhány képe, Hölderlin, a Midsummer night, Wordsworth, Bach, Mozart. Ember is fel tudja kelteni, táj is, néha kicsiny tárgy (kínai porcelán), esetleg metafizika (Védanta), vagy egyetlen hang a szomszéd szobából vagy kertből.

Az ősállapot nem feltétlenül a kezdet, a gyermek kor és az őskor, felismerésében semmi nosztalgia nincs. Inkább tudatában lenni valaminek, ami a kezdetnél is előbb volt, és nem múlt és nem múlik és nem múlhat el soha, és nemcsak tart, hanem tartja mindazt, ami azóta történt és van. Életünkhöz viszonyítva ez a lét. Amikor emberben és műben, tájban és hangban megjelenik, mindenki tudja, hogy otthon igazán itt van.

Az idill elsősorban rend. Mindenesetre mérték; emberről, műről, dologról az, hogy mit ér, akkor derül ki, ha a kezdetbe állítom. Akkor élek helyesen, ha magamat állandóan a kezdettel ellenpontozom. Életemnek minden bizonnyal legnagyobb eredménye, hogy erről a rendről tudomást szereztem. Nem ösztönzés nélkül. Jakob Böhme, Russel matematikája, Mallarmé és iskolája, Plótinosz, a Kabbala, a szánkhja, a Ji King aritmológiája, de legfőképpen René Guénon és Rudolf Pannwitz, akik nélkül semmire sem jutottam volna. A primordiális rendet orfikának neveztem el, mert mint tudatosan kiépített rendszert Orpheusz hagyományában találtam meg. A geometria, a görög építészet és zene és szobrászat, Hüppokratész, a metrika és az archaikus metafizika (Hérakleitosz, Parmenidész, Empedoklész). Az orfika számomra a primordiális rend anamnézise, mint a születés előtti (történelem előtti) létezésre való eltörölhetetlen és minden emberben jelenlevő és élő emlékezet. Ha ez az emlékezet csupán vágyakozás, rossz. Helyes, csak ha éber és aktív realizálás, az eredeti helyzet

megvalósításának tevékenysége, elsősorban az emberben magában, a renormalizálás. Ez az emberi lét metafizikai tevékenysége, amely megnyilatkozik a nagy művészetben, a vallásban, a valódi tudományban, az erkölcsi magatartásban, az egyetlen metafizikában, és ami a legfontosabb, az éber és a tiszta ember életében, ami nélkül az előbbiekből sincs semmi.
Reines Herzens zu sein.

A primordiális rend, mert nem érzékelhető, nem vész el. A leghelyesebb, ha az ember úgy fogalmazza meg, ahogy a szufi, a khasszid, a zen, Jakob Böhme teszi: itt van, a világban és bennünk, a dolgokban és a lélekben van és volt és lesz, de az, ember önmagában sajátságos módon a felőle való tudomását eltörölte, és ezzel mintha kezdeti egyszerűségét – és így életének rendjét – elvesztette volna. Az ember a rendről tud, de azt elfelejti, és annak megvalósításában önmagát megakadályozza, és kényszerűen nem tudja másképpen csinálni, sőt életét ahelyett, hogy rendben tartaná, feldúlja; ezt a paradox kényszert bűnbeesésnek, vagy megromlásnak, általános szóval korrupciónak nevezik. Tudja és nem tudja. Biztos benne, hogy miképpen kell tenni, mégsem teszi, és meg akarja tenni, de képtelen rá. A hinduk azt mondják, ez az örületszerű megzavarodás (abhimána). Az éberség lefokozódik, és az ember alvajárová lesz (avidja). Tudom, hogy ez az, de erőtlenség vagyok, mint Pál írja. Pascal pedig: tudom, hogy mit kell tennem, de nem vagyok képes megtenni. Azt hiszem, ezt a vergődést a lét világossága és az emberi akarat tehetetlensége között, ezt az ájultságot, hogy látom, de nincs hozzá erőm, ezt hívják vallásnak. Ebben a helyzetben tényleg csak egy van: Isten. A nyomorult ember vallásos. Ez a nyomorultság Pascal szerint az emberi méltóság.

Az idill az öröklét meghitt nyugalmanak analógiája, itt és most. Annyi valósul meg belőle, amennyit akarok. Ha valaki belép egy házba, a székek és az asztal, az ágy és a szekrény elhelyezéséből tudja, hogy az emberek, akik itt élnek, az idillben élnek, vagy feldúltan. Idillben élni az ember legnagyobb tehetsége. Mindenkinek a szemében látható, hogy az ember mit tud az idillről, és azt mennyire éli. Nem idillt élni boldogtalanság. Ha valaki a határt átlépi, tudja, hogy az országban az idillből mit valósítottak meg. Ami az embert a huszadik században annyira megrettent, az ellen-idillnek ez a dühödő rohama a rend és a béke, az arány és a meghittség ellen. Az idillre az állatok jobban emlékeznek; nem tagadják meg rokonságukat az angyalokkal; de még inkább a madarak, a virágok és a csillagok.

Az idill a tiszta lét életrendje; mindegy, hogy milyen tudás őrzi, a tao, vagy a kereszténység.

Az idilli embert nem szabad összetéveszteni azzal a kedélyes (gemütlich) lényel, aki ugyan szintén nem szeret sietni, a túltevékenységtől óvakodik, a rosszkedvet nem viseli el, inkább üldögél, diskurál, barátságos, nevetgél és iszogat. E gemütlich lénynek azonban többnyire pocakja van. A gemütlich az, aki igényeit lefokozta, és nem az idillben él, hanem a laposságban. Semmit sem tud az orfikus rend intenzív geometriájáról, amely a zenében és a lélekben és a morálban olyan tiszta és átlátszó, mint a számokban. A gemütlich az idilli ember karikatúrája.

Vannak idillre érzéketlenek, izgága és nagyszájú, tapintatlan és toladó lények, egy percre sem képesek leülni és hallgatni és más szemébe nézni. Tekintetük ugrál, hangjuk vibrál, és mindig sietnek. Semmi sincs távolabb az idilltől, mint a sietés.

Az idill a létről való ösképünk; mindenki kész a szándék, hogy az alapállást újra felvegye. Tudok az alapállásról, tudom azt is, hogy kezdetben korrumpálódtam. Pascal írja, hogy aki e korrupciónak nem szerez tudomást, azt sem érti, a kő, ha feldobják, miért esik le. De tudok

arról is, hogy az idill visszaállítható. Az emberi élet renormalizálható. És tudok arról, hogy minden ember legerősebb ösztöne önmagában és a világban az idillt helyreállítani.

*

Lényünk középpontja, mondja Böhme, sötét, hideg és nyers düh; ezt az önmagába zárt böszültséget hívja *centrum naturaenak*, a természet lényegének. Önmagában akar maradni, és önmagának egyedül és örökre meg akar maradni, de mindez önzés, önemésztés, és ha valaki önmaga középpontjába az *egot* teszi, dermedt szorongásban marad, a mástól való félelem keserű és maró tüzeben ég. Ez a jéggé fagyott izzás az éjszakában, ahogy Böhme írja, a sötét tűz, mert az önzés a világ centruma, és a pokol. Dante *Infernojának* legmélyebb köre, a jégben való égés, a Sátán helye. Minden létező magában hordja, Isten, a természet, a világ, az ember. Ez a kezdet előtt az önmagába beleragadt makacs és konok akarat, saját sötétségébe és a fog csikorgató görcsbe burkolva, ez a hüllőség, amely önmagán kívül semmit sem akar, és mindent kizár hogy önmagának a végtelen végtelenségéig megmaradjon.

Kezdetben ez az önmagába zárt sötétség megnyílt, az éjszaka feltárult, és ez az, amit úgy hívnak, hogy világosság. A hideg megtört, és a fénnel együtt megjelent az olvasztó meleg. Az önmagába zárt böszültség derűvé és megnyilatkozássá, vonzalommá és szeretetté lett. Ami azelőtt önmagának egyedül és örökre fagyos görcsében meg akart maradni, az most önmagát megenyhülve és szelíden feladja. Ami keserű böszültség volt, áldozat lett; ami düh, az vonzalom; ami konokság, az részvét, kapcsolódás és együttérzés; ami kizárás, az megértés és egyesülés.

Az önmagába zárt és önmaga keserű önemésztésében forró istenség analógiája az éjszaka, a tél, a fagy, az önzés, a düh, a méreg, a vadság, az irigység, a kapzsiság, a mohóság, a gyilkosság, a háború, a viszály, a gyűlölet. Az önmagát legyőző és önmagából kilépő istenség analógiája a világosság, az értelem, a rend, a kapcsolódás, a nyár, a meleg, a szelídség, a szeretet, a béke, az idill.

Az istenség lénye, szól Böhme, minden más lénytől abban különbözik, hogy természetének lényegét, a sötét és mérges böszült önzést minden pillanatban és maradéktalanul és örökké meleg és fényes értelemmé váltja át. A kettő benne soha sincs külön. Isten sötétsége a végtelen minden pillanatában fény. Nincsen meg nem fékezett vadság. Nincsen háború, amely ne oldódott volna békévé. Nincs jégpokol, amely ne változott volna Édenkertté. A sötétség ott van, megvan, de már nem sötétség, hanem napfény. Az, aki önmagának meg akar maradni, annak önmagát fel kell adnia. Lezárva lenni és megnyilatkozni, mind a kettő egyszerre, – Cusanus ezért nevezi az istenséget *coincidentia oppositorum*nak (ellentétek egybeesésének). A természet – minden lény – legalább felében és az önmagához való görcsös ragaszkodás vad mérgébe ragadt, ezért változik itt tél és nyár, nappal és éjszaka, felfordulás és rend. Ami a teremtésben öröktől fogva egy, azt az ember kettétörte.

Jakob Böhme Európában az egyetlen ember, aki orfikus alapon áll. Nem a görög orfikát ismeri, hanem a héber Mózeset. De nincs lényeges különbség a görög, a héber, az egyiptomi, a hindu, a kínai, az iráni orfika között. Mindegyik azt tanítja, hogy az istenségben a káosz minden végtelen pillanatában jelen van, de mivel lényét az önmagában való görcsből feloldotta, és a szeretet áldozatába emelte, a káoszt kozmosszá, a felfordulást renddé tudta

tenni, ahogy Mózes mondja, a feldúlt sötétséget (tohu vabohu) rendezett világegyetemmé teremtette.

Orfikának kell hívni a rendezett világegyetemről való tudást, amely a matézisben, a geometriában, a zenében, a magas festészetben és szobrászatban és morálban és metafizikában nyilatkozik meg, és amelynek egyetlen bázisa van: az emberi alapállás, ez pedig nem egyéb, mint az isteni lény mása (képe és hasonlatossága), a tudás, hogy valaki, bárki, a sötétségből világosságot teremtsen, a gyűlöletből szeretetet, a böszültségből áldozatot, a görcsből oldottságot, az elrejtőzésből megnyilatkozást.

Ha a káosz a kozmoszon áttör és azt felbontja, ez az, amit démoninak neveznek. A felfordulás áttörése a renden. A böszültség áttörése a derűn. A démoni az önmagához való konok ragaszkodás akarata, amely a nyílt értelem világosságán átsugárzik. A hideg sötétség, amely a fény melegét elhomályosítja és megdermeszti. Démoninak lenni annyi, mint áldozatra képtelennek lenni, mint nem tudni belátni, megérteni, engedni, adni, szelídnek lenni, békében élni. Annyi, mint feldúlnak és zaklatottnak maradni a primordiális káosz éjszakájában. A démon az, amikor a jégpokol tsötét erői meg nem fékezten a kozmosz rendjén keresztültörnek. Amikor valaki az önmagához való görcsöt nem tudja felrobbantani, és az ember elrejtőzve elsüllyedt, és zavaros mélységben marad. Ezt a sötét düh, amelyet nem váltottak át világossággá. Ez a kemény és keserű és feldúlt inferno, amely a fény világából önmagát kizárta. A Kabbala azt mondja, hogy ezt a lényt halála után a jégpokol elragadja, és a túlvilágon a sötétségben didereg, és ott ég a dermesztő hideg tűzvészben, ami a káosz.

Az orfika az egyetlen tudás, amely a sötétségnek világossággá való átváltását ismeri, amely a böszültséget le tudja győzni, és a démonokat visszaűzi a világrend értelmében törvényes helyükre, a föld mélyébe, ahol megkötozik azokat, és ahol a világosságot és a rendet így kell szolgálniuk.

A kérdés azonban nem ez. Számunkra és ma a kérdés az, hogy van-e és lehetséges-e olyan ember, aki a korszak démonát önmagában legyőzte és megfékezte, és a föld alatt megkötozte, és ezzel mindenki más számára e vállalkozásra a lehetőséget megnyitotta. Van-e ma olyan ember, aki a diktátorok és az inkvizítorok dühét önmagában fölfedezte és átvilágította, és a nagyobb és a kisebb démonok hazugságait és hitványságait, szennyét és aljasságát önmagában konstatálta, és mindazt a sötétséget, amit talált és látott önmagában, tiszta és világos renddé és arannyá és értelemmé tudta változtatni. Ha ilyen ember van, még ha nem is ismerem, és ha soha nem is fogom ismerni, és még ha nem ülhetek lába elé, és nem hallgathatom, meg vagyok nyugodva.

*

Az újkor történetének rejtélye marad, hogy mikor, ki és miért lépett le az emberiség alapállásáról, és mikor kezdett el a történetben iránytalanul bolyongani. Lehet, valószínű is, hogy valaki, akár korlátoltságból, akár egyéb defektus következtében, az alapállást vallásos mítosznak (papi hazugság) tartotta. Talán abban a hiszemben is volt, hogy a teremtés első alapját, az Édenkertet valahol az elmúlt őskorban, például Kr.e. százezerben, bizonyos helyen, például az Eufrátesz mellett kell keresni, és mivel ilyesmi valószínűtlennek látszott, a gondolatot elvetette.

Azóta az ember alapállását, vagyis létének bázisát megtagadva a történet kezdettelenségében és befejezhetetlenségében tévelyeg. Az ember – amióta a fundamentumról lelépett – nem talál haza. Európa kalandor és kísérletező. A kalandot és kísérletet hívják történetnek. Az újkori európai labirintusi egzisztencia.

A hagyomány hármass íven nyugszik:

tudok az alapállásról,

a kezdetek kezdetén bekövetkezett korrupcióról, és a renormalizálásról, vagyis emberben, közösségben, természetben a létezés törvényes és szabályos rendjének helyreállításáról.

Azzal, hogy az ember az újkor elején alapállását elvesztette, kénytelen volt abból, ami megmaradt, a korrump emberből és természetből kiindulva új mértéket alkotni. Az új mértéket racionalizmusnak nevezték; az orfika ontológiai rendjével szemben ez csupán időben megalapozott történeti és tapasztalati látszat rend, amely a *status absolutus*ról nem hogy nem tud (erre nem képes, mert erről mindig és mindenkinek tudnia kell, és tud is), hanem amely kitérés az orfikus rend elől. De akár kitérés, akár egyéb, az alapállást a számításból kihagyja, és saját imaginárius (racionális) rendjét akarja megvalósítani. A racionalizmus rendje fiktív. És végül az a kérdés merül fel, vajon az a gondolkodás, amelyet racionalizmusnak neveznek, nem egyike azoknak a démoni megnyilatkozásoknak, amelyek bizonyos rend alakjában jelentkeznek, de tulajdonképpen rendfelbontó és sötétséget idéző démoni erők, vagyis a kezdet előtti őséjszaka betörései. A racionalizmus által felidézett események és a legújabb történeti helyzet (XX. század) ezt a kérdést indokoltá teszik. Főként azonban, ha nem is tervszerű, de bámulatosan következetes hadjárat, hogy az orfikát maradéktalanul felszámolják.

A labirintusi egzisztencia a bázisát vesztett ember tévelygése a történet anarchiájában, a törvénytelené vált létben, ahol már csak természeti élet van, és az ember e káprázatban szilárd fundamentum nélkül normális lététől megfosztva él.

A racionalizmus ellen való tiltakozás elégtelen: Rousseau, akinek ha ügyefogyottan is, de minden gondolata az idill helyreállítása, persze nem idilli, csak szentimentális. A romantika idillizmusa. A modern művészet eszeveszett igyekezete, hogy a történetből az archaikus korba és a primitívekhez, az úgynevezett népbe, és a gyermekekhez eljusson, ahol mégis még az idill dereng, csupán a diktátorok és a technika és az utópiák és a gombnyomáselméletek ellen a legkülönbözőbb fantazmákba való emigráció.

Lényünk meghatározására azonban a labirintusi egzisztencia bizonyos tekintetben elavult definíció. Hegel, Kierkegaard, Amiel, Hebbel, Schumann, Brahms korára még illett. Ma sokkal inkább szkizofrének vagyunk, integráltak vagy dezintegráltak, identitásunk szilárd vagy bizonytalan, vagyis ma kivétel nélkül mindnyájan klinikai egzisztenciák vagyunk. Nincs sorsunk, végzetünk, nincsenek erőfeszítéseink, szerelmeink, csak pszichológiánk van. A geometriától semmi sem áll távolabb, mint a pszichológia; az idilltől semmi sem áll távolabb, mint a klinika.

Fel kell tenni a kérdést: a pszichológia az alapállás (normalitás) fogalmát miért törölte el, és miért kellett azt eltörölnie? A kérdésre többen megkíséreltek válaszolni, és arra gyanakszanak, hogy a pszichológia a rendkívül kényelmetlen és kompromittáló (reziduumnak tartott) kezdeti korrupciót, és annak tudatát óhajtja likvidálni, azt a valamit, amit a vallás és a morál bűnnek

nevez. A klinika a bűn helyett a betegség fogalmát vezette be. Az mégsem kompromittál annyira. A bűnért az ember személyében felelős, a betegséget rá lehet kenni egy sehol meg nem lévő fantazmagórikus mechanizmusra. Persze a bűn nem tűnt el. A létezés alapvető tényei nem tűnnek el. Ma ott tartunk, hogy a pszichózis kezd éppen olyan kompromittáló lenni, mint a bűn. Mindnyájan tudjuk, hogy az ortodox freudizmus héber fasiszta szektává alakult át, és e szekta működésének eredménye – az analizáltság – a tisztátalansággal egyet jelent.

A büntudat nem likvidálható. Minden úgynevezett tudományban eltörölhetetlen helye van, és ugyanazt a funkciót végzi, amit a vallásban végez: a kezdeti korrupcióról való tudatot felszámolhatatlanul ébren tartja. Ha pedig van bűn, van büntudat, van szorongás, van félelem, rejtőzködés, hazugság, árulás, rágalom, gyanú, vád, elaljasodás. Éppen ezért sokkal helyesebb, ha a bűn fogalmát megtartjuk. Akkor még beszélhetünk *sainteté du crim*-ről, sőt *crimes glorieux*-ról (Lautréamont), idézhetjük Luthert (*tapfer sündigen*) és Bengelt, aki szerint szükségünk van bűnre, mert anélkül sohasem ébredne bennünk az eszeveszett vágyakozás a tisztaságra.

Pillanatnyilag a klinikai egzisztenciánál tartunk. Bele kell nyugodnunk abba, hogy Platón és Plótinosz, Augustinus és Anselmus, Cusanus és Cervantes, Shakespeare és Beethoven, a többiekkel együtt szkizofrének voltak, másokkal szemben, akik vagy epilepsziások, vagy paranoiások.

*

A pszichológia a sérült szubjektumok területe, és a legelső lépés, amit meg kell tenni, sebeinek beismerése. Nem szokott megtörténni. A pszichológiai orientáció csak a legkritkább esetben vezet a normalitásért tett erőfeszítéshez, legtöbbször pszeudoegzisztens hazugságrendszer marad. Ebben a rendszerben az ember pszichózisa többszörösen kompenzálódik, végül a pszichológus oly fölény látszatát képes kelteni, amely nemcsak a korrupcióban való immunitással téveszt meg, hanem azzal is, hogy betegek gyógyítására vállalkozni mer. Ezért a klinika egyetlen kérdése a pszichológus pszichológiája. A kérdés, hogy aki pontosan olyan sérült szubjektum, mint a páciens, a gyógyításra való vállalkozása következtében miképpen válik a betegnél súlyosabban sérültté. Olyan emberré, aki kedvezőtlen esetben gyógyíthatatlan, de nagy többségben biztosan a pszeudoegzisztens magatartás következtében keletkezett közveszélyes elmezavar paradigmája. Kétségtelen, hogy az orvos a normalitástól inkább eltér, mint a beteg.

Jung későbbi éveiben látta, hogy a pszichoterápia milyen veszélyekkel jár. Az orvos pszeudoegzisztens komplikációit a páciensbe vetíti, saját súlyosabb esetét pácienseinek könnyebb és egyszerűbb eseteiben óhajtja likvidálni. Közben saját sérüléseit a betegre átviszi (*Übertragung*), és ezzel a beteget oly mérvben inficiálja, amit az nem bír, és nem bírhat el. Nyilván nem a páciensnek van szüksége orvosra, hanem az orvosnak a páciensre. Persze nem azért, hogy akármelyik is meggyógyuljon, hanem hogy mindketten újabb betegség-szenzációkat éljenek át. A pszichológia nem a moralitást keresi, hanem az izgalmakat. Ami leginkább a tesztrendszerre vonatkozik. Ha ilyesmivel érdemes lenne foglalkozni, meg lehetne állapítani, melyik tesztrendszer milyen pszeudoegzisztens problematikán épül fel. A pszichológia iránt való érdeklődés már egymagában fokozott sérültségre vall. Az ember minél korruptabb, annál kényszerítőbb ösztöne van azt a technikai eljárást elsajátítani, amellyel

legalább sebeit el tudja fedni, ami annyit jelent, hogy erőtlenségével más fölött hatalmat tudjon nyerni. Az erők hatalma elviselhető, az erősnek mutakozó gyengéké elviselhetetlen. Végeredményben a pszichológiában egyetlen betegségről van szó, a normalitástól való eltéréstől, és ha valaki nem a sebek beismerésén kezd, hanem a kompenzációkon, pszeudoegzisztenssé kell válnia. De ha az ember abban a hiszemben lenne, hogy a pszichológiai orientációt egzisztencia-elemzésnek kellene megelőznie és betetőznie, okvetlenül tévedne. Először is azért, mert a pszichológia is, az egzisztencializmus is labirintusi gondolkodás, de inkább azért, mert az egzisztencializmus még a pszichológiánál is veszélyesebb terület, amennyiben a lényegről elterelő fejlett technika fölött rendelkezik, még kevésbe átvilágítható hazugságrendszerhez vezet. Minden jel arra vall, hogy az értelem mai ájultságában a normalitás helyreállításához visszavezető első lépést sem tudjuk megtenni, mert a biológiai életnél véglegesebb és magasabb létezésnek még belátására sem vagyunk képesek. Abban a hiszemben vagyunk, ha az ember az életnél magasabb lét kategóriát elfogad, és azt realizálja, életében megrövidül. A spirituális szint csak az élet feláldozása árán érhető el. Ezért a mai ember értelmére semmi sem jellemzőbb, mint a félelem a világosságtól, cselekvésére pedig nincs jellemzőbb, mint félelem a valódiságtól. Az ember azt hiszi, hogy nyert, ha sikerül nem gondolkoznia, a konvencióban elrejtőznie, hazudoznia; azt hiszi, hogy győzött, ha a többit megtévesztette és becsapta, mert korrektnek lenni nem praktikus, óvakodni kell az igazmondástól, és a komisszágnak hallatlan előnyei vannak a tisztaság fölött.

*

Nem lényegtelen, de mindenesetre másodrendű.

Az ember azért dolgozik, hogy minél több és nagyobb lehetőséget biztosítson olyan életre, amely tényleg élet. Ehelyett: amit tesz, a kellékekért teszi. A kellék nem lényegtelen, de mellékes. Az életnek csupán feltétele. A dolgok. Mindig a dolgok. A technika. A berendezkedés. A körülmények megteremtése. Azt hiszik, az élethez kell valami, vagyon, pénz, állás, rang, ruha, ház, hír, autó, hatalom, villa, mintha enélkül nem lenne élet, és hozzá se lehetne fogni. Először mindig fel kell öltözködni. Mintha nem lenne tiszta pillanat, amikor az ember a fa alatt ül, még az is fölösleges, hogy időnként szájába cseresznyét vegyen, vagy egy pohár bort, és az életen kívül nincsen semmi más, áttétel és vegyítés nélkül, nő és a rigó zenéje nélkül, és emlékek nélkül.

Nem élvezet. Még csak nem is gyönyör. A gondolkozók azt állítják, hogy amikor az élet ténylegesen élet, önmagával megtelik, önmagánál valamiképpen több lesz. Senki sem tudja miként. Olyan teória is van, amely azt mondja, hogy ami az életnél több, az életet áthatja, magasabb szubsztancia, és ez a lét. Élet csak akkor lehet és lesz önmaga, ha a lét megérinti. Nem élvezet és nem gyönyör és nem öröm és nem boldogság. Mert több, csepp abból, ami öröktől fogva van.

Kellék nélkül semmi sem érhető el, mégis a kellék és az élet között nincsen kapcsolat. Ezért mondják, hogy az ember sok évet egzisztálhat, és egyetlen percet sem él. Valaki megteremtheti a feltételek sokaságát, vagyont, pénzt, hatalmat, hírt, rangot, sőt szerezhet ízlést és tudást és képességeket. Utazhat, olvashat, járhat képtárakba és hangversenyekre. Rettentő tevés-vevés, mialatt nem történik semmi. A feltételeknél marad. A kellékből nincs út az életbe.

Az abszolút álláspont Lao-ceé. Azt mondja, hogy az embernek szobájából sem kell kilépnie, és az egész földet bejárhatja, azt megismerheti, mindent láthat, és mindent megtanulhat, és mindent átélhet. Lao-ce a kellékeket tökéletesen fölöslegesnek tartja, és azokat elveti. Ahhoz, hogy az ember teljes értékű életet éljen, dolgokra nincs szüksége.

A kellékeket nem összetéveszteni az étellel! Nem abban a hiszemben lenni, hogy a kellék megszerzése már életet jelent és hoz. A kellék nem lényegtelen, de mellékes. És a kellékből út és híd az életbe nem vezet.

Az ember évekig experimentálhat, a beszélgetéseket kihallgathatja, senki soha másról nem beszél, csak a feltételekről. Még a szerelmesek is alig. Legfeljebb a gyermekek, de ritkán. Mindig csak a futball, a divat és a margarin. Csinálni, mindig valamit csinálni, hogy valami legyen, és nem jut szóhoz az, ami van. Végül is az egész elvész abban, hogy dolgoznak, hogy pénzt keressenek, nagyobb lakás és több bútor, nagyobb kényelem és több szórakozás, még az autó, egy függöny, csillár, elutazni, és a bámulatos túltevékenység egyre több és több kívánsághoz vezet. A kellékek arzenálja minél nagyobb, az életre való éhség annál jobban nő, mert az élet maga egyre szárazabb, és az ember egyre szomjasabb. Az igényeket folyton heccelik, minden nap több a nejlón és a vitamin, a magnó, a televízió és a frizsider. Mindig kell valami, ami nélkül el sem lehet kezdeni.

A kellék létezése nem törvényes. Volt idő, amikor minden dolgot az életbe külön bevezettek, és törvényesítették azzal, hogy helyét az életben egyszer s mindenkorra megjelölték. Az ember akkor még a dolgok ura volt. Ezt hívták kultusznak. A kultuszban az asztal, a szék, a szőnyeg, az ágy, a patkó, a kengyel, a fazék az embert szolgálta, és szolgálnia volt köteles. Most az élet szolgálja a dolgokat, amelyeknek létezése törvénytelen. Az új dolgok száza és ezre, ha nem is veszik fel azokat, betolakszik, engedély és kérdés nélkül. Ez itt nem élet többé, hanem tévelygés a dolgok között – mint a hinduk mondják: *szamszára*, nem valóságos jelenlét, hanem káprázat.

Még nem régen a művész volt az egyetlen, aki nem a dolgokért élt, és akinek munkája nem a dolgok szolgálata volt. De aztán a művészi munka is dolog lett, és a művészet is kellék. Ha a művek felét ma elvonnák, igazán nem hiányoznának. Margarin és frizsider. A munka sehol sem tiszta életpillanat. A dolgok, a gond. A kellékre szükség van, mert az ember szorong; e szorongásból a szétszóródásba szökik (szórakozás), ami a dolgok szolgálatának csak másík alakja. Egy millenniumot lehet szórakozni anélkül, hogy az ember ténylegesen egyetlen percet éljen. A tiszta pillanat, amit a dolgok nem zavarnak meg. Amikor az élet közvetlenül élet, és amiről nem lehet lemondani. Semmiről nem akarok tudni, csak ami fontos.

Azon az egyetlen lépésen kívül, amit az ember születésétől haláláig meg tud tenni, és ami nem egyéb, mint a nyers élet (*materia prima*) megérlelése, semmi egyébnek nincsen sem értelme, sem értéke. Mindenki tudja. A lépés nem mérhető sem fényévekben, sem infinitezimálisan, mert nem távolság, hanem átalakulás, de nem transzfiguráció, hanem transzszubsztanciáció (átlényegülés). Külső jele nincs. Nem eredmény, nem cél, nem siker, nem győztesnek lenni, nem boldognak, nem bölcsnek. Az, ami az ember életében történt, mégsem tanúk nélkül zajlik le. Fóruma van, egyetlen lény, de az elég. Az embernek nincsenek eszközei arra, hogy önmagát le tudja mérni. Viszont holtbiztos tudomása van arról, hogy valaki valahol és valamilyen módon azt, amit tett és nem tett, nyilvántartja, és pedig hallatlan egzaktsággal, és minden rejtett mozzanat tudomásával. Egyetlen lépés, amit az ember megtesz addig az átlényegülésig, amelyről az emberi tudományok közül homályosan és dadogva csak az alkímia beszél. Egyetlen, akár fényévekben, akár infinitezimálisan tett lépés, amelyben a lét

egész súlya az életre esik ugyan, de különös módon. Az élet élet marad, múlandó és tűnékeny, és semmi más, csak élet, de viszont ténylegesen élet, nem körülmény, nem feltétel, nem az, amit nyújt és lehetővé tesz, nem a dolgok. Az élet a nemlétnék az a tündöklő hevültsége, amit az ember attól a pillanattól kezdve, hogy megszületett, szüntelenül tapasztal, és amelyhez megtiprása és bemocskolása és elhomályosítása árán is tehetetlenül ragaszkodik, és amelyhez ragaszkodnia kell, és azt egyetlen pillanatra sem tudja feladni, de még csökkenteni sem. Az élet mégsem otthon, csak vendégség; az otthon túl van. "Eltávolítottatván a megrendült dolgok, vagyis a gyártott dolgok, és maradjanak a rendíthetetlenek."

*

Újabban azt tanítják, hogy az individuumnak a kollektívumhoz minden körülmények között és feltétlenül alkalmazkodnia kell. Tekintet nélkül arra, hogy az egyik, vagy a másik oldalon mi az igazságtartalom, és tekintet nélkül arra, hogy van-e szembenállás, sőt tekintet nélkül arra, hogy egyáltalán van-e ilyesmi, hogy individuum és kollektívum. A modern pszichológia is ezzel a rejtett axiómával dolgozik. Végeredményben nem egyéb, mint a kollektív politika által hirdetett *nonsens*: minden egyént ki kell irtani, hogy csak a közösség maradjon.

Az ember, mondja az elmélet, elsősorban társadalmi realitásban él. A társadalmi realitás – mint azt mindnyájan tudjuk – az volt, amit Oetinger *sensus communis*-nak nevez, ez az együtt élő emberek közös tudata a lét elemi és abszolút igazságairól. De azt is mindnyájan tudjuk, hogy már igen régen, a történet kezdete óta ez a helyzet megváltozott. A pszichológia pedig nem azt kívánja, hogy az ember az eredeti *sensus communis*-hoz, hanem azt, hogy a mindenkorban társadalomban eltorzult konvencionális hazugságrendszerhez alkalmazkodjék. Éspedig nem valami komolyabb, hanem merőben praktikus szempontból. Ha az ember azt akarja, hogy boldoguljon és gyarapodjék, úgynevezett harmonikus életet éljen, esetleg karriert csináljon, egy kis vagyont is gyűjtsön, a konvencionális hazugságszisztémával ki kell egyezzen. Ahogy a régiek mondták, a világot el kell fogadni úgy, ahogy van. A világ jegye egyébként a kínaiban azonos azzal, hogy szemét. Ha az ember a kompromisszumot nem köti meg, a közösséggel minden lépésében összeütközésbe fog kerülni, és kell is kerülnie. Könnyen lehet, hogy pszichotikus lesz és elmebajt szerez.

Alkalmazkodni kell. Az opportunizmus kötelező. Ha az ember pszichológiailag ép óhajt maradni, morális intaktságát fel kell áldoznia. Nem különös? Ahhoz, hogy az ember csak közepes jólétben és elviselhető viszonyok között éljen, és egyensúlyát megtartsa, csibésznek kell lennie. És mindez a pszichológiának mint tudománynak a tanítása.

Persze van bőven, aki nem óhajt – legalább is úgy tesz, mintha nem óhajtana – boldogulni, gyarapodni egyáltalán nem, fűtyül a harmonikus polgári életre, a karriertól egyenesen mintha óvakodna, a vagyronról, sőt még a jobb jövedelemről is, ha nem is szívesen, de lemond, a társadalmi realitást nem fogadja el, és a nem-alkalmazkodást kimondja. Az egész modern művészet ebben a jegyben áll. Ez a nem-alkalmazkodás művészete, festészet, líra, regény, szobrászat, zene. A társadalom konvencionális hazugságrendszerével való nem-együttműködés. Viszont tudjuk, hogy a művészek és költők és muzsikusok mennyire meg lennének lepve, ha a közösség a hadüzenetet komolyan venné, és a kapcsolatot a művészettel teljesen megszakítaná, a festők képeit nem vennék, a költők műveit ki se nyomatnák. A modern művészek, mialatt a társadalmi realitással extrém ellentétben állnak, saját maguk nemcsak polgári egzisztenciát folytatnak, hanem a konvencionális hazugságrendszerrel igen

jól megférnek, és azt bizonyos tekintetben még védik is. Mindenek előtt azért, mert hallatlan elszántsággal érvényesülni akarnak, és a társadalom legyen olyan korrupt, amilyen akar, ebben a társadalomban hírnevet akarnak szerezni. Alig van paradoxabb helyzet, mint a hazugságrendszer ellen kirohanni, és a kirohanásról könyvet írni, aztán a könyv jövedelméből kellemesen berendezkedni. Ha pedig mindez nem sikerül, átkozódni. Az európai művészet egzisztenciális tartalma e korszakban határtalanul hitvány, és Leontyev nem hiába beszél annak exkvizit immoralitásáról.

Jung egész életében esküdözött az alkalmazkodásra (*Anpassung*), és kivétel nélkül minden abnormitást a hiányos alkalmazkodásra vezetett vissza. Csak már egészen későn, nyolcvanadik éve körül vette észre, hogy a dolog nem egyezik. A társadalmi realitást korrupt és fantasztikus elemek szövik át, morálisan teljesen negatív, ami pedig valóságtartalmát illeti, teljesen megbízhatatlan. Éppen ezért amíg az alkalmazkodás naiv, csak alacsonyrendű és komikus. Bizonyos határon túl, ha valaki a konvencionális hazugságrendszer korrupt voltát felismeri, és mégis alkalmazkodik, ez az embernek önmaga ellen elkövetett bűncselekménye. Morális tisztátalanság, amely az emberi élet komolyságát aláássa. Jung most az ellenkező oldalra fordul. A lelki zavar oka nem a hiányos, hanem éppen a túlzott alkalmazkodás, és ez az oka e korban jelentkező tömeges pszichológiai abnormitásnak.

Az alkalmazkodás megtagadása lázadáshoz és a közösséggel való szembeforduláshoz vezet, amelynek eredménye elmebaj; az alkalmazkodás viszont oportunizmushoz vezet, amelynek eredménye korrupció, vagyis a másik elmebaj. Szép kis csáva. Több, mint amennyit egy pszichológus megbír.

Tény, hogy lényünk csak másodsorban társadalmi, és a társadalmi realitás az ember számára mindig szekundér volt, az is maradt. Lényünk és létünk gyökere az igazság, és az ember csak azért hazudhat, és züllhet le és lehet korrupt, mert bármit tesz és mond és gondol, lényét és létét az igazságról letépni nem tudja. Az ember szabadságában áll az igazságot megtagadni, de egyetlen pillanatig sem tud igazság nélkül élni.

A modern pszichológia alkalmazkodástana tulajdonképpen kísérlet arra, hogy tudományos eszközökkel a konvencionális hazugságrendszer ellen való lázadást leszerelje. A hazugságrendszer nem függ a társadalom polgári, vagy szocialista szervezetétől. A szocializmus vagy száz évvel ezelőtt azzal lépett fel, hogy a hazugságot tökéletesen likvidálni fogja. Azóta meggyőződhattünk róla, hogy ez nem történt meg, sőt, ha lehet, a hazugság a szocialista társadalmat még mélyebben szövi át. Amíg az újabb korszakban az igazság társadalmában való hit élt, a konvencionális hazugság ellen való lázadás nem jelentett válságot. Amikor azonban kiderült, hogy ez az újnak hirdetett szocialista közösség még az előbbinél is korruptabb, a lázadás általánossá vált, és azóta mindennemű alkalmazkodáselmélet komolyságát elvesztette. Az alkalmazkodáselmélet ma nem egyéb, mint szcientifikus próbálkozás, hogy ezzel a társadalommal szemben tanúsított ellenállást leszereljék. A pszichológia ebből a szempontból csaknem rendőri eljárássá alakult át, amely a lázadást csillapítani kívánja, és az alkalmazkodónak – ha ez gombnyomásra készségesen működik – simább és kényelmesebb, jövedelmezőbb és polgárabb életmenetet kínál. Az alkalmazkodáselmélet mögött állatszelídítő áll. A kényelmes élet kedvéért a korrupció felől hallgatni. A modern világban nincsen paradoxabb jelenség, mint az igazság mint lázadás.

Az igazsággal való erős integráció az alkalmazkodásnak mindenesetre akadálya. Az alkalmazkodásra való képtelenség pedig az élet sikertelenségének, az ember szegénységének, sebzettségének és mellőzöttségének oka. Szélső esetben még bukás is lehet, viszont a

bukáshoz nem tapad szenny. Különös, de úgy látszik, hogy az összetörés ezen a ponton nem vereség, inkább az ellenkezője, és mintha a győzelem lenne szennyes, és a siker lenne szégyen.

*

Athénban, mint mondják, idegen férfi, előkelő, választékos és nyugodt modorával, halk és szerény beszédével, izléses és tartózkodó öltözködésével, ahol csak megjelent, csodálatot keltett. Mondd, uram, kérdezték, mestered ki volt? Hol tanultad mindezt a kiválóságot? Az érdem nem az enyém, válaszolta az idegen. Sokáig éltem nyomorban és söpredékben, ahol többségben haramiák és orgyilkosok, zsebmetszők és útonállóak között naphosszat káromkodni és trágáruul átkozódni hallottam, olyan emberek között, akik szennyesen éltek, és szennyesek voltak annyira, hogy lehetetlen volt számomra nem az ellenkezőjét tenni és mondani mindannak, amit azok tettek és mondtak.

Ma, a világháborúkból és a koncentrációs táborokból nem léptek ki szentek. Minden valószínűség szerint ez az, ami a huszadik század közepét a legmélyebbről jellemzi.

A világhosszra való minden igyekezetem ellenkezést vált ki. Lehetségesek ilyen korszakok, amikor a kollektív atmoszférát oly erők telítik, amelyek a magasrendű, igazságban teljesült és szép élet lehetőségeitől teljesen és mindenkit megfosztanak? Mindaz, ami van, a tisztaság ellen szól. És e háborúkból és táborokból kikerültek masszájában a legnagyobb szenvedés magának az életnek a szenvedése, mert az élet nem eredmény, siker, teljesítmény, gyönyör, hanem megmagyarázhatatlan és minden értelem fölött álló önfényű tisztaság, amely a végtelenségben és végtelenül önmagát akarja. De be kell szennyezni. Másként nem viselik el. Ezt viszont le kell tagadni. Korszerű és civilizációs fejlettségben új lépcső keletkezett, hogy e szégyentelen életétségben felforrt elaljasodást már fensőbbségnek tekinti. E pillanatban senki sincs, aki legalább egyetlen lényeges helyen ne csatlakozna azokhoz, akik az embert az igazságban való élet kísérlétében nem gáncsolnák el. A kollektív böszültség következetessége mindenkit, aki az athéni idegen mintájára a csöcselékből ki akar lépni, visszakerget.

Az emberi élet igazsága azonban nem ezen a szinten dől el. Az ember igazi otthona, s így valódi lény a világban és a korban való bukáson és beszennyeződésen túl van. A korszak az emberben sokat megronthat, de a nagyobb vétek azé, aki hagyja, s ezzel a szakrális élet bemocskolásában bűnrészessé válik. Önmaga ellen elkövetett bűn, ha az életszentségben egyetlen pillanatig is kételkedik, és ha abban a hiszemben van, hogy valódi lényét valami idegen erő teszi tönkre. Tilos elrejtőzni a tudás elől, hogy mindenemet eladhatom, de önmagamat nem. Ha valaki mégis elrejtőzik és beszennyeződéséért mást okol, eldugott valamit, amihez nem enged hozzányúlni, sőt azt igazolja és magyarázza, mintha az, amit menteget, s amire nincs mentség, életének titkos értelme lenne. Heidegger azt mondja, hogy az igazság a rejtőzködés átvilágítása. A léthazugság korszakában ez az aktuális meghatározás. A hazugság csak akkor tűnik el, ha az ember önmaga elől való rejtőzködésének kényszere alól magát feloldja, és saját lelkiismeretének szemébe tud nézni.

Nem tudom, Keresztes János, Teréz, Augustinus, Loyola miért maradnak a végső ponton sötétek? Életüket féltették egy hatalomtól, amelynek démoni voltán keresztül láttak, de erőtlenségből annak mégis meghódoltak? Csak azt ne mondja senki, hogy kényszerből! Mi a kényszer? Hogy le kell mondani? Minden azon dől el, hogy létem igazságához hú maradok,

vagy az alkalmazkodás erőinek engedek; elkerülöm az igazságban győztesek nagyszerű bukását, hogy a megalkuvás szégyenében kicsinynek, de megmaradjak. A Mester nem erre tanított bennünket. Megmaradni! Bármilyen áron, de megmaradni! Élni? Mintha ezt még életnek lehetne tartani! A szentek hazugsága nagy. Hogy magukat mentse, megtagadták azt, ami bennük a legjobb. Másnál ilyesmi nem számít. Saját életük ellen elkövezték azt az árulást, amelynek oly szép nevet adtak, hogy áldozat. Megmentettek valamit, ami nem élet többé, hanem csak annak biológiai automatizmusa. Nem hittek önmaguknak, hogy e végső ponton az igazságot csak az ember mondhatja ki, és megszűnik eszme, szolgálat, alázat, közösség, engedelmesség, és meg kell szűnnie az élet megmaradásáért való rettegettségnek. Egy az, ami kell.

Az egész sors akadállyá válhat, hogy az ember önmagát a világosságban elérje; az egész határtalan szívóssággal és sóváran, körültekintéssel, aggodalommal és makacssággal felépített biográfia, a célok, a kiindulás, a minták és az emlékek, roppant készülődés a nagyságra, ez az, amit fel kell adni. Ez az, amiről be kell látni, hogy nem ígér semmit, és ami lehet, hogy tényleg semmi egyéb, mint összetörés, csőd és felmorzsolódás és szétszóródás a nemlétezőben. Vakon és süketen darálja azt a sorsot, amihez semmi köze, csak a nyakában maradt születésekor, de amihez magát odaragasztotta, és nem képes otthagyni. A kicsinyek erről nem tudnak. Örülnek, mert van valami, ami diktál, és nem kell tépelődniük.

Hogyan kell az életet tönkretenni? Úgy, hogy az ember életrajza eljátszásában részt akar venni, és nem válhat szabaddá és élővé, mert produkálnia kell – kell, hogy becsvágya legyen és kitűnjék és a dolgokba beleavatkozzék. Egy életet úgy kell tönkretenni, hogy a sorsot megtartja önmagának, amibe végül is belefut. A szufi, a zen, a jóga, a khasszidizmus azt mondja, hogy eszme, munka, eredmény, alkotás negatív, és az életet úgy lehet tönkretenni, ha az ember a léten kívül egyetlen mustármagot is elfelejt feladni.

*

Alig lehet nagyobb hibát elkövetni, mintha valaki komolytalan embert komolyan vesz. A komolytalan ember nem az, akit én nem veszek komolyan, hanem aki önmagát nem veszi komolyan. A komolytalanság jegye, hogy a mindenkori korrupciót kész helyzetnek veszi, ahhoz alkalmazkodik, és ezt azzal súlyosbítja, hogy hunyorgat. A korrupcióhoz való alkalmazkodás lehet elborult egzisztencia következménye; a hunyorgatás oly léthazugság jele, amely nemcsak önmaga, hanem minden ember igazságának útjában áll.

A komolytalanság és a komolytalansággal való szembenállás mindig kétes marad. Senki sem érhető tetten, mert a komolytalanság nem egyszeri aktus, hanem (többször) ideiglenesnek szánt, de felületességből állandósult, később véglegessé vált elhatározás eredménye (attitűd). Nem bizonyítható, legfeljebb megvallható, mert (a fiziognómián kívül) nem érzékelhető, és csak a lelkiismeret tud róla (de az aztán tud).

Az ember mondhat akármit igazságszennvedélyből, mert végtelen önáltatását végtelen éberséggel akarja átvilágítani; de lehet ugyanazzal a bukást szépíteni, hogy életének csődjéből, amit lehet, megmentsen. Sőt mind a kettő egyszerre is lehetséges, mert pszichológiai ártatlanságunkat végképp elvesztettük, és mindnyájan az egzisztenciális hazudozások labirintusában élünk. Az egyszeri, alkalmi és dologi hazugságnak tulajdonképpen jelentősége alig van. Mindössze élettechnikai könnyítés, az ember meg is veti

azt, akinek hazudik, mert a valóságot nem bírja el. Egészen más pszeudoegzisztensnek lenni, vagyis permanens világ- és önáltatásban élni. Az előbbi helyzetben az ember a démoni betöréseket nem képes elhárítani, de a betörések helyei többnyire behegednek. Az utóbbiban az ember állandó démoni befolyás alatt áll, és erről nemhogy nem vesz tudomást, hanem éppen azon az alapon, hogy azt elhazudja, és hazugságával együtt el is rejti, és önmagát valódinak tünteti fel, a maga számára az igaz élet jogait követeli, és ennek nevében fensőbb hatalmakat és lényének fensőbb érvényességét igényli. Ha a huszadik század közepén egyáltalán van az egész emberiségre jellemző egzisztenciális helyzet, úgy ez éppen az, hogy a komolytalansággal szemben kicsoda milyen mértékben védtelen, annak jelenlétét mennyire nem veszi észre, és így ön- és világtalanságában mennyire elhazudott életet él, vagy pedig saját pszeudoegzisztens voltáról tudomása van, és lényét éberségben azért emeli, hogy komolytalanságát felszámolja.

*

Ez az, amibe nem lehet beleegyezni. Ez az, amiért szégyellném magam, ha itt egyetlen pillanatra is boldog tudnék lenni.

Itt kell élni égő arccal az igazságtalanságnak kiszolgáltatva, és az igazságtól elhagyatva. Látni, hogy gézengúzok elkövethetik véres csínyeket, és bántódásuk nem esik. A ripók hatalmaskodik, és senki sem fog rá lesújtani. A többi pedig nyomoroghat, és üldözhetik, pedig az édes élet javaira mindenki egyformán áhítozik. Az egész földre kiterjedő törvény alapját vetették meg hazugságból és gátlatlanságból, és az egész emberiség nyöszörög bele, de nem történik semmi. – Engedélyt adott a romlásra. Itt kell élni az igazságtalanságnak kiszolgáltatva, és az igazságtól elhagyatva.

Úgy kezdődik, mint a lázadás. Az igazságtalanság kellős közepében cserben hagy. Ez a kétségbeesés az igazságtól való elhagyatottságban. Nem mintha diadalmas akarnék lenni magamért, míg a himpellérek kezüket az élet javaira teszik, nem mintha a tisztességért jutalmat várnék. Az igazságnak nincsenek sanszai. Az emberért, aki az igazságot ügyévé tette, ujját se mozdítja meg. De ha nagy a veszély, siet a megmentő. Mikor az igazság fölött való kétségbeesés már-már lázadássá válik, azt kell mondani: ha el is hagy, én nem hagyom el. Kell, és ez alól nincs kivétel. Hagyj el, én nem hagyok el, és hűségem a tiéd. *Jahve Elohim emunatcha.*

Az első mindenesetre tudni. Az ember ne áltassa magát, mert a maga számára az igazságot méltóbbnak találja, kellemesebb életre szerzett jogot. A fontos pedig: legyen bármennyire elhagyatva, tekintet nélkül arra, hogy az igazság vállal, vagy sem, segít, vagy sem, én vállalom, és hű vagyok és maradok. Elhagy? Lehet. Én nem hagyom el. Hűségem az övé. Saját elhatározásomból, és minden viszonzásra való várakozás és igény nélkül, hűségem az övé.

A legelső az elhagyatottságról való tudás. Aki ezt nem tudja, legfeljebb vallásos. Üres reménykedés egy jelenlétben, amely nincs. A második az elhagyatottságban nem kétségbeesni, hanem annak ellenére, hogy az igazság cserbenhagyott, hűségnek maradni.

Amíg az ember lázad, és az igazság segítségét várja, és mivel a segítség nem érkezik, elhagyatva kétségbeesésben él, addig létének középpontja nincs önmagában. Ez az ájultság

egy neme, és az ájultság mindig rossz, akkor is, ha az igazságban ájult. *Man soll nicht verfallen sein, selbst nicht in Gott.* Nem ájultnak lenni, a legkevésbé Istenben. Ha ki tudtam mondani, hogy hűségem az övé, autonómiámat visszanyertem. Már nem várom, hogy ő szeressen, én szeretem őt. Már nem ő felel értem, hanem én felelek érte. Önmagamot engem megillető örök helyemre visszatettem, az igazság ájulatából magamat kivontam, és létem középpontjába visszaléptem. Ha az igazság el is hagy, az ő dolga; az én dolgom, hogy nem hagyom el, és hozzá hű maradok. Befolyás nélkül, és függetlenül és szabadon, privilégium és jutalom reménye nélkül, saját elhatározásomból.

Ami aztán már nem is különös, hanem magától értetődik, hogy amikor elhagyatottságomról tudomást szereztem, és önmagamot létem középpontjába visszahelyezve hűségemet esküvel megerősítettem, az elhagyottság homálya oszlani kezdett. Az éjszakában dereng valami lét, nem szólal meg, de már tudom, ha el is hagyott, van. Ha az igazság cserbenhagyta, az ember egyetlen védelme, hogy hű marad.

*

Úgy látszik, ebben a pillanatban az érvényben levő társadalmakkal és intézményekkel, vallásokkal és elméletekkel, beleértve a legutóbbi négy száz év személyeit is, megegyezni teljesen lehetetlen. Mivel azonban mindenkinek megvan az a szent hazugsága, amelynek nevében a megegyezés lehetetlenségéből folyó gyökeres következményeket levonni napról-napra elodázza, életét nem adja fel, hanem úgy tesz, mintha valamit várna, (ez a szakrális várakozás az igazságtól való elhagyatottságban), a meg nem egyezésből folyó ellentét nyílt kiélezése késik, sőt az ember azt, hogy nem egyezik meg, csak azért, mert életéhez ragaszkodik, el is rejti, és legalább még egy napot akar nyerni – és még egy napot, mint a kétségbeesett tábornok, akit már bekerítettek, de a lehetetlen bekövetkezésében még hisz. Persze a szent hazugság többnyire nem szent, hanem korrupt, és a várakozás nem szakrális, hanem sunyi elrejtőzés valamely kuckóban, és az ember nem életéhez ragaszkodik, hanem a nyalókához. Ezért a kor embere az elhazudott (pszeudoegzisztens) élet jegyében áll, aki életének igazságát szurrogátumnak árulja el, de tehetetlenségéből és gyávaságból ezt mégis jobbnak tartja, mint az egészről egyszerre lemondani. Megegyezés nincs; az aktivitás bénult, a várakozás értelmetlen, viszont az élet, amit megnyer, alig ér valamit, csak, esetleg, amit belőle titokban tart, s ami végül megposhad.

A játék már régen nem akörül forog, hogy egzisztenciánk tartalma tényleges élet, vagy sem; senki sem annyira megháborodott, hogy ezt, ami itt van, és ma van, teljes értékű életnek merészelje mondani. Amiről ma már szó van, az ezután következő lépés, az élet elvesztésének nem bevallása után. Azt, amit elvesztett, milyen trükkökkel igyekszik pótolni, és legalább valaminek tartani, amiért érdemes folytatni, vagy legalább eltűnni. Ezért a komédia, amit az ember az egyre értéktelenebb életért játszik, egyre értelmetlenebb, de nem nevetséges, inkább szánalmas, abban a percben, amikor az ember a komolytalanság tényének tudomásulvétele után a tudomásulvétel ellen tiltakozni kezd. A komédia a komolytalanná vált élet címszava.

A felfokozott hazugság, amikor az ember már nem él többet, de komédiázik, és nem azért, hogy életének igazságát megmentse, hanem hogy a hazudozásban elmerülve az igazság látszatát fenntartsa, és annak elvesztését ne kelljen bevallania. Komédiázni ezért annyit jelent, mint olyan hatványozott hazugságrendszerben élni, amely – miután a lét maga visszavonhatatlanul elveszett – már csak azt a látszatot kívánja fenntartani, hogy minden

rendben van. A komédia jellegzetes területe, nem mint valaki hinné, a társadalom, ahol az ember természettől fogva színpadon van, hanem a *vita privatissima*, mert ahogy Nietzsche mondja, az ember kifelé való hazugsága nem számít ahhoz képest, amit önmagának és befelé hazudik.

Komédia elsősorban, hogy az ember a lehetetlenné vált megegyezés felől hallgat. Megkísérel alkalmazkodni, hogy talán mégis. Behódol, megmagyarázza, hogy nincs semmi baj, mindig így volt, esetleg vigyorog, és ha nagyon pimasz, azt mondja, hogy fejlődés. A komédia nem a léthamisítás, és a korban már stabillá vált pseudoegzisztencia, amellyel mint világténnyel számolni kell, hanem az elhazudott élet igazolására épített labirintusi mentségrendszer.

A komédia nem azon alapszik, hogy a társadalomban (szociológiailag) és önmagunkban (pszichológiailag), nyilvánosan is, gondolkodásunkban is hazudunk, hanem hogy e hazugságnak igazságjelleg tulajdonítunk, ezen felül, ha valaki ezt az igazságjelleg kétségbe meri vonni, még fel is háborodunk, és meg is botránkozunk. A hazudozás abban a hiszemben történik, hogy életünk igazságát megvédjük, persze mindenki tudja, hogy e védelemmel magunkat a hazugságban erősítettük meg. A helyzet pedig nem megkerülhető, mert labirintusban nem lehet igazat mondani. Komédia, amikor úgy teszünk, mintha elhazudott létünk valódi lenne, és mintha ez soha sem lett volna, és nem lehetne másképpen. Komédia a látszat fenntartása, hogy a dolog komoly, amiért érdemes, holott már mindenki által tudott, magától értetődő tény, hogy az egész nem ér semmit. Ezért amikor hallatlan apparátussal a szociológia, a pszichológia, a történelem, a vallás, a morál, a filozófia a komédia leleplezésébe fog, és bemutatja, hogy köz- és magánéletünk, viselkedésünk és magatartásunk komolytalan (pseudoegzisztens), és erre a megállapításon toronymagas elméleteket épít, maga az egész szcientifikus arzenál is komolytalanná és lényegtelené, vagyis komédiává lesz. Pillanatnyilag, mondjuk, éppen ez a legjelentékenyebb lépés; a komédiát leleplező tudományról kiderül, hogy pontosan ugyanolyan komédia. Akárcsoda, akármilyen módszerrel, akármilyen rendszerben óhajtja az embert egzisztenciális hazudozásában rajtakapni, módszer és rendszer hitelességét és igazságát azonnal elveszti, és maga is komédiává lesz. Mindez pedig azért, mert labirintusi egzisztenciák vagyunk, és a lényegtelenben tévelygünk. Az élet mindenek fölött való értékét fenn akarjuk tartani, viszont már régen átléptük azt a határt, amelyen túl az élet, éppen az élet érdekében élt hazudozás súlyát még képes elviselni. Valódiságát elveszíti, igazságáról, lényegéről, szépségéről nem is szólva. Komolytalan és üres és zavaros és értéktelen létszint-minimumra süllyed, ahol akár így, akár úgy, tulajdonképpen mindegy, semmi sem jelent semmit.

Ha az ember életét nem adja fel, komédiáznia kell.

Komédiásnak, vagy valódinak lenni: mit jelent e kérdéssel bírni, vagy nem bírni?

Értelmetlenség, aminek nincs igazsága, nem átvilágítható, és éppen ezért itt az igazság felől való minden kérdés lehetősége megszűnik. Igazság nélkül pedig nincs más, csak ámítás, deklamáció, csalás, megtévesztés, szerep és maszk.

*

A szocialista agitátorok elhitették, hogy az élelmiszert, a ruházatot és egyéb iparcikket minden előbbi klerikális és feudalista és polgári társadalomban hamisították, a kormányzat,

főként a parlament hazugságon alapult, az emberi nagyság csalás volt. A dolog már csak azért se lehetett egészen így, mert tudjuk, hogy nem így volt, a régebbi társadalmakban a többé-kevésbé szabad verseny következtében rossz szövetet, műbőrt, hamisított élelmiszert, selejtes iparcikket alig is készítettek, mert nehéz volt eladni, és nem mintha a nyereszkesedés ilyesmit nem szeretett volna, de a verseny arra kényszerítette, hogy a korrekt termelés szabályait megtartsa. Ami a parlamentben történt, az sem volt feltétlen szemenszedett hazugság, nem mintha erre a hajlam nem lett volna meg, de már csak azért sem, mert mindig volt ellenzék, amely ha bosszúból is, de a kormányzatot leleplezte. Az emberi nagyság mértéke, ha nem is egészen, de a *sensus communis* volt, és ezért teljesen üres és mondvacsinált hírnév nem lehetett tartós. A szocialisták azonban az agitátoroknak hittek, s így az elmúlt korok felől tévedésben voltak. Ez azonban még nem lenne baj. A szocializmus azonban úgy, mint ahogy ígérte, és mint ahogy mindenki elvárta, nem hozott fordulatot. A hamisítást, a hazugságot és a csalást nem szüntette meg, hanem a bűncselekmények alól magát – mivel az előbbieket is így csinálták – már eleve felmentve érezte, és élelmiszert és italt hamisított, selejtes szövetet és cipőt és bőrlit gyártott, és ezt kizárólagossá tette azzal együtt, hogy a parlamentben hazugságon kívül semmi egyéb nem hangzott el, és azzal együtt, hogy a hírnév a kormányzat kedvenceinek (többnyire semmiféle tekintetben nem kiemelkedő, inkább szájalmasan jelentéktelen ápolónőknek és asztalossegédeknek és műszerésztanoncoknak, csak azért mert jelentéktelenek voltak) privilégiuma lett, akikről utcákat és iskolákat neveztek el, és akiknek szobrot emeltek, s akiket példaképeknek állítottak be. Az igazi nagyság, vagyis az igazi érték elkallódása úgy is megfogalmazható, hogy az arany a társadalomból eltűnt. A klerikális, a feudális és a polgári korrupciót a szocialista társadalom nem számolta fel, hanem abba a hiszemben, hogy a közösséget másként, mint korrupcióval vezetni nem lehet, a korrupciót egyeduralkodóvá tette. Ezen felül a bármilyen satnya polgári szólásszabadság itt megszűnt, mert mindazt, amit a szocializmus tett, hivatalból helyesnek kell tartani. A törvényes védelemről, amely politikailag régebben fennállott, végérvényesen le kellett mondani. A kellemetlenkedő ember a közösség érdekében nyugodtan eltűntethetővé vált (deportálás, munkatábor, internálás, börtön, vád alá helyezés). Ezzel a hazugság, az erőszak és a kizsákmányolás, amely a régebbi társadalmakban lappangott, de kizárólagossá nem lett, és amely ellen a szocialista agitátorok izgattak, a szocialista társadalomban abszolút kormányzati rendszerre alakult át. Mivel az igazságot nem sikerült megvalósítani, csak egy maradt: bosszú az igazságon. Ha ezt a magatartást megváltoztatni nem sikerül, a válságelméleteknek igazuk lesz, és az emberiség elveszett.

A fasizmus legyőzése után, 1945-ben a szocialisták a fasiszták egyenruhájába öltöztek, és pedig minél elszántabb szocialisták voltak, a fasiszta tiszteknek és terroristáknak még szavait és hanglejtését és mozdulatait is annál élethűbben másolták, abban a hiszemben, hogy ez a hatalom átvételével okvetlenül együtt jár; ezzel igazat adtak az etnológusoknak, akik azt mondják, hogy a fejedelmek szerint a legyőzött ellenfél ruházata és fegyverzete és levágott koponyája az ellenség erőit a győztesre ruházza, és hatalmát mágikus úton átszarmasztja. A szocializmus a fasizmus egész hatalmi berendezkedését átvette, még a mágikus praxis részleteit is, a vezérek képeinek körülhordozását, az indulókat, a lendített karral való tisztelgést, a zászlókat, a denunciálást, a jelvényeket, a nagydíjakat és a marcona ábrázatot. Vagyis a szocializmus a polgári társadalom után lényeges újat nem hozott, a polgárság korrupcióját nem változtatta meg, sőt azt azzal hogy egyeduralkodóvá tette, súlyosbította.

Visszakorcsosult társadalmakban minden mozzanat, amely a normalitásban értelmes, mágikussá válik. A mágia az értelemnek, mint irányító elvnel elhomályosodása; a mágia azon alapszik, hogy a dolgok és a sors és az események bizonyos magatartással és nyelvi formulákkal befolyásolhatók. Az emberi beszéd és cselekvés valamely kapcsolatban áll az

embert kormányzó erővel, és ezeket bizonyos szavakkal és tettekkel befolyásolni lehet. Az ember e kapcsolatokról való tudásról lemondhat, de a kapcsolat nélkül meg se képes mozdulni. Ha valaki az ember és az emberfölötti viszonyát nem helyesen látja, kénytelen falsul látni, de azt látnia kell. Ezt a fals látást hívják babonának. Ha az ember nem kapcsolódik az értelmes és világos erőkhöz, kapcsolódni fog a gombok számához, és a fekete macskához. A primitív (visszakorcsosult) népek mágikus praxisban élnek, és a társadalom normálisan humánus berendezkedésétől minél távolabb kerülnek, a mágikus aktusoknak és formuláknak, zászlók, emblémák, jelszavaknak annál nagyobb jelentőséget tulajdonítanak. A mágikus praxisban élő ember meg van győződve arról, ha cipőjét először bal lábára húzza fel, szerencse éri, ha kéményseprőt, vagy este pókot lát, nyugodtan vehet sorsjegyet, de ha a pókot reggel látja, nagy gond vár rá. Ilyen praxis van, de rendes körülmények között nem válik feltétlenné. A modern társadalomban a mágikus gyakorlat csaknem egyeduralgódó. Babona, ha az ember fals irányban transzcendál. Törvényes elvek nincsenek, jelszavak vannak, amelyek varázsf formulák. A realitással való kapcsolat megszakad, és az ember káprázatban él. A modern társadalom az irányt már régen elvesztette, de a helyes útról még tudomása volt. A szocializmus a helyes irányban való transzcendencia felől a tudást eltörölte, értelmi helyett mágikus gyakorlatot léptetett életbe, ezzel a társadalmat visszakorcsosította, és megnyitotta az utat a primitívizálódás felé. A primitív népek nem a kezdet világos egyszerűségében, hanem magasrendű szellemiségről való letöredezésben élnek. Nem bizonyos, hogy az emberiség ezen az úton megállítható, már csak azért sem, mert nem a rend maga, hanem a rend felől való tudat és tudás is eltűnőben van, és a primitívizálódást általában fejlődésnek szokták tekinteni.

Az ellenség ruhájának felöltése az első lépésben komédia, amely – amíg múlandónak látszik – nevetséges. A komédia következményei nem nevetségesek. Körülbelül az első világháború végén, a megrázkódtatás első fázisában történt, hogy csaknem az egész földön seregestül olyan emberek léptek fel, akik nem egyes történeti feladatot teljesítésére vállalkoztak, hanem akik magukat a népek és a fajok és az osztályok és nemzetek prototípusának vallották, és ezzel az indoklással nem történeti szerep betöltésére, hanem magasabb rangra tartottak igényt. Magyarországon ilyen személy Szabó Dezső, akinek komédiája közvetlen közlő szemléltető volt. Másutt a különböző diktatórikus hajlammal fellépő emberek mind pontosan ugyanígy viselkedtek. Az osztály, vagy a faj, vagy a nemzet prototípusaként megjelentek nem anyagi előnyöket kívántak, nem hírnevet, de még csak nem is politikai hatalmat, vagyis nem társadalmi privilégiumot. Ezeknek az embereknek a szociális kiváltság kevés és kicsiny volt.

Azzal, hogy ez a személy magát kollektív jelenséggé avatta, feltétlen engedelmességet követelt, feltétlen tekintélyt és hódolatot, és azt, hogy akaratának mindenki azonnal és ellenvetés nélkül vesse alá magát. Az ember magát szakrális szubjektumnak nevezte ki. Mindaz, amit mondott és tett, eleve és feltétel nélkül szentesítve volt. Szabó Dezső akkor a nemzeti sáman szerepét vette fel, s azóta is akadt ilyen személy, mindenesetre halkabb hanggal, de még prepotensebb igényekkel. A primitív közösségnek nem értelmes vezetőkre, hanem varázslókra van szüksége. Mint már többen megállapították, azért, mert nem világos, hanem elhomályosodott erők uralma alatt áll. A varázsló magát nem egyéni, hanem kollektív kategóriával méri és méreti, és sohasem tekinthető normális embernek, hanem kollektív archetípusnak, aki az egész nép nevében gondolkozik és cselekszik, a nép erőit és képességeit akkumulálja, s a népet egyetlen személyben jelképesen jelenti.

Minden diktátor olyasvalaki, akinek fensőbb hatalma van, nem is ember, hanem a kollektívum reprezentánsa. A nézőtérrel ez meggyőző lehet, közlőre elég komikus. Már csak azért is, mert az ilyen egyéni alakban megjelent kollektív archetípus megpuffadt fantazmagórikus khiméra. Az ilyen archetípusokban való gondolkodás humánus társadalmakban igen ritka, viszont

primitív közösségek jellemvonása. Ezzel együtt jár a mágikus praxis. Végeredményben sámánizmus, az a sámánizmus, amellyel az utóbbi időben nem egészen alap és ok nélkül oly sokan foglalkoztak. A diktátorokat, és azoknak történeti szerepét, aki politikailag lát, teljesen félreérti. A politikai hatalom az ilyen pszeudoszokrális szubjektumok tevékenységének csak egyik és szűk területe. A diktátornak feltétlen hatalma van a magán- és a közélet minden szintjén, ő az, aki a tudományos kutatás irányát, a művészet stílusát, a szokásokat, a gondolkozást, a hitet, a törvényeket meghatározza, és pedig egyedül, egyetlen saját enunciációjával, és csalhatatlanul. Mindabban, amit mond és tesz, a fensőbbrendű lény megremegtető rejtélyéből (*mysterium tremendum*) van valami, ahogy lénye közöttünk itt félelmetesen érthetetlen, és csoda. Ez a visszajára fordított szakralitás, amelyen a normális humanitású társadalom keresztüllát, és amelyet kinevet, de amely ellen egy primitív közösség, mivel mágikus atmoszférában él, teljesen védtelen. Hitler maga teremtette meg azt a mágikus atmoszférát, amelyet először mint gálád mitológiát megszilárdított, s aztán mint a mítosz hőroza fellépett. Azóta ez a praxis az egész földön elterjedt, és néhány, még az európai civilizáció hagyományában élő népen kívül a földön minden állam sámáni archetípusok uralma alatt él, még akkor is, ha e sámánok már elhalt archetípusok szellemébe burkolóznak, vagy ha az archetípus szerepét nem személy, hanem valamely komplott tölti be. Ezért az a meghatározás, hogy e diktátorok csupán kalandorok és politikai gonosztevők, nem kielégítő. Ezek az emberek démoni mágiát gyakorolnak olyan népek fölött, amely a humánus életrendből kiszédültek, visszakorcsosultak, s ezért az ilyer archetípusok ellen nem tudnak védekezni.

*

Ha az ember káromkodik, nemcsak azért teszi, mert a dolgok engedetlenek. A káromkodás kielégítő magyarázata fölött egyelőre nem rendelkezünk. Mindenesetre és biztosan *mantra* (mágikus formula), hatalmakat idéz meg, és ha már nem tud segítséget nyújtani, legalább bosszút áll, és az engedetlen dolgot azzal, hogy átok alá helyezi, megbünteti. A káromkodás démoni erőt szabadít fel. A dolgoknak engedelmeskedniük kellene, és az ember nagyon jól emlékszik a létre, amelyben a dolgok tényleg engedelmeskedtek; amelyben az ember még birtokában volt egy hatalomnak, amely a dolgok fölött való korlátlan uralmát számára biztosította. Az ember a legkevésbé a dolgok engedetlenségét viseli el. Elviselhetetlen, hogyha valamit elereszt, az leesik, ha forró vashoz nyúl, kezét megégeti. Az ember kolosszális erőfeszítéseket tesz, hogy hatalmát visszaállítsa, és a civilizáció, a tudomány, a technika végül is semmi egyéb, mint az eredetileg megvolt, de elveszett feltétlen hatalom visszaszerzésére tett kísérlet. Abban a létben, amelyre az ember emlékszik, a humánus és a dolgok rendje között a szó (nyelv) olyan közvetítő szerepet játszott, hogy a kimondott szót a dolgok teljesítették. A nyelv eredetileg mantra-természetű lehetett, de az minden bizonnyal törvényes volt. Később (a korrupció következtében) az ember a dolgokat törvénytelenül akarta felhasználni, s ezért a dolgok nem engedelmeskedtek. A civilizáció, a tudomány, a technika pedig nem a dolgok, törvényes alkalmazását keresi, hanem azért tesz erőfeszítést, hogy megtalálja a módszert, miképpen tudja a dolgokat törvénytelen céljaira felhasználni. Ebben a folyamatban a mágikus mantráknak (ma általában matematikai képletek alakjába foglalt varázformulák) célja nem a dolgok általános rend-elv szerint való használata, hanem a dolgok feltétlen leigázása. A dolgok ez ellen nem szűnnek meg tiltakozni, és ellenállnak. Magasabb fokon az ember a leigázásra mindig újabb formulákat eszel ki, alacsony fokon, ha a dolog ellenáll, káromkodik. Többnyire Istent szidalmazza, (egy másik formula Isten támogatását kéri), abban a hiszemben, hogy a dolgok fölött való hatalomtól Isten fosztotta

meg. A kezdeti korrupció következtében az ember a hatalmat a maga hibájából veszítette el, és végül is azt csak egyetlenegy esetben tudja visszaszerezni, ha korrupcióját felszámolja, az emberi normalitást helyreállítja, és a világ általános rendjébe visszatér. Dolgok alatt persze nemcsak a fémet és a követ és a levegőt és vizet kell érteni. Ilyesmik leigázása nem valószínű, hogy sikerül, de részletsikerek lehetségesek, csakhogy végül a bukás annál nagyobb legyen. Dolog, amely fölött való uralom elveszett, az emberi kapcsolatok dolog-világa, a privát és a kollektív emberi élet viszonylatainak sokszerűségében. És ez hasonlíthatatlanul súlyosabb. Az ember a viszonylatoknak sem ura többé, és valójában sejtelve sincs arról, mi történik. Újabb ok a káromkodásra. A dolgok engedetlenek. Saját törvényeikkel követik, és az ember parancsát nem teljesítik. Minden valószínűség szerint az ember nem törvényesen követel. Nem a rend követel, hanem az önkény. Ezért az ember nem azt keresi, hogy a maga követeléseinek törvényességét miképpen tudja helyreállítani, hanem önkényét akarja érvényesíteni, és pedig mindenáron. Ez az, amit erőszaknak hívnak. A káromkodás a démoni erőszak varázsfömlájja. Tökéletesen értelmetlen és céltalan, mint ahogy minden démoni megnyilatkozás az.

A dolgokban szükségképpen és mindig van a humánnummal szemben tanúsított ellenállás. Van nyelv, amely ezt a tudást őrzi. A németben a *Gegenstand*, amely tárgyat jelent, és tényleg annyi, mint ellenállás. A latin *objectum* szó értelme hasonló. A dolog azonban nem rosszindulatúan semleges, sokkal inkább csak nagyon nehezen felfogható módon buta. Ténylegesen alig van butább dolog, mint az, hogy a tárgy, amit nem támasztanak alá és nem függesztenek fel, az holtbiztosan leesik. Az egész technika erre a megrendíthetetlen butaságra épül. Ezen felül ezt még a természet törvényszerűségének merészeli hívni. A veszély az, ha a humánnum elerőtlenedik, és a dolgok úgy sodródnak, hogy már teljesen mindegy, ki mit gondol és mond és tesz. Anonim önhatalmú örvénylés, amely nem követhető, és amelynek felderítése és leírása végtelen szavakat és időt követelne.

*

Külső események szerencsére megakadályozták abban, hogy legutóbbi három levelére válaszoljak. Ha írtam volna, csak megzavartam volna. Így azt, amit kívánt, teljes egészében és folyamatosan elmondhatta. Nem vagyunk egy véleményen. Az Európában konvencionális szentség álláspontját képviseli, csodálja Edith Steint, akiről egyébként semmit sem hallottam, de akinek tisztasága előtt, annak alapján, amit fölöle írt, nekem is meg kell hódolnom, és örömmel meg is hódolok, ha példája nem is elégít ki. A szenteken levő félelmetesen és megrendítően szakrális érintésről most nincs szó. Aki ez előtt nem térdel le, azon nehéz segíteni. És az európai szentekkel szemben bizalmatlan vagyok. Nemcsak azért, mert akaratukat váltják meg csupán, és így a szentség ezeknél a lényeknél ha magasrendű is, de mindig a fenséges képmutatás benyomást kelti. Kényszer alatt cselekszenek, ha ezt a kényszert önmaguk gyakorolják is önmaguk fölött, és ha ez a kényszer lenyűgöző is. Nem szabad emberek. Sok szentnél a szentség rögeszme. Maszk és mánia. Ez azonban csak pszichológiai és egzisztenciális kritika. Az abszolút hiba, amit elkövetnek az, amit Csuang-ce vet szemükre, amikor azt mondja, hogy a szenteket éppúgy el kell vetni, mint a zsványokat. Én a magam számára ezt úgy fogalmaztam meg, hogy az európai szenteknek a normális emberről helytelen, kizárólag vallásos képzetük van, és amit életükkel realizálnak, a normalitástól épp úgy eltér, mint a zsványosság, csak az ellenkező oldalon.

Bevallom, éppoly kevésbé szeretnék együtt élni szentekkel, mint haramiákkal. Feszélyeznének oly tökéletességgel, amely annál kihívóbb, minél szerényebb, és annál egocentrikusabb, minél önfeláldozóbbnak látszik. Ezért helyt adok az olyan emberek gyanújának, akik a szentség misztikáját ijesztő önzéssel hozzák kapcsolatban. Itt most a szentek csaknem általános üdvgörcséről sem beszélek, mert e motívum vizsgálata messzire vezetne. Ha érdeklis, a Brihadaraniaka upanisád e témáról mindent elmond.

*

Mindig csodálkoztam azon, hogy az Egyház Clemens Alexandrinus-t, Origenészt, Cusanus-t, Pascalt nem avatta szentté. Később magától értetődőnek tartottam. Ezek az emberek a kevésbé mutatós utat választották.

Nekem erről könnyű beszélnem, mert csaknem gyermekkoromtól fogva így gondolkoztam: miképpen van az, hogy a szeretet (kereszténység), ami a legértelmetlenebbnek és a legszentimentálisabbnak, és az átlagember érvénysülésében a legabszurdabbnak látszik, ez a szeretet valójában az egyetlen lehetséges komoly életmegoldás, a legtávolabb áll a szentimentalizmustól, végül pedig az egyetlen értelmes, annyira, hogy aki nem éli, nem is tartható normálisnak, és azt nem is vagyok hajlandó másnak, mint hibbantnak, sőt elméjében megháborodottnak tartani. Röviden, a kereszténységen kívül minden életrend abszurd. Az értelemről van szó. Az érzelmek valószínűleg eredettől fogva keresztények. *Anima naturaliter christiana*. De az akarat megváltása a szenteknél nem a helyes megoldás. A helyes: az értelemmel kezdeni. A helyes és az egyetlen és a legnehezebb. Mert ahogy – úgy látszik – az érzelemben van valami eredetileg keresztény, az értelemben van valami eredetileg pogány. Szentté nem avatott mestereimben, miután egész ifjúkoromban ez a gondolat foglalkoztatott, ezt az értelmi kereszténységet találtam meg. Később ezért számomra egyetlen ellenfél jelentkezett, a racionalizmus, Európa visszapogányosodása, és ezért lett vezetőm Jakob Böhme, Vico, Saint-Martin, Pascal, Baader, újabban Guénon, Maritain, Ziegler, Kierkegaard. Tovább megyek. Ezért voltam kénytelen – mivel Európa nem elégített ki – a hindukhoz és a héberekhez és a kínaiakhoz fordulni, és így fedeztem fel a hagyományt, az egész emberiségre kiterjedő alapállást, és így találtam meg ebben az alapállásban minden emberi lény centrumában az abszolút normalitásról való tudatot. Az értelem megszabadításán kell kezdeni. Az érzelem és az akarat önmagában vak. Először az értelmet kell felszabadítani, ahogy a keleti metafizika teszi. Meg kell tanulni látni. Európa az értelemben megszabadított embert bölcsnek nevezte el, de az elnevezés ellen tiltakozom. Ez az ember, akire gondolok, a többitől egyáltalán semmiben sem különbözik, és nem emelkedik ki. Nincs is külön neve. Ez, ahogy Csuang-ce mondta, a nevezetes névtelenség állapota. Egyszerűnek lenni. Normálisnak lenni. Mialatt a többi csak részlegesen van itt, ez az ember teljes egészében. Miért? Mert normális. Mert az értelemben van az alapállás centruma. Itt van *a fundamentum absolutum*. Minden akarat és érzelmi életnek homálya van. Inkább a megszállottság egy neme. Minden ellen tiltakozom, ami az éberséget lefokozza. Pál apostollal szólva: az akarat alapszava a hit, az értelemé a látás. És nem a hitben, hanem a látásban kell élni. A hit csak vallás; a látás az igazságban való lét. János centrális fogalma ez az igazság, a Szent Szellemet az igazság szellemének hívja (*pneuma tész alétheiasz*). Az embernek önmagát tudatosan és éberén istenhasználóvá kell tenni. Az érzelem és az akarat szentjei benne ragadnak az időben és a korban, és gyakran ott fel is morzsolódnak. A normális ember értelmi tisztasága túl van az időn, mert a kezdetek kezdetének fényéből szerzett meg, amennyit tudott. Nem hiszek

másban, mint a világosságban. Azt a gondolatot, hogy az egyedül helyes életrend a szereteté, csak azért fogadom el, mert ez az egyedül értelmes. Ami ezen kívül van, az nonsens.

Böhme a prófétákról azt mondja, hogy azok *historisches Wahnban* (a történet őrjöngésében) élnek. A szentek szintén. Alázat, áldozat, megadás, türelem, és a többi felfokozott erény nem egyéb, mint a világ végképp elaljasodott voltát hallatlan erőfeszítéssel egyensúlyban tartani, vagyis történeti feladatot megoldani. A világot visszatartani, hogy ne guruljon az infernoba. A lét fix pontja az értelem.

Hogy szavaimban ne maradjon homály, még azt kell mondanom: a mahájána buddhizmus boddhiszattvának nevez egy embert, aki az akarat és az érzélem megszabadítását másodrendű kérdésnek tekinti. A boddhiszattva neve idegen, az ember maga nem az, mert a hiteles életrendet a kereszténység első korszakában is ez az ember képviselte. Később ebből az életrendből, lehanyatlott alakjában keletkezett a gnózis, még később a misztika. A tettek és az emóciók alig számítanak. Egy a fontos, a világ normális állapotát helyreállítani. Enélkül egyetlen lépést se lehet tenni. Ha valaki a primordiális magatartásról (szeretet) tudomást szerzett, ezt magában éberem kell tartania. Éspedig az ember megszabadultságának fokára való tekintet nélkül. (Hasonlítsa össze azt, hogy a primordiális humánus magatartás a szeretet, és ma egyetemlegesen az emberiség a létért való küzdelem gondolatára épít. Az értelemnek micsoda eszeveszett sötétsége!). A boddhiszattvának egy kötelessége van, miután felébredt: az ember normalitásáról szóló tudást éberem kell tartania. Tekintet nélkül arra, hogy ő maga a megszabadulásnak milyen fokozatát realizálta. A boddhiszattva fogadalmat tesz, ha a teljes megszabadulást el is éri, az üdvöt visszautasítja, és az életbe mindaddig visszatér, a szenvedést, a bukást, az összetöretést, a halált vállalja, csak azért, hogy az értelem világosságát fenntartsa. Nem jótettek, nem könnyörület, nem részvét. Ez az ember a maga szentségével semmit sem törődik, és a megszabadulásban utolsónak akar maradni. Az eredeti isten hasonlóságot az egész létben helyre akarja állítani, mielőtt ő maga Istenéhez visszatér. A boddhiszattva az európai értelemben vett szenttől távol áll, már csak azért is, mert a boddhiszattva nem vallásos rang és kategória, és nem kivétel, és nem egyetlen történeti életre szól, hanem metafizikai magatartás, minden életemre (egész létezőmre) és minden emberre érvényes és kötelező életrend.

Amit a magam részéről össze nem egyeztethetőnek találok:

a szent élet, vagyis az üdv-szenvedély egyéni teljesítménye, vagy

a mindenkire érvényes, egyetlen értelmes, normális életrend megvalósítása. – Ez a kettő nem fér össze.

A szent nem univerzális, hanem individuális életmegoldás, és ezért nem az értelem és a rend, hanem csupán a magasrendűség körébe tartozik. Mindig egyszeri, egyéni, mindig tehetséghez kötött, mindig kivétel. Nem értelmes, csupán nagy. A normális ember az egyetemes rendben helyezkedik el, tehetségre szüksége nincs, bárki által felvehető és élhető, nem magasrendű, nem egyéni, nem egyszeri, nem kivétel, hanem általános és szabályos.

*

Narcissus a patak vizében meglátta magát, és – mint mondják – a megmutatkozás tükörképének félelmetes visszaverődése olyan erővel ragadta el, hogy a patak mellől nem mozdult többé, és elméjében megháborodott. Azóta is az állapotot, amikor valaki önmaga tükörképének bűvöletébe esik, nárcizmusnak nevezik. A virágok általában (a jázmin kivéve) nőneműek, csak a nárcisz, ez a karcsú, fehér virág hím, és mintha a nárcizmus sajátságos és tilalmas gyönyörét kizárólag férfiak számára tartották volna fenn, és mintha ez a démoni vonás a férfi-szellem titkos vétkeihez tartozna. Mert, úgy látszik, senkinek sem szabad, hogy önmagának virágozzék.

Nők a tükörben nem is önmagukat bámulják, hanem az általános nőiség hatását ellenőrzik, tetszelegnek, és tükörképükkel kezdettől fogva olyan szerelemben vannak, amelyhez képest a férfiszerelem csak szurrogátum (lásd Mallarmé: Herodiás). Nárcisz mágikus bénultságában nincsen szerelem. Heidegger azt írja, hogy a tükörbe nézés reflexió, vagyis visszahajlás, de amit az ember lát, nem a leplezetlen igazság visszaverődése; a tükörkép nem a rejtett valóság átvilágítása. Mindig káprázat marad, tündökölve és fátyol alatt; a legkevésbé magától értetődő, lényegtelenességében semmi valószínűsége sincs, mégis alig van valami, ami hatásában maradandóbb lenne. Éppen ebben a tünékeny és foszlékony visszaverődésben, amikor megrettennek attól, hogy ez az idegen én vagyok, és ámulatomban a megfoghatatlan azonosságtól nem tudok többé tőle megszabadulni.

Az emberi egzisztencia az önmagával való szembenállással kezdődik. Csak akkor kezdek ténylegesen élni, ha önmagammal szembe tudok szállni. A tükörbenezés a legtávolabb van az önismerettől. Akit a tükör megmutat, az nemcsak hogy nem én vagyok, hanem lényem morbid reprezentációja. A tükör velem szembe nem engem állít, hanem a tükröt. A szellem önmagában való gyönyörködése elkerülhetetlen és tilos. Ezért tiltakozik Rilke az ellen, hogy a róla szóló írásokat elolvassa, miután soha a tükör elől nem mozdult el. Azért nem fogad el más képet önmagáról, mert nem viseli el, hogy másvalaki a magáról látottban megzavarja. Ez a modern pszeudoegzisztencia többszörös dimenziójú önáltatása. Az önéletrajz nárcisztikus műfaj, mint az önarckép. Mindig sandít. Augustinus, Rousseau, Goethe önéletrajza, Velázquez, Cézanne, Van Gogh önarcképe. Mindez konfesszió, és minden konfesszió arctalan. Az önéletrajz az önáltatás végtelen dialektikája, megittasodva tükrömtől, megháborodott elmével csak önmagammat látni. A szellem ájultsága. Fals halhatatlanságtudat. A megmutatkozás csak a metapoiézisz jegyében történhet meg, amikor az ember önmagát fensőbb lehetőségében ábrázolja (Dürer önarcképe Krisztus alakjában). Ezért a konfesszió nem megnyilatkozás, hanem démoni öntetszelgés, nem igazság, hanem varázslat. A festészet nagy veszélye a kiállítás (exhibíció), mint a szellem ájultságának lelepleződése, nárcisztikus aktus, amelyben az ember nem lát és nem láthat mást, mint a tükröt. Ahelyett, hogy önmagát ábrázolná, át nem világított varázslatot nyújt, önmaga képétől lerészegedett szegény bolond, az önmaga megmutatkozásának ízléstelen kábulatában. A nárcizmusnak önmagán kívül nincs témája. Abból él, hogy tükörképét önmagába visszavette. Önmaga csodálatának valamely változata. De a leginkább az önirónia, a nárcizmus felső fokán az önbecézés meggyőzhetetlenül és leleplezhetetlenül magasrendű alakja, mert az igazság megnyilatkozását elvégzettnek tünteti fel, nehogy bárki is hozzá merjen nyúlni, és más világítsa át. Így a tükörkép kábulatába rejtőzve a patak fölé hajlik, és a víztükrön Nárcisszoszt nézi.

Szép nőnek nevezik, aki a testiségről magasabb fogalmat tud nyújtani. Nőnek lenni, egyébként, teljes egzisztenciát betöltő foglalkozás.

A nő, aki saját nőiségén kívül léteire egyéb jogosultságot keres, a kevesebbért odaadja azt, ami több.

*

Megvilágosodottnak mondják, aki az emberi élet határait áttöri, és az életnél magasabb eredetű fényben részesedik. Elmélete mindenkinek van, teóriája csak keveseknek, de amíg merőben teória, önmagába zárt, az élettől külön, többnyire az élet fölött lebeg. Ahhoz, hogy a teória megvalósítható legyen, ami azt jelenti, hogy az elgondolt életrend megvalósuljon, elhatározó lépést kell megtenni.

Címszó: realizálás. A lépést az archaikus korban beavatásnak nevezték. A beavatás következménye, hogy az ember oly erő fölött való hatalmat szerez, amely a teóriát az életgyakorlatba át tudja vinni.

Buddha és Nietzsche megvilágosodásának mozzanatait ismerjük. Buddha maga mondja el, hogy aszkétikus gyakorlatai után, a szent ligetben miképpen ébredt a nirvánába. Nietzsche többször beszél *Sils-Mariában*, minden emberi fölött nyolcezer lábnyi magasságban történt megvilágosodásáról.

Legyünk tisztában azzal, hogy itt és ezúttal nem írói teljesítményről van szó, nem is profetikus vízióról, nem is művészi vagy egyéb produkcióról. Ami itt történik, az életrend-alapítás. Minkét esetben. Nem vallás, nem filozófia, nem tudomány, nem művészet. Valamennyinél több és alapvetőbb, mert ez itt valamennyit tartja.

Véletlenül lehet igazságot találni, de senki sem lehet véletlenül igaz. Ezúttal pedig éppen ez az, ami szóban forog. Az igazság sugárzásában igaznak lenni. Semmi egyéb nem fontos.

Buddha megvilágosodásából a hagyomány új fejezete kezdődik, a hinajána és a mahájána, a kínai és a japán zen, a tibeti aszkézis, valami, amit Sákjamuni nem is gondolt, és nem is mert gondolni, és nem is gondolhatott, mégis abból az egyetlen világos pillanatból fakadt, mintha valaki ezer évekre sok milliárd ember számára új bázist teremtett volna a földnek, és új napot, hogy fényével azt megvilágítsa és melegítse.

Nietzsche megvilágosodásából nem következett semmi. A hagyományban, ha a teória az életgyakorlatba áttör, olyan, mint a megszabadulás. Az emberiség általános és közös ügye. Buddha minden szava és lépése mindenki másra érvényes és kötelező. Európában nincs tanítvány, legfeljebb epigon. Az emberiség nem az egyetemes megszabadulás (megváltás), hanem a verseny jegyében áll, amelyben mindenki első akar lenni. Egyszeri aktusok, amelyek mindenki másra érvénytelenek. Mintha nem is lenne egzisztencia, csak szituáció. Egyéni teljesítmény. Aki a világosságot nem saját maga éri el, az a világosságot elvesztette. Az egyik ember a másik művében nem részesedik, csak élvezi azt, és utánozza (esetleg meglopja). Az egyik ember a másik eredményeit nem használja, legfeljebb kizsákmányolja. Nincs előd és utód. A közös munka meghittsége elveszett, mert a megszabadulásért tett erőfeszítés egyéni. Mindenki önkényes helyen kezd, és ha be is fejezi, következménye nincs. Ha a megvilágosodás másra érvényes is, soha nem fenntartás nélkül. Egyik ember a másik számára követhetetlen. Miért?

Nem kell okvetlenül Buddha és Nietzsche nevéhez ragaszkodni. A két személy lehet Rámakrisna és Pascal. Lehet Jádzsnyavalkja és Cusanus. Amit Buddha vagy Rámakrisna vagy Jádzsnyavalkja mond, az nemcsak mindenkinek szól, hanem azáltal, hogy szól, ténylegesen

mindenkit meg is szólít, és megszólalásra szólít fel. Nem térhetek ki előle. Nincs mellékszempont, és főként semmi sem marad rejtve. Megvilágosodás, amikor valaki önmagát tökéletesen átvilágította, és ezt a maradéktalan átvilágítást mással közli, és mástól is kívánja.

Nem igazságot vár, hanem igaz életet.

Nem azt, hogy igazat mondjon, hanem hogy igaz legyen.

A hagyományban a generális konfesszióban megtisztult lény (szent) önmagában a lét egészét minden embernek megnyitja. Abból, amiből Buddha százmilliók számára világosságot fakasztott, abba Nietzsche beleőrült. Európában Pascal, Cusanus lehet magas és megrendítő, Keresztes Szent János, Augustinus, Teréz lehet emberi és mély, mindig van valami összemérhetetlenség aközött, amit mond, és az ember között, aki beszél. Nem túlzás, nem szerep, nem hazugság, nem kicsinység, nem önáltatás, nem árnyék vagy szenny vagy ízléstelenség vagy féltékenység, nem a korhoz vagy a történeti helyzethez való alacsony alkalmazkodás. Valamije ennek az embernek nincs, ami Buddhának van. Tudom, ha Buddha valamit mond, tényleg ott van, ahol van, és látom. Cusanus, Pascal, Nietzsche, Keresztes János, Teréz, Kierkegaard, Augustinus? A hitelesség, ami Európában a hagyományhoz viszonyítva nincs. A hiteles életrendnek ez a hiánya teszi Európa gondolkozását és vallását és tudományát fantazmává, amelynek nincs valósága, s amely mögött többségben kicsiny férgék élnek, hiú és kapzsi, hóbortos és mérgezett lények, akik semmitől se félnek úgy, mint saját gondolataik radikális konzekvenciájától.

*

A megfogalmazásnak pontosnak kell lenni, nehogy akár az egyik, akár a másik oldalon félreértésre adjon alkalmat.

Minden valószínűség szerint a Galilei-perrel kezdődött. A pert a klérusnak el kellett veszítenie, mert a papságnak csupán az emberi üdv fölött volt szabad örködni, és a természet dolgaira sem tudása, sem hatalma nem terjedt ki. Éppen ezért abba a vitába, hogy a Nap forog a Föld körül, vagy fordítva, beleszólni nem is volt illetékes. Az üdv kérdésére természeti ténymegállapításnak semmiféle befolyása nincs. Az ember élhet magasrendű és szellemileg jelentékeny életet, tekintet nélkül arra, hogy a gravitációról mit tud. Az életrend helyességét erkölcsi és vallási magatartás dönti el, és erre annak az ismeretnek, hogy a csillagászati rendszerben a bolygók miképpen keringenek, hatása és befolyása egyáltalán nincs. A klérus részéről illetéktelen beavatkozás volt, hogy tapasztalati tényeket kétségbe vont, mint ahogy illetéktelen volt később, amikor a tudomány nevében asztronómiai vagy fizikai vagy biológiai vagy pszichológiai ténymegállapításokból az üdvre vonatkozó messzemenő, főként tagadó következtetéseket vontak le. A klérusnak arra az álláspontra kellett volna helyezkednie, hogy a természettudományos kutatás nem tartozik a papság feladatai közé. A tudomány alacsonyabb ismeretkörben mozog. Az ismeretkör eredményeinek szellemi jelentősége nincs. A Galilei-ügyet azonban a klérus hatalmi problémává élezte ki.

Abban az időben a papi (szellemi) kaszt már régen nem rendelkezett azzal az értelemmel, amely különbséget tudott volna tenni a magasrendű és lényeges tudás (a hindu *paravidja*), és a természeti-tapasztalati tudás (*aparavidja*) között. A klérus ekkor már az Egyházat bitorolta, és világhatalmat gyakorolt. A klérusnak a Galilei-perrel el kellett volna veszítenie, nem azon az

alapon, hogy a természettudományos ténymegállapítással szemben a Tórára hívaktozott, holott a Tóra sehol sem tanít asztronómiát, sehol se mondja, hogy a Nap forog a Föld körül, vagy a Föld a Nap körül, mivel a Tóra paravidja, vagyis az emberi sors lényeges kérdéseire vonatkozó tudás – a Föld mozgása, vagy mozdulatlansága pedig tapasztalati kérdés.

A Galilei-per után Európában (egy-két gondolkozó kivételével) két hibát követtek el. Az első, hogy a klérust összetévesztették az Egyházzal, vagyis nem vették észre, hogy az emberiség szellemi egységének közösségét és intézményét a klérus világhatalmi becsvágyra használta. Ehhez képest az egész vonalon az Egyházat támadták, a kinyilatkoztatást kétségbevonták, vallási és erkölcsi tételek és életrend ellen vezettek hadjáratot, más szóval Európa szellemi egységét darabokra törték, és Európát demoralizálták. A második éppen olyan fontos: az elsőrendűen és másodrendűen jelentős tudás (paravidja és aparavidja) között éppen úgy, mint a klérus, nem voltak képesek különbséget tenni, és amíg azelőtt jelentéktelen természeti ügyekben is a kinyilatkoztatásra hivatkoztak, most az emberi akaratszabadság, a halhatatlanság, az erények és bűnök kérdéseiben is fizikai és biológiai és pszichológiai tényekkel óhajtottak bizonyítani.

Ami a Galilei-per után következő századok gondolkozásának általános irányát – főként annak az iránynak jellegét, amely önmagát szerette a felvilágosodás tudományának nevezni – eldöntötte, nem, sőt egyáltalán nem igazságkutatás volt, hanem a Galilei-per által ütött rés kitégítése, és a perben való győzelem kiszélesítése. A cél az Egyházon még egyet ütni és rúgni, még egy darabot belőle kitégni, még egyet hahotázni rajta, és még egyszer lesújtani reá. Az egész felvilágosodás, élen természetesen Voltaire-rel és az enciklopedistákkal, ennek a kajánságnak jegyében állt. Később Darwin, Marx, Freud, Feuerbach, Drews számára az igazságkutatás elég másodrendű. Egyetlenegy valami volt lényeges, amivel a tömeges többség tetszését kivívták: az Egyházat robbantani, hogy ezt a tömeges többséget végre tehermentesítsék a spirituális és morális és vallási kötelezettségek alól, és feláldozzák az oly rettenetesnek érzett kereszténység nyomása alól, és az anarchikus életvezetek számára az ösztönöket mindennemű fegyelem alól felszabadítsák, és az emberi létben ne legyen más fontos, mint az élet által nyújtott javakat felhabzsolni, az életet élvezetnek tekinteni, és az kirabolni.

Az olyan zsurnalizmus szintjén mozgó szerzők számára, mint amilyen Darwin, Feuerbach, Marx, Freud, Drews, ez megbocsájtható. Ki van zárva, hogy ez a kajánság megbocsájtható legyen Nietzschének, aki bizonyos tekintetben ennek a kajánságnak fő alakja lett, a gúnynak, a papi hazugságok ellen való rohamozásnak, a korlátolt ateizmusnak, a dühödtt keresztényellenességnek, a szemtelen, hamis, buta és hahotázó kinyilatkoztatás-kritikának, és végül annak az elvakultságnak, hogy a merő életértékeket az abszolút létértékekkel összetéveszti, sőt összezavarja, sőt az életértékeket a létértékeknél magasabbra tartja. A döntő az, ami az életnek használ. Vagy: Igazság a tévedésnek az a fajtája, amely bizonyos fajta ember számára a tenyészetet a legjobban biztosítja. A paravidja és az aparavidja között Nietzsche sem tudott különbséget tenni. Még azzal is megpróbálkozott, hogy mindennemű értéket itt, ebben az életben szilárdítson meg és abszolutizáljon, vagyis elmezavarra valló kísérletet tett arra, hogy a magasrendű szellemi tudást beleolvassza a gyakorlati- és természettudásba, más szóval a magasabbat az alacsonyabbba.

Az Egyházat nem a felvilágosodás által feltárt igazságok tették tönkre. A felvilágosodás nem talált, de nem is keresett igazságot, mert a jellegzetesen felvilágosodott gondolkozók egyetlen, ismételt és hangsúlyozottan egyetlen tevékenysége sem az igazságkutatás volt, hanem bosszúhadjárat az Egyház és a kereszténység és a vallás és a spiritualitás ellen, és (egészen

kevés kivétellel) minden, az utóbbi négyszáz év alatt kimondott gondolat nem az igazságkutatás, hanem az Egyházon való bosszú jegyében keletkezett, éppen ezért a *fundamentum absolutum* szempontjából zérusnak tekinthető, mintha senki sem mondott volna semmit.

*

Tudásunk kicsiny, vagy inkább rengeteg tévelméletünk van, és annak a valaminek, amit tudományok neveznek, minden művelete rossz. Ezért keletkezhetett a tévedés, hogy az ember az állattól csupán fokozatban különbözik, vagy ami ugyanaz, az embernek valamiből mennyiségileg több van, mint az állatnak. Közhiedelem, hogy a létezés rangjában visszaesett embert állatnak kell nevezni; ezen alapszik a darwinizmus, amely azt tanítja, hogy az állati és az emberi lét között zökkenő nincs, és a freudizmus, amely azt hiszi, hogy a pszichológiai nehézségeket állati gátlástalanság bevezetésével el lehet tüntetni. E tévtannak Nietzsche is felül, és a többenél csak annyival jobb, hogy a hülyeségtől, amit mond, többször és szemmel láthatóan megretten.

Ma, amikor a humánus lét általános szintje az egész vonalon süllyedőben van, semmi sem látszik bizonyosabbnak, mint az, hogy nem a lét szimplább és ártatlanabb állati, hanem éppen az állatétól teljesen idegen, határtalanul bonyolultabb és feldúltabb fokára esünk vissza, amely depravált humánus az állathoz nem közeledik, hanem attól távolodik. Ezt az új kategóriát Kierkegaard óta általában démoninak hívják. A humánus létszintje alatt nem az állati fekszik, hanem a démoni. Ha az emberi egzisztencia rangjáról leszédül, nem állat lesz, hanem démon. Ez a démon megmarad humánusnak, csak feldúltan, elzüllötten, romlottan, morálisan és értelmileg egyre hitványabban és sötétebben humánusnak, vagyis a démoni mindig emberi marad, csak lefokozottan emberi. A Brihadaraniaka upanisád azt mondja, hogy az emberi egzisztencia ismertetőjele: az áldozat az állat. A lét akkor emberi, ha az ösztönök biológiai élete szüntelenül áldozatban áll (ég), és az élet feláldozása teszi azt, ami a humánus. Az emberi életre jellemző, hogy mindig több, mint élet, és többnek kell lennie.

Fordítva nincs így. Ha – mint ahogy ma történik – az ösztönök biológiai életének az emberit áldozzák fel, az ember nem az állati szintre süllyed vissza, hanem egyfajta rendetlenségbe, nem az éles állati ösztönök közé, hanem alvilági homályba, és nem az állati létben tér magához, hanem lényegét veszti, hitvány, aljas, link, svihák lesz, sőt önmagát tökéletesen el is vesztheti. De ezen felül még több és végzetesebb: ha az ember a biológiai életért az értelmet és a morált és a rendet feláldozza, még a biológiai életet sem éri el, mert a demont az jellemzi, a világot és önmagát annyira feldúlja, hogy akinek ebben a bomlottságban először el kell pusztulnia, az önmaga.

Gátlástalan állat az ember számára nincs. Felszabadult állati lét az ember számára nincs. Ha az emberi alapállás felbomlik, az ember nem állattá válik, hanem korrump emberré. A leszédült emberi egzisztencia alatt nem a rousseau-i vagy darwini vagy freudi vagy tolsztoji vagy nietzschei paradicsomi ártatlanságú kérdéstelen állat világa nyílik meg, hanem a démonok infernója. Egzisztenciánk a humánus léthez van kötve, és a humánusnak meg nem változtatható létrendje van.

*

Ha van ősnövény és ősnyelv, és van emberi alapállás, őshang is van. Ezért a rigó és a fülemüle zenéjének viszonyát az őshanghoz mindenki le tudja mérni, és azt is, hogy Mozart zenéje miben és mennyiben rokon a fülemilével, Beethoven zenéje a rigóéval.

Most nincs szó arról, hogy az ember júniusban, kis eső után a kertben alkonyat felé a hím sárgarigó örökké egyforma, és a világ végéig megunhatatlan sáfrányvillogású három ütemének ujjongását hallja. A madárzene áttörés a transzcendenciába, anélkül, hogy a konkrét életből egyetlen lépést tenne kifelé, s az életet elhagyná. A madárhang az egész földet magával viszi. Az emberi zene a világtól mindig elszakad. A hím rikoltására a nő apró, szaggatott, kicsit formátlan, főként illogikus gügyögést hallat, mire a hím újra felujjong, és a nő megint, sajátos női hangon, mintha jelentéktelenségét fölöslegesen hangsúlyozná, ismét csiripel. Ha ez kétszer-háromszor ismétlődik, az embernek az a benyomása, hogy családi perpatvar tanúja, és olyan légkörtisztító veszekedést hall, amely a szerelemben a megegyezés el nem engedhető feltétele.

Hősnek lenni annyi, mint a sorshoz hűnek maradni. Vállalni azt, ami szenvedés, küzdelem, véletlen, halál, bűn. Ha valaki ezt magában tudatossá teszi, és magára veszi, valamely magasabb fokozatra lép, egyedül akarja megoldani az egészet, vagy legalábbis átveszi a vezetést, önmagán kívül senkiben sem bíz, mert lehetetlen ebben a világban bármire is számítani. Ez a hős veszületett önbizalma. A hős élete a sikertől teljesen független. A legtöbb hős dicsősége bukásában van. A tragikumot eleve beleszámította. De ez így van helyesen. Kétségtelenül ez a legszebb élet, alakra, fényre, nem mert a legmutatósabb, hanem mert minden egyébnél ragyogóbb. Minden bizonytalansággal éretlen, és az is marad. A hős mindig serdületlen, mint Ardzsuna és Akhilleusz. Hősnek lenni annyi, mint küzdeni, és pedig eredménytelenül. Ezért a heroikus egzisztencia tragikus.

Álmodni annyi, mint az egészben maradéktalanul elolvadni. Heidegger Mozartot Isten lantjának nevezte. Ezen a lanton olyan zene szól, amelyben nincsen ellenállás. Odaadottnak tudja magát, és zenéje tulajdonképpen semmi egyéb, mint továbbadja azt, amit befogadott. Seholy nem ütközik, még csak nem is súrlódik. A feketerigó heroikus harsonája mellett a fülemüle csak akkor kezd, amikor a nap lehajlik, és éjszaka énekel.

A madarak zenéje inkább zene, mint az embereké; az emberi zene nagyobbik felében beszéd. Ezért mondják, hogy az emberi zene tökéletlen logosz. És a zene minél magasabb, annál inkább közeledik a madarakéhoz. A madárnak nincs is szüksége hangrendszerekre és hangsorokra. Egyszerű hangban tud örülni és kétségbeesni, reszketni és ujjongani, egy hangban ájult és sóvár, zokog, hív, csalódik, játszik és imádkozik, tudatosan és ekstázisban. És mindazon, amit énekel, mint Gabriel Marcel mondja, rajta van a valóság harapásának nyoma. A madár hangjában és hangjával semmit egymástól nem választ el.

Beethoven zenéje tele van heroikus rigómotívumokkal. Kihívó hősiesség, amely az összes hatalmakat viadalra szólítja fel. Mozart zenéjében az emberi lény közbeiktatása nélkül a lét szól, mint álom, a világ első állapotáról, amikor a világosság és a sötétség még nem vált el. A rigó a világból kivált, szemben áll, felébredt és megszületett. A fülemüle nem akar megszületni és felébredni.

Az őshang megnyilatkozását a héberek *bath qol*-nak nevezték. A kifejezés maradéktalan megértésének kulcsa elveszett; ma általában úgy fordítják, hogy az égi leány hangja. Ez az a

hang, amelyben együtt van a mennydörgés és a cseppek sziszegő nesze, amikor szélcsendben a tenger színére hullanak, a gyermeksírás, a próféta hangja, a Máté-passió és a vásári harmonika, a sóhaj és a pullmann-kocsi kerekeinek kattogása.

*

A félúton megrekedtem. Elértem, hogy semmiben se legyek se bennfentes, se szakember, de nem sikerült, hogy olyan legyek, mint Csuang-ce görcsös fűzfája, amit senki sem tud felhasználni semmire. Mindig rossz állampolgár voltam, mert az aktuális kategóriák közül sem a polgári egzisztenciához, sem a bohémekhez, sem a forradalmárokhoz nem alkalmazkodtam. A közkeletű életmegoldások közül számomra kivétel nélkül mindegyik kezdettől fogva fals volt, kompenzációjával együtt, amit viszont unalmasnak és ízléstelennek tartottam. A leglényegesebb, amit magamban találtam, a pontatlanság, olyan értelemben, hogy sérült egzaktuság, bizonyos démoni másodrendűség, amelynek következménye a felületesség, a könnyelműség, kétségtelenül gyávaság és szellemi paráznaság (eklekticizmus). Ez a pontatlanság és a felületesség és az elsietettség eredménye. Általában szívesebben hagytam ott valamit, mint amilyen örömet a megtalálás szerzett. Terhemre volt. Soha kívülről feladott munkát jól nem végeztem el. Később, már ötvenen túl, erőmet elszántan a pontos kötelességteljesítésre összpontosítottam, de nem volt eset, hogy ne hagytam volna ki. Fájdalmas volt, és újra kezdtem. Nem rejtőztem el átöröklés, konstelláció, alkat és egyéb elméleti igazolásokba, hogy magamat fölmentsem. A komolytalanság életjógám centrumában áll, de itt is kihagytam. Tudtam, hogy egzaktnak lenni annyi, mint a zsenialitásról lemondani, de azt is, hogy az egzaktuság morális kvalitás. Nekem az utóbbira lett volna szükségem. A rafinált bujkálást és a leplező hazugság-dialektikát egy időben feladtam, de inkább azért, mert már ízlésem kifinomodott, és becsvágyam megnőtt. Mindezt fölöttébb töredékesen, és mint par excellence modern ember, lompos nagyság-szurrogátumban. Nem volt bennem türelem, hogy fensőbbrendű lényemhez hű legyek, de nem volt bennem éthosz, hogy arról lemondjak. Sikerült semmit sem jobban tudni, de nem sikerült ezt a végső pontig beismerni. Azzal sose volt baj, amit tudok, csak azzal, ami vagyok. Valamiért mindenkinek vissza kell térni. A léha pap és a vezeklő szélhámos között, mint melankoliás hűtlenségben álmodozó hitetlen, és virtuóz hazug, aki a bűnbánatot sem tudja komolyan venni.

*

Nem tudni pontosan, ki volt, aki a magyar szó rendről azt állította, hogy a szavak a mondatban fontosságuk sorrendjében helyezkednek el. A lényegesebb kerül előre, mert a hangsúly a mondat elején van. Az illető valószínűleg nem volt magyar. Nyelvelméletünket németek csinálták, de mindenesetre a német filológia hatása alatt.

A mondat szórendje nem lehet önkényes. Csak ha a költészetben a nyelv átlaghőmérséklete magasabb, a rendet a hőfoknak megfelelő szabadság dönti el. Minél nagyobb a tűz, annál többet szabad. Ha a hév nincs meg, a nem szabatos szórend – mert indokolatlan – retorikus és patetikus marad. Ebben az esetben a mondaton nem a rend, hanem az indulat uralkodik.

Az a megállapítás, hogy a mondat hangsúlya elől van, tévedés. Ez az állítás semmivel sem igazolható. Ellenkezőleg, a legfontosabb a végső szó: a záróakkord, ahol az értelem eldől, és

ahol a mondat visszavonhatatlanná válik. Ezért az utolsó hely az állítmányé. Ez a végső. A befejezés. Mint a matematikában és a logikában a konklúzió, mint a drámában az utolsó jelenet, mint a gyűlésen a záróbeszéd, mint a mesében a tanulság.

Az előrehozott állítmány a mondat egyensúlyát megbontja. A szerkezet alapja nem a grammatika, hanem az indulat. A nyugalom elvész, és a hangulat befolyása alá kerül. Minél előbbre helyezik az állítmányt, annál jobban közeledik a kiáltáshoz, ahol a szavak nem logikus rendben, hanem a szenvedélykitörések feldúltságában állnak. Nem is pongyolaság, hanem esztelen üvöltözés. A sajtó nem azt mondja, hogy a kormány megbukott, hanem: megbukott a kormány. Miért? Mert a szenzáción felujjong. Ha az állítmány előre kerül, az – mert rendkívüli szórendet használ – nyugtalanít, és izgalmat kelt. A higgadtan felépített, komoly kijelentést tartalmazó mondatban az állítmány, mint a kijelentés tulajdonképpeni súlya, a végső helyen tartózkodik. Rossz költészet, újságírás, konyhanyelv, hevenyészett és rosszhiszemű szónoklat, meggondolatlan rögtönzés arról ismerhető fel, hogy nem beszél, hanem ordít és szaval és agitál. A mondat grammatikai értékét a szabatos szórend dönti el, és ennek ismertetőjele, hogy a mondatot – hacsak az eltérésre nincs valami különös ok – az állítmány zárja be. Minden mondat olyan mérleg, ahol az alany vezetése alatt az első serpenyőben a mondatrészek állnak, a másodikban egyedül az állítmány, amely az egyensúlyt megteremti. Az állítmány a mondat nevezője.

A költészet szórendjét az ihlet temperatúrája határozza meg. A próza nemességét a szabatos grammatika. A kettő közt van az, ami sem nem ez, sem nem az, rendetlen és súlytalan fecsegés, vásár, kiáltozás, zűrzavar, utca, reklám, szenzáció, akár kimondják, akár nem, semmit sem jelent.

*

Martin Buber azt állítja, hogy életünk intenzitásának három fokozata van. Az első, ha valaki a közvetlen kinyilatkoztatás körében él. Így élt Buddha és Mohammed és Baal Sém Tow. Ez a mítosz.

A legenda erőtlenebb. Az ember nem a kinyilatkoztatás világában, hanem az arra való emlékezésben él. A harmadik a kétely, a feledés, a kritika, a tagadás.

A fokozatokat meg lehet fordítani. El lehet indulni a kritikából, és fel lehet emelkedni a legendába, vagyis az emlékezésbe. Az egész csak azon múlik, hogy az ember el tud-e merülni abban a mélységben, ahol az emlékek együtt vannak. Tudom, hogy ez lehetséges. S innen fel lehet emelkedni a mítoszba, és az ember a közvetlen kinyilatkoztatás tanúja lehet. Ez is lehetséges, mert minden ember magában őrzi a világban lezajlott minden esemény emlékét, és az örökben azt a mestert választja, akit, legjobban megszeretett.

Közvetlen kinyilatkoztatást tenni? Ez az emberi lét legnagyobb vállalkozása. Jakob Böhmén kívül Európában ezzel a feladattal senki se bírt. Kinyilatkoztatás alatt a hiteles életről szóló tanítást kell érteni.

*

Visszatérni csak oda lehet, ahol az ember már volt.

Először a újkorból a kereszténységbe tértem vissza, anélkül, hogy az újkorral való közösséget, és nehézségeinek vállalását megtagadtam volna, anélkül, hogy hozzá hűtlenné váltam volna, hiszen méltónak találtam a gyűlöletre és az ellene való lázadásra, és soha nem vettem meg annyira, hogy dicsérjem.

Aztán a kereszténységből a hagyományba tértem vissza, oda, ahol a kereszténység is otthon van, a héberek és hinduk, a kínaiak és az egyiptomiak, az indiánok és a görögök közé, oda, ahol a kereszténység is megszületett, ahol minden gondolat és szokás, rítus és eszme, törvény és tudás annyira hasonló, hogy felcserélhető, és mindaz, ami van, még egymáshoz egészen közel áll.

Aztán a hagyományból visszatértem az *alapállás*ba, a fundamentumra, a *status absolutus*-ra, anélkül, hogy megtagadtam volna akár az újkort, akár a kereszténységet, akár a hagyományt, az egészet magammal hoztam és helyére visszatettem, és a létbe visszatértem anélkül, hogy az életet megtagadtam volna,

Oda, ahol semmi sem hasonló, és nem rokon,
És nem felcserélhető, hanem Egy,
Ahol semmi sem szabálytalan, hanem normális,
Amihez képest minden egyéb
Viszonylagos és esetleges és múlandó,
Ahol az ellentétek összetartoznak,
Kint és bent ugyanaz,
Tűz és víz egymásban van, mert
Középpont,
Egyetlen,
Lét,
Mozdulatlan és örök.

*

A tizenhetedik és a tizennyolcadik században sokat és sokan törték a fejüket az emberek között levő különbségeken, és a francia forradalom racionalista dőresége az egyenlőségről minden valószínűség szerint ebből a fejtörésből keletkezett. Az egyenlőség az egység megrablása, mondja Saint-Martin. A racionalista számítás alapja rossz. Egyenlőséggel kalkulál, holott az emberi közösségben nem az egyenlőség, hanem az egység megvalósításáról és mindig újra megteremtéséről van szó. Egyenlőség csak merőben kvantitatív tényezők között lehetséges. Ilyesmi a matézis absztrakt terében van, sehol másutt. Az élőlények létének kétségtelenül sajátos törvénye, hogy minden lény minden esetben (egészen biztosan egy nála magasabb egység analógiájára) önmagában zárt és önálló egységként él, elhatárolva, mindenki mástól szemmel láthatóan és kitapinthatóan külön. Az élőlények akár felbomlanak, akár összenőnek, nem valamely indifferens halmaz keletkezik, hanem újabb kvalitatív egység, amelyen belül a tényezők nem egyenlőek, hanem különböznek, kizárólag azért, mert más egységben egyesülnek. Az egység feltétele pedig, hogy az elemek egymástól különbözzenek. Ha az elemek egyenlőek lennének, az ember azokat el se tudná választani. Az egyenlőség-

eszme ezt a konfúziót teremtette meg, és ez a zűrzavar az, amely az egységet kizárja. Egyenlőséget teremtett, ezzel pedig az egységet megrabolta.

Az egyenlőség modern társadalma, vagyis a demokrácia hibás racionalista kalkuluson nyugszik. A demokrácia ügyefogyottság, a szocializmusról nem is szólva. Szüntelenül megakadályozza magát abban, ami normális létének egyetlen feltétele. Az élőlények életének törvénye az egység; az egység az elemek autonóm különbözőségén múlik. A demokrácia a szocialitásnak konfúzus alakja. Egyenlőségről szó sincs, és már csak azért sem lehet, mert végeredményben és tulajdonképpen mindenki egységre gondol, de a rossz kalkulussal következtében az egyenlőségről azt hiszi, hogy az egységet az egyenlőséggel valósítja meg. Az egyenlőség azonban az egység megrablása. Ahol az egyenlőség nevében a demokrácia az emberek között levő különbségeket likvidálni akarja, közben nem veszi észre, hogy a különbségek eltüntetésével (az egyenlősítéssel) felfordulást teremt. Az egyenlőség szorgalmazásával a társadalom mindig konfúzusabb lesz. Ezt a teljesen összezavart alakzatot hívják szocializmusnak, amelynek célja: ahhoz, hogy a társadalom homogén legyen, minden különbséget ki kell irtani.

Amit az ember kíván, és mindig is kívánt, az az egységes közösség, az integrált társadalom, amelyen belül minden tényező (nép, kaszt, nyelv, osztály, vallás, csoport, egyén) a maga különbségeinek és tulajdonságainak teljes fenntartásával egyesül, már csak azért is, mert csak a kellőképpen differenciált tényezők integrálhatók. Egybefolyó határokkal és tisztázatlan körvonalakkal, vagyis nem autonóm léttel rendelkező elemekből egység nem teremthető. Pillanatnyilag ma a magasabb fokon élő társadalmakra nem is a demokrácia a jellemző, hanem a társadalom elemeinek egymáshoz való közelsége, és a viszonyok tisztázottsága, vagyis a közösség integrált volta. Alacsonyabb szocialitásban élő társadalmak dezintegráltak, az osztályok és a kasztok és a nyelvek és a nemzetek között levő viszonylatok tisztázatlanok, a tényezők nem kapcsolódnak, a szervezet szabálytalan és rendetlen. A kapcsolatokat nem építették ki, az individuumok nem unanimitásban élnek, hanem egymással szemben bizalmatlanok, és egymást nem ismerik, és egymástól félnek. Mindez a dezintegrált társadalom ismertetőjele.

A gazdasági különbségek kiegyenlítése a társadalmat nem teszi integráltabbá, vagyis az egyenlősített jövedelem az emberek között levő távolságot nem rövidíti meg. De a távolságot nem rövidíti meg a politikai jogok kiterjesztése sem. Még kevésbé teremt integrált társadalmat az egypártrendszer. A modern diktatúrák extrém dezintegrált társadalmak, ahol nemhogy nincs egység, hanem a politikai hatalom könnyebb érvényesítése érdekében külön ügyelnek is arra (államvédelem), nehogy a csoportok és az egyének és a vélemények integrálódjanak. Ezek a pszeudoszocialitásban élő népek, ahol az egység megvalósulása ellen tudatos szociális dezorganizáció folyik. Ahol az integrálódást többször terrorral kell megakadályozni.

Kár furfangos elméletekkel kísérletezni, és még nagyobb kár terrort alkalmazni. A dolog nyitja egyszerű, még csak kötetekre sincs szükség. Az egész tudás tíz sorban elfér.

A modern demokratikus társadalmakban a differenciálódás teljes megszüntetésével gombnyomásra kormányozható homogén halmaz (tömeg) kitenyésztéséről van szó. Ha valahol, az egység megrablása itt mindenki számára látható. Egy társadalom minél uniformizáltabb, és az emberek között levő különbségeket minél inkább eltüntetik, annál dezintegráltabb, és annál távolabb áll az egységtől, vagyis a normális társadalmi létől. A társadalom közszellemét és szervezetét tekintve lehet szociális (integrált), de lehet szocialitásban erőtlén (dezintegrált). Szociális a társadalom, amely individuumai

tulajdonságainak differenciálódását elősegíti, és a szervezet ezt szolgálja; szocialitásban erőtlenséggel (dezintegrált) a társadalom, amelynek szervezete a különbözőség elé akadályokat gördít, uniformizál, az egység látszatát tartja fenn, valójában önmagát egyenlősítéssel dezintegrálja.

Persze a kollektív önismeret nehéz. Az egyéni önismeretnél sokkal nehezebb, mert kevesebb és egyszerűbb törvénye van. Lao-ce szerint csupán egy: nem beleavatkozni. Aki csinálja, elrontja. Aki javítani akarja, tönkreteszi. – A kontárok szüntelen tevékenyek.

*

A normális emberről keveset tudunk, azt az egyet azonban biztosan, hogy annak egyéni különbözősége az általánossal nem ütközik, hanem azt kiegészíti. Ma elérhetetlen. Az egyénnek és az általánosnak ma szemben kell állnia, ezért nincsen sem normális individuum, sem kollektívum, csak korrumpált én, és csöcselék.

A normális emberben az egyéni különbözőség és az általános azért egészíti ki egymást, mert ez a normális ember életkoncepciójából így következik. A mi életkoncepciónk rövidlejáratú. A biológiai élet határán lezárul, és életünkbe be vagyunk zárva. Itt kell megcsinálni és elérni mindent. Az idő rövid és a határ szűk. Századokig tartó rossz információ következtében felültünk annak a tévhitnek, hogy életünkkel lényünk is megszűnik, és így létezésünknek legnagyobb részét nem elvesztettük, mert azt az ember nem vesztheti el, hanem tudatunkban elhomályosítottuk. Mindent itt és azonnal; sietni, és amit csak lehet, felfalni és összegyűjteni és kizsákmányolni, sóváran és böszülten és alattomosan. A hosszúlejáratú életkoncepcióban nem kell sietni. Van idő. Ma percekben, legfeljebb napokban számolunk. Buddha számára az idő egészen más volt. Azt mondja, hogy a lét olyan, mint az ezer lépés széles, ezer lépés hosszú és ezer lépés magas kocka, és ha valaki minden ezer évben puha gyolccsal megsimítja, a kocka előbb kopik el, mint a lét megszűnne. Van ilyen hosszúlejáratú élet. Vannak nők, akiknek arcán látszik, hogy az életről való végtelen gondoskodásra rendezkedtek be, és a biológiai élethatáron csak mosolyognak. A boddhiszattva attól a pillanattól kezdve, hogy felébredt, a végtelen élet tényét tudomásul vette, és tudja, hogy művét az emberiség végleges megszabadulásáért határtalan időig minden újabb és újabb testetöltésben folytatnia kell. Ez, természetesen, jelkép. Mint ahogy az újratestetöltés is a minden határt megnyitó végtelen lejáratú élet jelképe, életé, amely létté nyílt. A biológiai határok közé zárt élet alacsonyrendűsége pedig nem azon múlik, hogy rövid, hanem hogy ebben a rövidségben kénytelen lényegtelen lenni. Az élet csak a végtelenségben válik és válhatik szubsztanciálissá. Az élet koncepciója minél hosszabb lejáratú, annál kevésbé van én és tömeg. Annál kevésbé zárja ki egymást individuum és kollektívum. A végtelen nyíltságban egyén és általános nem ütközik. Van időnk és terünk bőven, mindenkinek jut, mindnyájan elférünk, mindenki lehet bántódás nélkül saját maga, nem kell félni és elbújni és hazudni és gyűjteni és falni és sietni.

*

Kisebb zökkenőktől eltekintve Napóleontól a világháborúig Európában béke volt, viszont – a gyanúlanokat kivéve, akik egyébként sohasem számítottak – azt a békét senki sem tudta (és nem is volt hajlandó) komolyan venni. Nem mintha háború fenyegetett volna. Sokkal inkább, mert a béke korrumpált volt kívánatos tette – nem éppen a háborút, de biztosan azt – hogy ennek a gálád és idióta korszaknak vége legyen. A háború kitörését 1914-ben, és az orosz forradalmat 1917-ben azért kísérte olyan örömgujjongás, mert azt hitték, e korrupciótól

sikerül megszabadulni. A romlott békében még az ördög is szabadítónak látszott. Persze a húsztól negyvenig tartó béke még korruptabb lett. Ma, a harmadik békében a helyzet lényegesen más: az ember vagy a béke, vagy a háború egyértelműségére sóvárog, mert ez itt egyik sem, mint Heidegger mondja, és nyomában Camus a gondolatot oly meggyőzően kifejti. A béke ugyanis nem az, hogy az ágyúk nem szólnak, és csendbe burkolózva elaljasodásában az embert a lövöldözés nem zavarja. A békének egyetlen alapja van, és ha a békét nem az igazságra építik, az feltétlenül és holtbiztosan minden esetben újra meg újra felbomlik. Éppen ezért megegyezésem vagy kompromisszumos vagy rendőrség által fenntartott béke nincs; és ahhoz, hogy ne legyen béke, nem kell okvetlenül háborúnak lenni. Amíg egyetlen csepp igazságtalanság él, béke nem valósítható meg. Hénoch az emberiség korrupciójának legsúlyosabb következményét abban látja, hogy *uk esztin eiréné*, nincsen számára béke. A legközelebbi jövőre vonatkozólag értelmes emberek azt jósolják, hogy háború nem lesz, de a háborútlan és békétlenség hajmeresztő együttműködésében fenntartott igazságtalanság végül elviselhetetlenné válik. Szolovjev a háborús böszültségnek ezt a békés viszonyokra való alkalmazását a háborúk jegyében lefolyt huszadik század után a huszonegyedik századra várja. A lehetőség azonban ennek megvalósulására már megvan, ha a teljes realizálódást még néhány ember akadályozza is. A poshadt ájultság, amely a múlt század polgárságának békéjét jellemezte, kellemesebb lehetett, mint a jelenkori, amikor a terrort világoskék érzégsébe csomagolják. Főként kellemesebb lehetett a hatalmasok részére, mert akkor bűncselekményeik elfedésére a leplező eljárások technikáját alkalmazni tudták. Ma ez már csaknem teljesen ki van zárva, mert a gázságokba beletanult ember, ha az igazságtalanságot letargiával fogadja is, a hatalom blöffjein keresztül lát. Ezért ma minden béketörekvés gyanússá lett, mert más béke, mint Szolovjev, az édeskés terrorba és a züllött jólétbe burkolt hitványság, teljesen lehetetlen, és az ember itt áll, szívében a bosszú háborújának titkolt kívánságával, amely inkább óhajtja a világ földig való lerombolását, mint ennek a békének tartós voltát. Igazságos háború nincs, de van béke, amely igazságtalansága a háborúénál nagyobb, s ilyenkor az ember esztelenül a háborúra vágyakozik. Ma a háború végzetes pusztítást jelentene; a béke valószínűleg kínosabb, de főként radikálisabb romlást helyez kilátásba.

*

Goethe mondja, hogy a szemnek naptermészete van: mert kell, hogy ami a fényt felfogja, maga is fényből legyen. *Wer Gott erkennt, muss selber göttlich sein*. Ez azonban nem a végső szó, amit a szemről mondani lehet és kell. Úgy látszik, a Zohár az a könyv, amely a szemről mindent tud. A szemből kész, befejezett és teljes világ néz a kozmoszra, és vissza önmagára; mert kell, hogy ami a valóság teljes egészét látja, maga is a valóság teljes egésze legyen. Amit látásnak nevezünk a szemben, a világ önfelismerése az emberben, és az ember önfelismerése a világban. Janus, aki befelé és kifelé lát, és a látás nem állítható meg sehol, minden határon túllát, és nemcsak a végtelenbe, hanem a végtelent. A kozmosz nézi az embert, és az ember a kozmoszt, a nézés és a visszanézés a szemben egybeolvad, mert a világ az ember *Gegenwurfja*, mint Böhme mondja, az ember a világ és a világ az ember kivetített mása. A világ mindig rend. A szem is logikai, etikai és esztétikai rendszer, mert látni annyi, mint mérlegelni és értékelni és rendezni és elrakni, és a látás a rendszerben való elhelyezés. A rendszer, amely a szemből lát, minden emberben lát, egyetlen és meg nem ismételt, mivel a létben minden egyéni. A rendszer, amit látok, és amely egymásra néz és visszanéz, mindenkiel azonos, mivel a létben minden kölcsönös. A végtelen tükör, a tükör a tükörben, az egyik ember a másikban, az egyén a közösben, az ember a világban, és viszont. Mindennek

középpontjában a szem, amely lát és mér és összehasonlít a kezdettől fogva levő rendszerrel, amely a lény felépítésének szisztémája, s ezért lénye titkaival, amelyeket feltár, és megnyilatkozásasaival, amelyeket elrejt, fényével, amelyet a Naptól kap, és amelyet a Napnak nyújt. A rendszer a szemben és a szemből pontosan leolvasható; de sajátságosképpen nem tulajdonságaiból, hanem egy magasabb dimenzióba olvadt és a látás sugarába sűrített fedetlenségből. Teljesen felébredt és kinyílt szem. A hazugság (elhazudott élet) csak a szemből érthető teljesen. A hazugság nem a démoni böszültség jelenléte, hanem a démon valamely okból való elrejtése. Hazudni azért nehéz, mert a szem nem tud elbújni. Ha az ember látni akar, szemét ki kell nyitnia, és ha már a szem kinyílt, minden körülmények között fel kell tárnia azt, amit elrejtett, vagyis megnyílásában megmutatta, hogy szemét lehunyta. Szemünk szerint látunk, és szemünk szerint láthatóak vagyunk, szemünkben levő rendszerünk szerint szemet hunyhatunk, de akkor viszont nem látunk és nem láthatunk. Aki magát elrejt, annak a világból okvetlenül annyival kevesebbet kell látnia, mint amilyen mértékben elrejtőzött. Az elhazudott egzisztencia a világot falsnak kell hogy lássa. Valóság és igazság összefügg, a valóságot csak az igaz ember látja. Igazságnak hívjuk azt a rendszert, amely a valóságot fel tudja ismerni. Aki magát elrejt, az önmagát az igazságból kizárta. Rejtőző szemek, amelyek elbújnak, látásukban megzavarodtak, nem látnak tisztán, és minél inkább hazudik valaki, annál kevesebbet lát.

A szem rendszerben lát: az egyik szem a fegyház rendszerében, a másik a bordély rendszerében, a vásár rendszerében, a gyermekszoba, a statisztika, a kettős könyvelés, a grafikon rendszerében. Hihetetlenül kevés a tiszta szem, mely a tenger és csillagos ég rendszerében lát, és úgy él, mint a fák testvére. Feldúlt rendszerek, élethazugságban megtört fátyolos szemek alig látnak egyebet, mint a pénzt. Valószínűleg a legnyilvánvalóbb tényeket sem látjuk, mert elhazudott egzisztenciánk apriori látásunkat elhomályosítja.

Mi az, ami van? Egybeszótt ember-világ, én-te, egyik a másiknak a szeme, egymásra néz, két rendszer, amely egymásban egymást látja és leméri, és önmagáról az utolsó szóig mindent elmond, minél leplezetlenebből, annál jobban leleplezi a másikat abban, amit önmagáról mond, és abban, amit a másikban lát, és azt, hogy milyen világot hord magában, és eszerint milyen világban él. Amit a szem lát, és amit a szemben látok, azonos.

*

A helyes magatartás minden valószínűség szerint nem a türelmetlen felháborodás azon, hogy a világ a korrupciónak azon a fokán áll, amelyiken áll, hogy ez a korrupció növekvőben van, és az élet igazsága egyre inkább elvész. Helyesen egészen biztosan az viselkedik, aki megrendül, ha látja, hogy a zsványok e sok ezer éves uralma után az igazság legalább nyomokban még mindig itt van; elálmélkodik, hogy azt, aki az igazságért mégis erőfeszítést tesz, s ezzel botrányt provokál, nem irtják ki.

Ez így, ahogy van, kétségtelenül csaknem csoda, és ennek valami egyszerű oka kell legyen. A Kabbala azt tanítja, hogy a világ azért áll még fenn, mert a földön negyven igaz ember él. A *sensus communis*-ből – úgy látszik – az igazság nem iktatható ki. A *sensus communis* tudvalevőleg az emberi lét alapjáról való mindenkiben meglévő tudás és tudat. Ezért a korrupció önmagában nem állhat meg. Annak feltétlenül igazságra kell hivatkoznia. Bármilyen kényelmetlen, az igazság nem tüntethető el. A hinduk azt mondják: *szat* – ami annyit jelent, hogy igaz és van, vagyis csak az van, ami igaz. Amit ma fontosnak tartanak, az

élet, nem önérték. Újabban, különösen a Nietzsche óta folyó kísérlet, hogy az élet önmagáról mindent lerázzon, és mint egyetlen érték maradjon, annyira nem sikerült, hogy e pillanatban nincs gondolat, amely véglegesebben megbukott volna.

Azt az embert, aki az úgynevezett világ (történet, konvencionális hazugságrendszer) által akceptált korrump életet éli, és magát önmaga számára kellemes eszmék védelme alá helyezi, elhazudott életű embernek (pszeudoegzisztensnek) kell tartani. Azért is annak kell tartani, mert nem kivételesen és erőtlenségből, egyszer, hanem folyamatosan hazudik, és életét erre a permanens hazudozásra építi; de azért is, mert nem tárgyi tény, hanem önmaga lénye felől téveszt meg.

Az egzisztencia és a pszeudoegzisztencia létezésben nem egyenértékű. Bármennyire vonakodva, ezt előbb-utóbb valakinek ki kell mondania. A két ember pedig nem egyenértékű egy véglegesen megfogalmazott létben. Ez a lét persze nem az üdv, és nem a túlvilág, és nem az örök élet. Mindezek a vallásos ügyefogyottság naiv szavai. Még az is kérdés, hogy ilyen végleges létezés egyáltalán van-e. A végleges lét lehetősége nyílt, és nyílt marad, éppen ezért sem az igazság, sem a korrupció végső következményei felől semmiféle tudomásunk nincs.

Fennáll a gyanú, hogy

1. e végleges létezés nem egyéb, mint az életben póruljártak fantazmagórikus elégtétele. Az ideálra egy elvetemült hatalom régebben áment mondott, a hiszékenységet nagy ceremóniával és számtalan hazugsággal megszentelte, hogy hatalmát erre alapozva fenntarthassa.

De ugyanakkor fennáll a gyanú, hogy

2. a végleges létezés megtagadására egy másik, újabb elvetemült hatalom telepedett, amely az embert az üdv és a túlvilág és az örök élet tudatáról csak azért kívánja lebeszélni, hogy a földi életből való kilátásától megfossa, kezét az emberre véglegesen rátegye, és fölöttébb gaz hatalmát korlátlanul gyakorolja.

Az egzisztencia és a pszeudoegzisztencia létezésben nem egyenértékű. A létezés igazságát tekintve az egzisztencia előnyben van, ami semmi egyebet nem jelent, minthogy ez az előny világi kedvezményekre nem váltható be. E kedvezmények: hír, vagyon, hatalom, stb. Az élet javait tekintve pedig a pszeudoegzisztencia van előnyben, ami semmi egyebet nem jelent, minthogy a világi javakhoz lénye igazságának feladása árán jut. Hogy az ember életének igazságtartalma miért áll okvetlenül a világi javak megszerzésének útjában, és a világi javak megszerzéséhez miért kell okvetlenül lénye igazságát feladni, az kétségbevonhatatlanul az emberi lét legizgalmasabb kérdése.

Fel lehet tenni, persze, hogy az igazságtartalmú élet, és az élet javainak megszerzése egymással szembe valamely tévedés következtében került, ez a kettő egymást tulajdonképpen nem zárja ki. Az igazsághoz való hűség és a javak megszerzése végül is egymástól független térben történik. Az egzisztenciális létnek a világi dolgokban nem kell feltétlenül hátrányosnak lenni; a javak megszerzése pedig nemcsak a korrupció számára lehetséges.

Ilyen hiedelem mindenesetre van. Általában azt tartják, hogy valaki minél korruptabb, a javak közül annál többet ér el, és az igazsághoz minél hűségesebb, a javakból annál kevesebbet. Mindez azonban éppen csak hiedelem, semmi több.

Az egzisztens és a pseudoegzisztens ember között azonban tényleges kibékíthetetlen és kölcsönös antagonizmus van. Az igazságban élő ember a korruptat (magatartásáért) megveti és (javaiért) irigyli; a korrupt ember az igazságban élő egzisztenciát (intaktségáért) gyűlöli, és (mert létezésben magasabb rendű) fél tőle. Ami pedig a legfontosabb, hogy a két egzisztencia szembenállását a mindenkori hiteles ember minden időben igazolta, és az, aki a szembenállást tagadja, gyanússá teszi magát, és úgy látszik, csaknem kizárólag önmagát védi, a dolgot el akarja kenni, s ezért nem is jóhiszemű. Az egzisztencia és a pseudoegzisztencia antagonizmusát el kell fogadni.

A végleges létezés valóságának kérdése pedig nyílt marad. A kérdés azonban ezen a ponton sokkal bonyolultabb. Úgy látszik, hogy van ember, aki a nyíltságban áll, és nem dönt; van ember, aki végleges álláspontot foglal el. És úgy látszik, hogy aki nem dönt, a nyíltságban állva és nyíltan maradva a végleges lét lehetőségét függőben tartja. A másik lezárja, és vagy azt mondja: van, vagy azt mondja: nincs.

Ez pedig máris állásfoglalást jelent az egzisztenciában, vagy a pseudoegzisztenciában. Az igazságtartalmú lét minden esetben nyíltságáról, a hazugságtartalmú lét lezártságáról ismerhető fel. Egzisztensnek lenni annyi, mint nyílnak és fedetlennek lenni, pseudoegzisztensnek pedig annyi, mint rejtőzöttnek és lezártnak maradni. János evangéliuma az igazságot az *alétheia* szóval jelöli meg, amely szó – szemben az elhazudottal és a zárttal és a rejtőzöttel – az igazat és a fedetlent és a nyíltságot jelenti.

A végleges létezésről való tudás bizonytalan, a lét maga nyílt, az ember magatartása a létben fedetlen. Ezért a hagyomány a létről azt mondja, hogy nem cél, hanem út (tao, via, veritas, vita).

A végleges (hiteles) létről mindenkinek veleszületett tudomása van. Mindig kétséges, ezért realizálatlan, sőt ez az, amit realizálni kell, sőt, amelynek realizálásától az emberi élet igazsága függ, mert e lét realizáltsága vagy realizálatlansága dönti el, hogy az ember egzisztens (alétheisz, fedetlen, nyílt, igaz), vagy pseudoegzisztens (lezárt, rejtőzött, önvédelemben él, elhazudott).

A végleges lét objektív, de nem bizonyítható, valószínűleg evidens. Az emberi egzisztencia létértéke az ebbe a megfoghatatlan óceáni világba vetett lényétől függ. Ismételten és hangsúlyozottan, ennek a létnek a túlvilághoz és az örök élethez és az üdvözüléshez semmi köze. A nyílt létezésen belül élet és túlvilág, élet és üdv között határ és különbség nincs. Életünk mértékei rosszak, ezért rossz a szent mértéke, mert a szent mindössze erényekben, nem pedig létezésben magasabb rendű és kivételes. De mert magasabb rendű és kivételes, nem normális. Márpedig a végleges lét normális, és mindenki számára állandóan nyitva áll. A szentség csak vallás. A vallás megoldása a végleges létre vonatkozólag fals, mert az utolsó ítélet mértékével deus ex machinát alkalmaz és helyez kilátásba, amikor az embert bűnei és jótettei alapján, nem pedig létének súlya szerint méri le. Az erény fontos, de nem elég. A vallás igaz, de kevés. Az igazságot nem ontológiailag rehabilitálja, csupán a legfelsőbb lény akaratának tünteti fel. Az igazság pedig a létezésbe épített és a létezését fenntartó legfőbb valóság. Az igaz élet pedig csak akkor abszolút, ha önmagában minden isteni tekintély nélkül is érinthetetlen, s ha előtte Isten is meghajlik. Amit igaz életnek nevezünk, az a végleges léttel megegyezik, s ezért ennek önértéke van. Azzal a végleges léttel egyezik meg, amely soha nem lehet egyéb, mint bizonytalan. Mivel e lét felől mindenkinek közvetlen és bizonyíthatatlanul evidens tudata van, és mivel felőle mégis mindenki kétségben marad, lehetséges az igazsághoz való hűség és hűtlenség, és az utóbbival járó kitörölhetetlen büntudat, amely eszeveszetten azzal az

alapvető léthazugsággal kénytelen fedezni magát, hogy elhazudott léttartalommal is igaznak mutakozzék.

Az igazságtól való elhagyatottság letargiájában az ember arra veti magát, ami valódi létének elvesztése után még megmarad. Az öröm az élet javai fölött nem szurrogátum, főként nem a valódi lét szurrogátuma; de a lét igazságának feladása árán szerzett javak semmit sem érnek, mert az igazságban való letargia (kétségbeesés az elhagyatottságban) valódi örömet nem ismer. A javak megvannak, de a bennük való öröm nem tiszta.

*

Tekintve, hogy bennünket ma már nem lel épelméjűnek tekinteni, legalább azt lenne jó tudni a véleménye a normális embernek arról, am földön a legutóbbi ötven év alatt történt. Gandhi meghalt. Saint-Exupéryt a németek gépevel együtt lelőtték. Az egyetlen élő hiteles ember, Albert Schweitzer, miután harminc évvel ezelőtt gondolatait kifejtette, úgy látszik, leghelyesebbnek véli, nem nyilatkozik. Mindenesetre már jóval ezelőtt, de az első világháború óta kétségtelenül, életünk olyan alakot kezd öltetni, amely semmiféle már gyakorolt gondolkozási kategóriával nem értelmezhető. Két világháború zajlott le, vagy egy tucat forradalom, egy sereg nemzetiség függetlenné lett, csaknem ugyanannyi rabszolgasorsra jutott, láttuk, hogy uralkodóházak miképpen dőltek össze, látunk polgárháborúkat és rémuralmatokat, és különös, de mindabban, ami történt, a nagyságnak semmiféle még csak árnyalata sem jelentkezett. A legutóbbi ötven év világtörténeti szereplői között egyetlenegy sem volt, akinek ha nevét említik, az ember szeme felvillanna, és a vágy benne felébredne, hogy hozzá hasonlítson. Éspedig nem azért, mert rosszhiszeműek és cinikusak vagyunk, és nem azért, mert a szereplők túlnyomórészt kalandorok és gonosztevők voltak. A történeti események kivétel nélkül mind a morális megítélésen kívül estek, és a szereplők tettei aligha voltak bűncselekményeknek minősíthetők. Nem bűn, valami más történt itt. A nürnbergi perben, amelyben a német fasiszta vezérek fölött ítéleztek, ez a valami világosan megnyilatkozott, de csak kevesen vették észre. A fasiszták elsősorban nem gonosztevők voltak; ez ma már igen jól látszik, ha másból nem is, abból, hogy ilyen lények egyebütt is éppen elegenden éltek és élnek, és esetleg még vérlázítóbb tetteket követtek és követnek el. A per után pedig a német fasizmus hatalmi gyakorlata az egész földön elterjedt, annyira, hogy ma már alig-alig van nép és állam, amely a fasizmus által bevezetett hatalmi praxis tanulságai nélkül önmagát fenn tudná tartani. Amelyik pedig nem teszi, száját befogja, és úgy tesz, mintha minden a legnagyobb rendben lenne. Mindazokért a tettekért, amelyekért Hitler vezérkarát kivégezték, ma – újabb nürnbergi törvényszéknek – rneg nem számlálható államfőt és minisztert és tábornokot kellene sürgősen vád alá helyeznie. Ma viszont az ilyen bíróság felállítására nincs lehetőség, hiszen a hitlerizmus közgyakorlattá lett. A szereplőket inkább megmérgezik vagy lepuffantják vagy hátába kést szúrnak, esetleg életüket valamely rendőrség kínzókamrájában végzik, de ha nem is, ilyesmi velük minden pillanatban megtörténhet, és ezt ők nagyon jól tudják. Ezen kívül azonban ma ott tartunk, hogy a nyílt bűncselekmények magasan az általánossá vált szennyes aljasság lemérhetetlen áradata fölött állnak; bizonyos tekintetben egy kirívó gaztett számunkra csaknem megkönnyebbülés, de mindenképpen megkülönböztetett érték, amit az elaljasodottak milliói meg sem tudnak közelíteni. Olyan magatartás és életrend és belátás terjedt el, sőt vált csaknem kizárólagossá, amely a lezajlott ötven év történeti eseményeit nemcsak engedélyezi, hanem azokat magától értetődőknek tartja, mint mondják, ez, kérem, történeti szükségszerűség. Persze a múlt század nevezetes elméletei által jól előkészítve (világnézetileg megalapozva), miután megállapítást nyert, hogy

az ember természetes kiválasztás útján jött létre, ha egészséges állat akar lenni, morális gátlásait le kell vetnie, és ha népének vagy osztályának érdekeit hangoztatja, nyugodtan fosztogathat és hazudozhat és öldökölhet, és a humanitás nevében pillanatok alatt több százezer lakosú várost tűntethet el a föld színéről.

Mindez kétségtelenül katasztrófának látszik, de mint ahogy az imént már erről szó esett, oly katasztrófának, amelyben a nagyságnak semmi nyoma, amelyben semmi komolyság, semmi tragikum, semmi vétség, annál inkább infernális atmoszférában való otthonosság, sajátságos piszok, amely azzal sem menthető, hogy az ember róla nem tud mert nem is mentegetőzik, hanem olyan életet él amely már majdnem semmi egyéb, mint a humánumnak nyíltan és szándékosan, sőt előre megfontoltan és kihívóan permanens bántalmazása. A bűn fogalma tulajdonképpen elavult; az ember oly erővel él bizalmas közelségben, amelyektől eddig mindig irtózott, és amelyeket elrejtett és tagadott és üldözött; viszont itt ma a tisztátalanságban való jártasság olyan tüneményesen virtuóz fokát érték el, az élettechnika annyira állandósult és olyan általánossá vált, amire eddig példa nem volt.

A húszas évek elején Leo Sesztov az első háború és néhány forradalom tanulságait alapul véve azt állította, hogy a katasztrófa, amely folyamatban van, nem tragikus, hanem botrányos. A botrány természete, mint tudjuk, esztétikai, vagy logikai, pszichológiai, vagy szociológiai értékelés számára nem hozzáférhető. A botrány egészen más. A kategória számunkra teljesen újszerű. Lehet, hogy bizonyos tekintetben egzisztenciális dráma-szerkezet. Minden jel arra vall, hogy ebben a drámai helyzetben egy eddig az emberiség által tiszteletben tartott életrend morzsolódik fel. Azért olyan kimondhatatlanul fájdalmas. A botrány ténye morális vagy művészi, vallásos vagy társadalmi megítélésen kívül áll. Itt marad előttünk mint kolosszális szemérmetlen tény, amellyel nem tudunk mit kezdeni. Pillanatnyilag csak annyit látunk, hogy a botrányhős a hagyományos értékskálával nem mérhető, mert a botrány hőse nem vétkes, hanem szennyes. Ezért hiányzik belőle mindennemű nagyság. A bűnben a nagyság az, hogy megbocsátást vár, és a bűn meg is bocsátható; a botrány szemtelen, és a megbocsátást leköpi. Ez a piszok az, amely a nürnbergi per vádlottjait jellemezte, és ez a hetyke, komisz és ronda hitványság jellemzi az azóta fellépett botrányhősöket, s ehhez képest a közönséges gaztett figyelemreméltó emberi érték. A bűnös megtörik, a pimasz kiölti a nyelvét. Nyugaton a gengszter, keleten a terrorista, akikre mindnyájan egyre veszélyesebben hasonlítani kezdünk. Az első világháború óta életünk mindinkább botrányal szövődik át, vagyis, mondjuk, a világtörténet kezd botrányba fulladni. A katasztrófában semmi szépség, semmi komolyság. A megrázó katarzisz teljes hiánya. Viszont annál több benne a rafinált tisztátalan izgalom, amely nem old fel, hanem éppen ellenkezőleg, egyre szövevényesebb lesz, hogy végül a szennygödörben elnyeljen. A világtörténet ebben az alakban, mint botránykrónika, az ember számára ma már minden napra tartogat valamely szégyentelen mocskot. Ezen egyelőre még kellemesen fel lehet háborodni, mintha abban a képmutatásban elrejtőzve, hogy ebben az ember tökéletesen ártatlan, még meg lenne védve, vagy ami – különösen a többség számára – elégtétel, hogy íme, itt tartunk, és már a képmutatás is fölösleges. Az életrontó erők okkult és obszcén betörése következtében új idealizmus is keletkezett, ez az elaljasodás apoteózisa, amely két vonásról ismerhető fel

– először: a tisztességes ember a gyenge ember, a tisztesség hipokrizis, a szent az, akinek rossz fogai vannak, és nem tud harapni. Az igazság fantazma. Becsületre hivatkozni arcátlanság. Minden tisztaság gyanús, ez az az ember, aki szennyesét eldugta. Aki a szennyből undorodik, az fanatikus. Játsszunk nyílt kártyával, legyünk trágarak és szégyentelencék. Ha valaki ezen megbotránkozik, az érett az ideggyógyintézetre. Az ember mindig ilyen volt, és a világtörténet cudarság. Ami magasnak látszott, az álnok csalók hazugsága;

– másodsor: hódolat a pimasz és az alattomos és a ripók előtt, irigység, hogy az mer aljas lenni, csodálni azt, aki szemtelenebb, és meghunyászkodni az előtt, aki brutálisabb és elvetemültebb. "A legjobb üzlet az árulás."

Azt tudjuk, hogy ez az emberi létezés alapvető romlottságának következménye. Ennek a romlottságnak megnyilatkozása elsősorban nem a bűncselekmény. A bűn már durva tünet; e pillanatban másodrendű. A bűn nem számít győzelemre. Itt most arról a létrontásról van szó, amely az élet győztese lett, és pedig a legnagyobb nyilvánosság beleegyezésével. A tulajdonképpeni botrány lehet, hogy az, ha az élet dicsőségében részesül, aki az életet bemocskolja. A tény, hogy ez megtörténhet, és megtörténik, az a botrány. A korrupció győzelme a lét tisztasága fölött; ez az, ami a lét eredeti koncepciójában nem volt meg, s ez az, ami teljesen emberi mű. Minden valószínűség szerint ez a Jézus-per valódi értelme. Az istenember nem azért élt, hogy a bűnt eltüntesse, hanem hogy a létrontás ellen való védelemre bennünket megtanítsa. Minden szentkönyv ezt teszi. A korrupt létben az elviselhetetlen a szenny feltétlen és prepotens hatalma a tisztaság felett. Ami pedig ma történik: az életben való győzelemhez az út már szinte kizárólagosan a tudatos létrontás. Botrány, hogy az élet azoknak a zsákmánya, akik azt bepiszkolják. A világtörténet válasz nélkül maradt kérdése, hogy ezt az ember miképpen bírja ki, és mire képes csak azért, hogy e kérdésben a válaszadás elől kitérjen. Az Evangélium azt mondja, hogy a bűn nem feltétlen létrontás; Jézus a bűnösöket magához eresztette, és beszélt velük. A büntetőtörvénykönyv merőben a társadalom fegyelmi szabályzata, és a korrupt lét tényét meg sem érinti. Jézus utcalányokkal és vámszedőkkel barátkozott. Messze túl a *sabbat* és a ne paráználkodj törvényein valami újat kellett itt megfogalmazni, azt, hogy az ember életét nem akkor nyeri meg, ha a törvényt megtartja, hanem ha semmi szennyet nem érint. Ha nem él botrányban. Ha az ember a létrontást elkerüli, ki tudja, talán a bűn teljesen eltűnik. Az Édenkert és a Paradicsom és az Aranykor idillje az ember valódi létének ösképe, és az idillt a bűn megsebzti, de a seb a bűnbánat szenvedésében meggyógyul. Az ember valódi és eredeti ösztöne, amit magával hozott, hogy a földet végleges otthonává tegye; a botrány az, amely az életet feldúlja, a botrány, a ricsaj és a fajtalanság és a felfordulás, az álnokság és a ripókság, a terror és a deportálás és a koncentrációs tábor. Ha az idillt beszennyezik és aláássák és leköpdösik, és ha mindez permanens magatartássá válik, és ha ez a magatartás az élet értékeihez vezető egyetlen biztos módszerré válik, és ha a lét bemocskolása és a titkos erőkkal való sötét szövetség nélkül még a mindennapi kenyér is kétségessé válik, akkor ez a botrány. Lehet állandóan botrányban élni, obszcén hatalmaktól beszennyezve, de ebben az esetben az idill megvalósulásának lehetősége megszűnt, és a létrontó erők felszabadulása következtében a fundamentális emberi életrendről való tudat eltűnt. A szentkönyv gyökeres elintézést javasol. Azt mondja, hogy a korrupt életben való győzelemmel nem szabad törődni. Ne akarj hatalmat, hírt, vagyont. Ha tiszta kívánsz maradni, mondj le. Ha valaki győzni akar, abból csak botrány lesz. A tiszta élet szenved és összetörik, hát szenvedjen és törjön össze, még mindig sokkal jobb, mint elaljasodni. Az ember tiszta marad. Hol? A paradicsomban, vagyis a lényeges létezésben, ahogy a szentkönyv mondja, az üdvben. Ez az életben való bukás. Ez a tragikum. De ha valaki fordítva csinálja, és üdvét áldozza fel az életben való győzelemnek, az a botrány.

A nehézség persze, hogy azokhoz, akiknek ezekre a gondolatokra szükségük lenne, ilyesmi el sem jut. Igen sok értelmes ember él, és ezek aránylag igen sok olyan értelmes könyvet írnak, amelyek a fontos pontokban megegyeznek. De a hatalmasok, úgy látszik, nem olvasnak jó könyveket, s így az egész olyanok előtt hangzik el, akik ezt amúgy is tudják. Nincs mód arra, hogy az érdekelteket valamely igazsággal szembesíteni lehessen? Vagy esetleg e világtörténelmi katasztrófa őrzőjében számukra a felelősség lehetőségének kizárta dolog, és ha

csak egy pillanatig is másra gondolnak, mint bősziült rögeszméjükre, megszedülnének, és nem tudnák folytatni?

X. Leo pápáról mondják, hogy amikor a Péter-fillérekkel telt pénzeszsákokat a kincstárba hordták, a zsákokat megsimogatta, és így szólt: Jól jövedelmez nekünk ez a Krisztusról szóló legenda. Ez a botrány. Ez az ájtatos cinizmus, amely a modern hatalmasokat jellemzi, akiknek a szociális igazság ideája olyan jól jövedelmez. Persze a pápa magatartása a modernekhez képest kicsit bohém, mint ahogy Cromwell vagy Calvin vagy Robespierre magatartása kamaszosabb, mint a maiaké, akik kedvüket lelik abban, hogy aki tegnap még barátjuk volt, azt ma elfogassák, szájába ürüléket tömjenek és az arcába vizejjenek. Az ember elképzelhetetlenül szenved. Szennved, amiért nem tud tiszta lenni. Gyáva ahhoz, hogy valódi életet tudjon élni. Hitvány és aljas kétségbeesés, nem tragédia. Ez a botrány.

*

A legutóbbi ötven év alatt a föld különböző helyein részlegesen többször megisméltődött az az esemény, amely most emberiség-arányokban észlelhető. A történetet végzetes irányba vezetik, a holtbiztos katasztrófa bekövetkezéséről azonban sajátságos benutságban, valamely konok és hibbant, nyilvánvalóan tökéletesen alaptalan reménység (világnézet) befolyása alatt nem képesek tudomást szerezni. A katasztrófa egy bizonyos időpontig elkerülhető lett volna. A lehetőséget elmulasztották, de a megoldásra még mindig nyílt alkalom. Azt is elmulasztották, viszont néhány lehetőség megmaradt. Végül az összeomlás elkövetkezett. Nietzsche mondja, hogy az ember életét az elintézetlen kérdések teszik tönkre. Az emberiség életében a katasztrófákat az elintézetlen kérdések idézik. Az első világháborúban a cári és a német császári uralom és a Habsburg monarchia esetében ragyogó paradigmákat láthattunk. A háború után a békekötések alig intéztek el valamit, ellenben egy sereg újabb elintézetlen kérdést teremtettek, s ezeknek következménye csak újabb háború lehetett. A második világháború végével pedig kivétel nélkül minden kérdés függőben maradt, és most két világháború elintézetlen kérdései várják a megoldást mindeztideig, és előreláthatólag hiába. Az elintézetlenségek annyira felhalmozódtak, hogy, úgy látszik, rendet csak tabula rasa teremthet. Erre várunk? Mert arról az étoszról, amely türelemmel és lélekjelenléttel a tisztázást napról-napra tartó szívós munkával végre tudná hajtani, eleve mindenki lemondott. Ilyen erős emberünk nincs. Kihegyezett helyzetben élünk, miután a dolgok arra, hogy saját következményeiket önmaguk automatikusan levonják, régen megérték, és mintha már semmire se kellene várni, hogy egy végső (minden jel arra vall, hogy cseppet sem kedvező) esemény bekövetkezzék. Az utolsó pillanatig azonban egyetlen lehetőség mindig van.

Bizonytalan távlatú, de kétségtelenül veszélyt jelentő események halmozódásának egyre növekvő feszültségében élünk. A dolgoknak visszavonhatatlan végkifejlése felé tartó fenyegető sűrűsödése olyan nyugtalansággal tölt el, amely a legrosszabbat sejteti. Az emberiség nagy része ebben a napról-napra kevésbé elviselhető feszültségben egyensúlyát – elvesztett normális életének pótlására – csak kétségbeesett narkotikumokkal képes helyreállítani, és valódi élet helyett kábulatban él. Semmiről sem akar tudni, csak még egy pohár ginről (vodkáról). A történeti korszakok egészségének mértéke nagyjából a szexus; amilyen mértékben a normális életre való lehetőség megszűnik, a szexualitás fokozódik. Az idegek izzására semmi sem jellemzőbb, mint a kicsapongás. A szexus jósolni tud. Számptalan jelenség a föld minden pontján kétségtelen jele annak, hogy a lehetőség a végső eseményre (Proust: *Sodorna és Gomorra*) a küszöbön áll.

Valéry azt állítja, hogy bármi történjék is, az élet megy tovább. Tény, hogy az élő víz, bármilyen módon fertőzzék is, igen rövid idő alatt a mérgeket semlegesíti, és önmagától megtisztul. Tény, hogy az élet, mint az élő víz, minden szennyet elemészt; az életnek nincs szüksége fertőtlenítésre. Nem kell megmosni, önmaga mossa magát. Az élet, ez a szent szűz, aki minden ocsmányt arannyá változtat. Az ember bármilyen összetörten és mocskosan tér meg este, mintha az éjszaka sötétségében belőle a szennyet valamely fehér hatalom kimosná, reggelre az élet benne olyan lehet, mint a kristály. Ez az élet mirákuluma.

Az ember nem tudja, kinek köszönje meg, hogy ebből nem részt kapott, hanem megkapta az egészséget. De úgy látszik, mintha az élet vize itt, ma, e megújulási képességéből veszített volna, és a szenny egyre gyűlik, salak, amely bennünk lerakódik, és bennünk az a félelmetes szorongás támad, hogy mi lesz, ha így folytatódik, és elérkezünk a pontra, amikor nincs tovább. A jóvátételre az összes lehetőséget kihagyják, csupán felszínes és pillanatnyi kompromisszum közepette élünk, elintézetekben, amelyekben senki sem bíz, s az egészségnek csak annyi jelentősége van, hogy egy napot nyertünk, esetleg csak egy órát, talán csak öt percet, de az se tiszta többé.

A helyzetet hatalmi törekvésekkel magyarázzák, de ez rossz. Már a magyarázat a megoldás elől való kitérés. A dolgokat nem fogalmazzák meg, éppen ezért a következményeket nem képesek levonni. Megvárják, amíg a dolgok maguk fogalmazzák meg magukat, és kész helyzet elé állítanak. Amíg a következmények önmagukat vonják le. De ha az ember az elintézést elodázza, a dolgok a végső pillanatban meglazulnak, és elkezdnek zuhanni. Most már késő. A legutóbbi ötven év alatt néhány ilyen lokális eseménynek tanúi voltunk; most ez az egészség fenyegeti.

Attól a pillanattól kezdve, hogy a végső eseménynek már tulajdonképpen be kellett volna következnie, mindig eltelik bizonyos idő, s ezalatt az idő alatt legalább egyetlen lehetőség még nyílt marad. Ez a bizonyos türelmi időszak, amit a közelmúltból szintén ismerünk. Pillanatnyilag ebben a türelmi időben élünk, eléggé reszketve, tudjuk, hogy az óra, amelyben az eseménynek be kellett volna következnie, már elmúlt, az esemény még nem teljesült, és mi fogvacogva várakozunk.

Persze ebben a várakozásban évezredekig lehet élni. És vannak, akik azt jósolják, ha a nyílt összeütközést a szélsőségek között, amely talán gyors pusztulást jelentene, sikerül elkerülni, akkor ez a nagyon lassú folytonos mulasztásokból álló időszak következik, amelynek egyetlen feladata az állagmegóvás lesz. Az egész földön minden állam szélsőségesen a maga konzervatívizmusa alá zárkózik, az elhatározást egyik napról a másikra tolják, és mindig halasztanak, mindig kompromisszum, lehetőleg érvénye ne legyen több, mint néhány óra közben az ember tovább feszül és szorong, feje fölött a felgyülemlett mulasztásokkal, a nyugtalanság egyre nő, de ez egyre fojtottabb, nagy nyomás alatt tartott izgalom, mert a dolgok a katasztrófára megértek, de mindig van egyetlen lehetőség, és semmit sem elintézni, csak kitérni. Milliós hadseregek száz évekig fognak egymással szemben állni, szigorú készültségben, tüzelési parancsra várva, de egyetlen puskát sem fognak elsütetni, és a felek hol tárgyalnak, hol a tárgyalást megszakítják, néha elmennek egy évi szabadságra, és az értekezletet elnapolják. Mindig csak annyit, hogy a dolgok ne zuhanjanak a fejükre, de ebben elképzelhetetlen virtuóz tudás rejlik, csak lassan, egészen lassan, csak nem dönteni, csak nem a dolgok szemébe nézni, csak nem határozni, csak semmi nyíltság, semmi konzekvenciát nem levonni, mulasztani és tologatni és halogatni, a világot semmit nem megoldani, bizonytalanságban és kétségek között maradni, bármibe kerül, az egyetlen lehetőség felé az utat nyitva tartani.

Azt a teóriát kidolgozni, amely a korrupciót (a korszak démoni hatalmát) felméri, felfedi és átvilágítja, az erőket a mindenkori humánusra való tekintettel organizálja, és így nemcsak személyes védelmet nyújt, és nemcsak az éberséget tartja fenn, hanem reményt nyújt arra, hogy a korrupciómentes létezés helyreállítható.

Patmosz III

ELŐSZÓ A BŰN ÉS BŰNHŐDÉSHEZ

Dosztojevszkij *Bűn és bűnhődése* nem jelképes mű. Valószínűleg semmi egyéb, mint egy diák története. A diák tanulni szeretne, de nincs pénze, s ezért a vén satrafát megöli. A gyilkosságot megpróbálja úgy motiválni, hogy szegénységét az öregasszony pénzeszsákjaival szembeállítja, és ezt így igazságtalanságnak tünteti fel. Amiben tényleg van is valami. Hogy a tanulni vágyó fiatal ember ínségben él, s ugyanakkor a kapzsi vén banya rubeljein gubbaszt, nem helyes. Viszont hogy Rogyion Raszkolnyikov az asszonyt agyon csapja, és rubeljeit elveszi, még sokkal kevésbé helyes. Ezt a diák is tudja, sőt mindenki tudja. Tény, hogy a pénznek ilyen módon való megosztása igazságtalan. De tény, hogyha az uzsorást meggyilkolják, és a zacskókat elveszik, az igazságtalanságból nem lesz igazság, sőt ellenkezőleg, bűncselekmény lesz. A rablógyilkosságot igazságszolgáltató aktusnak feltüntetni nem lehet. Dosztojevszkij is ezen az állásponton van, és vele együtt minden épelméjű ember, aki a regényt valaha olvasta.

A Bűn és bűnhődés nem jelképes mű, és annál, amit elbeszél, általánosabb jelentésre még csak homályosan sem utal. Csak éppen a gondolat maga. Ez olyan jellegzetesen tizenkilencedik század közepe, amely a francia forradalmi, és a napóleoni eseményt igyekszik megemészteni. Hozzá lehet tenni, hogy Stendhal és Balzac befolyása alatt. Ez az időszak volt az, amikor a nagyság és a karrier összekeveredett. Mert nem szabad elfelejteni, hogy Napóleon karrierista volt, még Július Caesarnál is tehetségesebb karrierista, és megértésében a zavart mindig az okozta, hogy benne a nagyságot és a karrierizmust nem tudták elválasztani. A karrierizmus úgy határozható meg, hogy az az eszközökben nem válogató – s ezért tisztátalan – becsvágy. Amit az igényes nagyravágyástól feltétlenül meg kell különböztetni. A nagyságnak stílusa van, a karriernek csupán sikere. A nagyság játék, a karrier rendezés kérdése. De ami a kettő között a legnagyobb különbség, hogy a nagyság tükör nélkül van (nem tetszeleg önmagában), a karrier pedig tehetségtől, nem-tehetségtől független, és merőben az érvénysüléstechnika alkalmazásán múlik. Ezért nem mondható, hogy a karrier silány nagyság, csak az, hogy a karrier svihátság.

Minden bizonnyal ez volt az, amit Stendhal és Balzac nem vett észre. Akikről e művekben szó kerül, mind a kor hősei, úgy tűnik, nagyságéhesek, holott karrieristák. Stílus nélkül. Stendhali értelmezésben a zseniális ember, ha utólag azt igazolni tudja, esetleg művével, bármely gazságot, *à la Napoléon*, elkövethet. Dosztojevszkij nyelvén: a tehetséges diák karrierje érdekében a szipirtót agyoncsaphatja. Rogyion Raszkolnyikov a gyilkosságot megelőző

időben ilyen stendhali figura, aki abban a hiszemben van, hogy az érvényesülés érdekében a gazdag vén banyák fejszével minden további nélkül fejbe vághatnak. Ekkor kezdődött a korszak, amelyet két vonás jellemez: a remek ész – és hogy az illető *moral insanity*.

Dosztojevszkij után több mint egy fél évszázaddal Theodor Dreiser megírta az *Amerikai tragédiát*. Ez a regény pontosan ugyanazt a kérdést veti fel: vajon szabad-e az érvényesülésért ölni? Dreiser azt a következtetést vonja le, hogy a társadalom igazságtalan berendezkedése folytán a gyilkosságért a felelős nem az ember, hanem a társadalom. A dolog élét ebben az időben ezzel a sztereotip frázissal vették el, és ezt annál is inkább tudjuk, mert ma már az iskolában is ezt tanítják.

Rogyion Raszkolnyikov a gyilkosság előtt kétségtelen Julien Sorel-féle stendhali hős volt, esetleg Balzac valamely figurája, vagyis korabeli karrierista, aki érvénysülése érdekében napóleoni gattettek elkövetésére készen állt. A gyilkosság elkövetése után a dolog megváltozott. Raszkolnyikov a Dreiser-féle tételre csak vállát vonogatta volna, hogy tulajdonképpen a csávából ő is ilyesfélével akarta magát kihúzni, de az még elméleti síkon történt, mielőtt az asszonyt agyonütötte. Most pedig? Olyan, mint a harapni készülő kutya, ínyét felhúzza, és azt kérdezi: Igen tisztelt Társadalom úr, lépjen csak közelebb, ne féljen, és nézzen ide. Mi ez? (Kezét mutatja). Tudja, mi ez? Megmondom önnek, ez itt két kéz. Az én két kezem. Ezzel a két kezemmel öltem meg. Ezt ön nem fogja levenni rólam. Ön azt állítja, hogy a társadalom berendezkedése rossz, s emiatt az uzsorást nekem meg kellett gyilkolnom. Ezért a társadalom felelős. Mert igazságtalanság, hogy a pénz elosztása... – a többit tudjuk. Nézze, ha én ezt az egész dolgot vissza tudnám csinálni, ezt a két kezemet levágnám. De nem tudom. Megöltem, és most nem tehetek egyebet, mint vállalom érte a felelősséget, elmegyek, és a katorgát betöltöm. Húsz év? Hát húsz év. De megtiltom önnek, hogy felőlem olyan híreket terjesszen, amelyek szerint én a felelősséget a társadalom igazságtalan berendezkedésére kívánom hárítani. Ez az igazságtalanság az én ügyemtől függetlenül fennáll, és a gyilkosságban ennek néminemű, de igen távoli, inkább csak elvi szerepe lehet. De ha az én kezem a gyilkosságot bevallja, nyelvemnek nem szabad ellentmondani, mert én, kérem, akkor nemcsak kezemet akarnám levágni, hanem nyelvemet is ki kellene tépniem, mert hazudnék. Nem a társadalom volt, hanem én magam voltam. Az, amit ön mond, az szemtelen és gyáva szofizma. A felelősséget nem a társadalom viseli, hanem igazságtalanság ide, igazságtalanság oda, azt én a magam számára tartom fenn, és abból semmit másra nem hárítok. Gyilkos vagyok, és büszke vagyok arra, hogy ezt így kereken be tudom vallani. Szemben az ön véleményével, tisztelt Társadalom úr, ezt legyen szíves egyszer s mindenkorra tudomásul venni, szégyellje magát, és szemem előtt azonnal kotródjék el.

Ma már, persze, rendkívüli megkönnyebbülést jelentene, ha valaki a regényt megírná, amelyben a hős a vén boszorkányt megöli és kirabolja, az egyetemre beiratkozik, és tanulmányait füttyörészve elvégzi. Jól öltözködik, mivel az öregasszony pénzéből bőven telik, kitűnő társaságokba jár, a színházakat, a hangversenyeket, a vernissage-okat látogatja, és végül is milliomos angol ladyt vesz feleségül. Isten ellen való vétek lett volna a pénzt az uzsorás koszos szobájában hagyni. De főképpen az emberiség számára pótolhatatlan kár lett volna, ha ilyen tehetség elveszett volna. Mert a hős világhírű tudós lett, egyetemi tanár, tekintélyes politikus. Családjával a Riviérán él saját villájában, vagyona a legjobb részvényekben fekszik, szobáiban néhány tüneményes Matisse, sőt van egy Cézanne-ja is. Amint látszik, ennek az úriembernek sikerült a társadalom igazságtalanságát tökéletesen kiküszöbölni.

A regény, azt hiszem, sok-sok ezer apró karrieristát is felbátorítana, és mint a pszichológia mondja, öntudatosá tenné, hogy gátlástalanabban furakodják és portálják magát, akár mint színész vagy zornaliszta vagy költő, politikus, ügyvéd vagy orvosprofesszor, felszabadultabban lehessen stréber, sunyi, árulkodó, minél kisebb piszkos csibész, annál jobb. Mint ahogy ezt Balzac műveiből megtanultuk. Az érvényesülésért az elaljasodásra képesnek lenni.

A vénasszony Shakespeare-nek is eszébe jutott, annál is inkább, mert a vénasszony mindenkinek eszébe jut. Milyen kényelmes lenne, ha le lehetne ütni, a pénzt elvenni és karriert csinálni. Mi lenne, ha a karrierért ölni tudnék? Macbeth és III. Richard megpróbálta, körülbelül úgy járt, mint Raszkolnyikov. Shakespeare ilyesmin valószínűleg sokat töprengett, ami a *Coriolanus*-on látszik. Coriolanus az az ember, aki a tiszta nagyság jegyében a karrier hitvány módszereit elutasítja. Azóta Napóleon, kétségkívül kisebb stílu csínyeivel a színvonalat lerántotta, mert Shakespeare hőseiben még volt stílus. A nagyság karrier lett, mondjuk, a gyilkosból kupec lett, az ízlés süllyedt, az ember igénytelenebb lett, már nem akart uralkodni, csak bankot nyitni. Napóleon után Rastignac következett.

Stendhal és Balzac után az emberek szíve hirtelen elkezdett meglágyulni. A társadalom berendezkedése rossz, és a bűnöket, amelyeket ebben az igazságtalan társadalomban elkövetnek, egészen másképpen kell megítélni. Lágyszívűségből és igazságérzetből elkezdték a rablógyilkosoknak megbocsátani, mert azok tettüket nem életmohóságból, hanem az igazságtalan berendezkedés miatt követték el. Hovatovább az a meggyőződés alakult ki, hogy a börtönök tele vannak ártatlan emberekkel. Elkezdték megbocsátani a csalóknak és a sikkasztóknak, és azoknak, akik pénzért hazudtak, és akik mocskos kis aljasságokat követtek el. A társadalom igazságtalan berendezkedése következtében a bűncselekményeket és az elaljasodást elkezdték megérteni és megbocsátani. Mint például, eleinte csak az olyan államcsínyeket, mint III. Napóleoné, később már olyat is, mint Mussolinié és Hitleré, és a többi. Vagy esetleg olyan karriereket, mint az amerikai milliárdosoké. A vétségeket nem a két kezük követték el.

A korszakra nem volt jellegzetesebb magatartás, mint a részvét az utcalányok iránt. Nem biztos, hogy érzélséből. Abból az érzélséből, amely olyan természetesen egészítette ki a polgári kapzsiságot. A humánium felső foka azóta is a kaméliás hölgy sorsa fölött könnyezni. Persze a kurtizán minden időben kulcs helyzetben volt, tudjuk Dosztojevszkijtől, aki a Bűn és bűnhődésben beszél róla, amikor Raszkolnyikov az emberiség szenvedése nevében előtte leborul és sírva fakad. De tudjuk János apostoltól is, aki elmondja, hogy a bűnös asszony megkövezői elől miként menekül Jézushoz. Csak éppen a bűnös asszonyt és a szentpétervári utcalányt nehéz a kaméliás hölgygel összetéveszteni. A bűnös asszony és az utcalány minden bizonnyal a nagyság, a kaméliás hölgy a karrier jegyében áll. Ott a vétkes élet fölötti magasabb tisztaságról van szó; ez itt életmohóság. Ott a nő emberré válik, aki előtt a megtisztulás lehetősége az utolsó pillanatig nyitva áll; ez itt mondén ügy.

A társadalom berendezkedésének igazságtalansága ellen való rebellió korszakában természetesen semmi sem volt divatosabb, mint a szegények sorsa fölött érzelegni. A szegény ember a jó ember, a gazdag a rossz ember. Ezért igyekszik mindenki a legrövidebb idő alatt vagyont szerezni. Egész sereg indítványt tettek arra vonatkozólag, hogy ezt a szegénységet miképpen lehetne megszüntetni, s ezek közül a legfontosabb, hogy a pénzt attól, akinek sok van, vegyük el, és adjuk annak, akinek nincs. Legyen minden közös. Vagy nem? Ha az uzsorás öregasszonyok ellenállnak, a pénzt tőlük erőszakkal is el lehet venni. A társadalom nevében. Szükség esetén, a társadalmi igazság érdekében, a gazdagokat meg is lehet ölni.

Ilyen módon el lehet venni a földbirtokot, a gyárat, az üzletet, az aranyat, az ezüstöt, le lehet húzni az emberekről a ruhát és a cipőt, és szájukból ki lehet venni a falatot. Legyen végre igazság.

A tulajdon persze nem egyszerű dolog. Éppen ezért azoknak az ujjongását, akik megállapították, hogy végre-valahára akadtak, akik a tulajdonhoz mertek nyúlni, mérsékelni lehetett volna. Tudtommal a zsványok a tulajdonhoz már sok ezer éve hozzányúlnak, viszont – becsületükre legyen mondva – azt minden elmélet nélkül teszik. A tényhez, hogy tulajdon van, mindig és elkerülhetetlenül tapad valami igazságtalanság. Az ember, és valami még, amiről bizonytalan, hogy hozzátartozik, vagy sem, de azzal össze van ragadva. Mondjuk úgy, hogy a tulajdon kérdése gyökeresen csak úgy oldható meg, ha az ember arról tudatosan lemond. Semmiféle más mód erre nincs. Mert ha sapkát elveszik, és ismeretlen tájra viszik, annak ellenére, hogy más hordja, az enyém marad. Ez a tulajdon sajátja, hogy mindaddig személyes tulajdon marad, amíg az ember az ahhoz való viszonylatot saját belátásából nem bontja fel. A tulajdon köre szűkíthető. Ha a tulajdon köre kisebb, mint az ember életigényének köre, ez a szegénység. Akinek életbiztonsága nincs megalapozva, az tulajdonra szorul. Ezért Guénon a tulajdont intervenciónak, fensőbb beavatkozásnak nevezi, amely az embert külső dolgokkal támogatja, és saját életéhez segíti. Tudjuk, hogy mindnyájan tulajdonra vagyunk utalva. Tulajdon tehát az a tárgyi alap, amelyre személyes életbiztonságunk érdekében feltétlenül szükségünk van. Személyes életbiztonságunk pedig, mint az köztudomású, fölöttébb labilis. A tulajdon védelem, és aki tulajdonomat elveszi, védelmemtől foszt meg. Elméletet koholni könnyű. Hogy a tulajdon a társadalomban igazságtalanul oszlik meg, egyáltalán nem helyes. A tulajdon megosztása igazságtalan, de ha a tulajdont elveszik, abból nem lesz igazság. Ellenkezőleg, mint Raszkolnyikov esetéből is kiderül, bűncselekmény lesz. Akárki teszi, és akármilyen elmélet alapján teszi, akár jakobinus, akár Napóleon, akár Julien Sorel, akár Rogyon Raszkolnyikov, akár valamely államtanács.

Abban az időben, persze, a tizennyolcadik század és a forradalom nyomán azt mondták, hogy a tulajdon igazságos elosztását a közösség nevében hajtják végre. Ma már tudjuk, hogy Raszkolnyikovnak igaza van. A tetteket az a valami hajtja végre. Mi ez? A két kéz. A közösség nem cselekszik, és így semmit sem vesz köztulajdonba. Tudjuk, ilyesmi, hogy társadalmi aktus, nincs. Semmit sem követnek el közösen, a dolgokat köztulajdonba komplott tagjai veszik. Tudja, mi ez? Két kéz. Aztán pedig, ahelyett, hogy nyelvüket kitepnék, a komplott tagjai elhíresztelik, ez a társadalom igazságszolgáltatása volt. A közösség tette. A huszadik században megtanultuk, hogy a közösségek nem csinálnak semmit, mindent a két kéz csinál. Aztán pedig szemtelen és gyáva szofizmával a közösségre hivatkoznak. A huszadik század egész demokráciáját az a szofizma jellemzi, hogy az elenyésző kisebbségben levő összeesküvők saját akarataikat miképpen tudják a többség véleményének feltüntetni.

A bűncselekmény szó – mert kicsiny átmérőjű – természetesen egyáltalában nem alkalmas arra, hogy azt, ami itt történik, megjelölje. Raszkolnyikov gyilkossága bűncselekmény, de Napóleon és Stendhal vagy Balzac regényfigurái által elkövetett sok apró és nagyobb gazság, amely esetleg az előbbinél sötétebb is lehet, nem bűn, sőt semmiféle törvénybe nem ütközik, holott tudjuk, hogy súlyosabb. Viszont a tetteseket nem zárták be, ellenkezőleg, karriert csináltak. Elszánt karrierista hazugság-hadjárata és rágalalmazása ellenfelével szemben, vagy kapzsi vén boszorkány uzsorája, de számos-számtalan apró szó és tett, irigységből vagy bosszúból, vagyis életéhségből, tisztességtelenség és hazugság és ámulás és hamisítás nem helyezhető vád alá. A fogalom, amely a nagy és nyílt bűnt az égbekiáltó és undorító hétköznapi tisztátalanság általános színvonalával (amelyből többnyire a nagy bűn fakad) összeköti, hiányzik. Hiányzik a szó, amely a nagy bűnnel együtt a piszkos és elaljasodott

pondrók tetteit, például a farizeusok képmutató ábrázatát is megjelöli, és amely nem engedi, hogy ezeket a büntetőtörvénykönyvbe ütköző cselekményektől ténylegesen elválasszák. Ez a nagyobb átmérőjű szó: a *létrontás*. A létrontás tekintet nélkül arra, hogy kicsoda, milyen körülmények között, kinek a rovására, miért követett el valamit szavával, tetteivel, gondolatával, magatartásával, amellyel megsérti és beszennyezi azt a létezését, amelynek mindnyájan közösen részesei vagyunk, egységesen megmondja, miről van szó. Létrontásról van szó. Vagy ahogy az Evangélium mondja, nemcsak a szemet szemért, nemcsak a ne lopj, ne ölj, más feleségét el ne csábítsd, hanem élettrontás az is, ha buja pillantást vetsz más asszonyára, ha becsméreلسz, árulkodsz, ha valakit elárulsz, megtagadsz, ha más tulajdonára szemet vetsz, ha beteget az útszélén hagysz, ha éhezőnek nem adsz enni, ha rongyosnak nem adsz ruhát, és ha felébred benned a bosszú és az irigység, ha más elől valamit, amire szüksége lenne, elrejtessz, ha bárkit félrevezetsz, mert ezzel más létét megrontod, és mindenki másét és a magadét és az egészet. Ez a létrontás, amelyet az Evangélium ismert meg és fedett fel. Nem az égbekiáltó és véres gáztettek. A percről percre elkövetett, alig észrevehető szennyes aljasságok is. A létrontás az egész létezésre kiterjed, és eldönti minden ezután következő nemzedék sorsát is azáltal, hogy itt és most a létnek milyen tisztaságát vagy tisztátalanságát teremti meg, mert lényünk minden mozzanatával alkotjuk azt a létezését, amely minden elkövetkező létezésre kiterjed. A létrontáshoz képest a bűn csupán morális rossz, a bűncselekmény jogi műszó, társadalmi vétség. A létrontás ontológiai korrupció, amelyen belül nincsen különbség, legfeljebb fokozat, a rablás vagy az ölés vagy a csalás vagy a hazugság vagy az árulás, a gonosz pillantás között, akármilyen célzattal követték azt el, mert az a minden élőlényvel közös létet megsérti és bemocskolja.

Raszkolnyikov, amikor az öregasszonyt megölte, létrontást követett el, persze uzsorájával az öregasszony is létrontásban élt. De amikor Raszkolnyikov azt mondta, hogy az asszony a pénzt felhalmozta, és ez igazságtalan, és ezért tőle el kell venni, újabb létrontást követett el. Aki azt állítja, hogy a társadalom berendezkedése igazságtalan, és az embernek joga van ilyen módon igazságot szolgáltatni, létrontást követ el. Napóleon, amikor karrierje érdekében félrevezetett és trükköket követett el, és hazudozott, és akit lehetett, becsapott, mint Julien Sorel, amikor karrierje érdekében szerelem nélkül a gyanútlan leánykát elcsábította, létrontást követett el. De mindenki, aki azt meri vállalni, hogy a tettekért, az igazságtalanság miatt a társadalom felelős, szintén létrontást követ el. Aki kezét, még mielőtt valaki tulajdonáról lemond, a tulajdonra ráteszi, létrontást követ el, és pedig tekintet nélkül arra, hogy tettét milyen elmélettel kívánja igazolni, sőt, ha az illető a javak elosztásának igazságtalanságára hivatkozik, még mélyebb létrontást követ el.

Bűn és büntetés összetartozik. A létrontáshoz azonban nem a büntetés tartozik, hanem a jóvátétel. Aki létrontást követ el, az tartozik az emberiséget megkövetni, és a rontást jóvátenni. Mert a büntetés újabb létrontás, szabadságvesztés, életvesztés, vagy elvesztés. A rend ezzel nem áll helyre. A büntetés megtorlás, ami az egyensúly újabb megbontása. A világnak a létrontás által megbontott egyensúlya csak akkor áll helyre, ha valaki, aki a tettet elkövette, azt jóváteszi. A bűn és büntetés gondolata pogányság. Az Evangélium tanítása, hogy nincs bűn, a gyilkosságot és a rablást a hazugságtól és a rágalmozástól, a kapzsiságtól és az életmohóságtól nem lehet elválasztani. Még az is létrontás, ha valakinek azt mondom, hogy *ráka* – bolond. Az én, a te, a mi létünk megrontása, az egyetemes lét, a jövő megrontása, és a rend, ha a rontót megbüntetik, nem áll helyre, csak ha a rontást jóváteszik. Ez az egyetlen elfogadható emberi magatartás. Semmi rendkívüli ebben nincs. Amit Jézus mond, azt minden ember mondaná, ha elég tiszta és egyszerű lenne.

Újabban az a vélemény terjedt el, hogy a szocializmus és a kereszténység tulajdonképpen ugyanazt akarja. Mit is akar? A társadalom igazságtalan berendezkedését megszüntetni, a jogokat és javakat igazságosan elosztani, nehogy a kapzsi vénasszonyok a pénzt a tanulni vágyó diákok elől elrejtsek. A kereszténység és a szocializmus azonosítása természetesen nem egyéb, mint a korszak nagy, világos és vakító örülete.

A szocializmus azokban a napóleoni időkben keletkezett, amikor a nagyságot és a karriert többé nem tudták elválasztani, és kezdték azt hinni, hogy a karrier érdekében mindennemű létrontás bátran elkövethető, mert a társadalom igazságtalan berendezkedésével a zseniális ember érvényesülését nem akadályozhatja meg, és az embernek a maga számára joga van érvényt szerezni. Szabad-e az érvényesülésért inkorrekt dolgot elkövetni? Erre a kérdésre a szocializmus keletkezésének korában azt válaszolták, hogy szabad. Persze nem veszik észre, hogy amit az ember elér, az nem a nagyság, csupán a karrier. Ez Napóleon – és később az összes diktátor – garázdálkodásának titka. A társadalom igazságtalan berendezkedésére való hivatkozással kisebb-nagyobb komplottok a hatalmat kezükbe kaparintották, és szocializmust kezdtek hirdetni. Ezt jól meg kell jegyezni, és az emlékezet felszínén kell tartani: ahol az utóbbi időben a közösségre hivatkozás történik, ott minden esetben valamely komplott (összeesküvés, bűnszövetkezet) hivatkozik a közösségre, amely többnyire nincs sehol, csakis és csupán azért, hogy önmagát igazolja, és saját akaratát a többség véleményének tüntesse fel, (mintha az, amit a többség mond, csak azért, mert többség, feltétlenül helyes lenne). A társadalom berendezkedése ilyen módon kétségtelenül igazságtalan, és létrontás. De azzal, hogy a szocializmus a jogokat és a javakat elveszi, nem igazság keletkezik, hanem újabb létrontás. Hiába óhajta ezt a tevékenységét igazságszolgáltatásnak, sőt a végleges igazság megvalósításának feltüntetni. Ha a pénz a vénasszonynál van, az rossz. De ha a pénzt a vénasszonytól elveszik, még sokkal rosszabb, vagyis az előbbinél magasabb fokú létrontás. Ezen a tényen nem tudunk változtatni. Tekintet nélkül arra, hogy a rontást Raszkolnyikov diák, vagy valamely organizáció és apparátus követi el, és tekintet nélkül arra, hogy milyen társadalmi igazságelméletre hivatkozik. Raszkolnyikov lényén a létrontás következményei kézzelfoghatóan jelentkeznek. Elrettentő, hogy ezt a rokonszenves fiatalembert a gyilkosság lényéből mennyire kivetkőzteti. Azt mondják, hogy ha ilyen létrontást a közösségen kollektív beleegyezéssel követnek el, ennek az irtózatos megbetegedésnek nincsenek nyomai.

Raszkolnyikov lényé felborul, olyan lesz, mint a veszett kutya, sarokba húzódik, szűkül, gyűlölködik, hisztérikus, dühöng, igazán nem kelti azt a benyomást, hogy igazságot szolgáltatott, és ezzel az út fényes karrierje számára nyitva áll. Mi ez? – kérdik. Ez, kérem, a megromlott lét. Boldogtalan diák! A szocializmus létrontását elkövető közösségek mintha hasonló megbetegedésben szenvednének. Morbid gyűlölködés, irigység, a mohó becsvágy bősziúltsége, árulás, stréberség, pletyka, viszály. A társadalom a szocializmus előtt, a polgárságban elég rossz. A szocializmusban még sokkal rosszabb. Bár ilyesmi, hogy kollektív lelkiismeret-furdalás és büntudat nincs (kollektív hisztéria azonban, úgy látszik, van), a közösség mégis olyan, mintha mindenki nyomás alatt élne, gonosz arcok szemük sarkából sunyítanak egymásra, és mintha mindenki be lenne mocskolva, az biztos, hogy semmiféle rend nem tud helyreállni, és a megromlott létezésben semmiféle közösség nem tud megvalósulni. Az uralkodó típus észben jó, jellemben pocsek. Mi ez? – kérdik. Ez a megromlott lét. Boldogtalan társadalom!

Dosztojevszkij Bűn és bűnhődése nem jelképes mű. A regény Raszkolnyikov diák története, aki egy öregasszonyt pénzéért megöl, és gyilkosságát úgy motiválja, hogy azt mondja, a társadalom igazságtalan berendezkedése miatt ehhez neki joga volt. A regény nem utal semmi egyéb jelentésre, mégis, úgy látszik, mintha. A múlt század közepén túl Dosztojevszkij is,

mint más korabeli jelentékeny ember, szembeállította a társadalmi igazságtalanság gondolatát a megszüntetésére vonatkozó két uralkodó elmélettel, az oroszok esetében a szlavofilizmussal és a szocializmussal. Az előbbiből keletkezett később a fasizmus, az utóbbiból a kommunizmus. A szlavofilizmus, mint a többi nacionalizmus, egy nép történeti hivatástudatában, s ennek egységében óhajtott rendet teremteni. Dosztojevszkij e történeti hivatástudatot úgy fogta fel, hogy a társadalom igazságát a kereszténységre kell alapozni. Az orosz nép küldetése, hogy ezt a feladatot megvalósítsa. Éppen ezért Dosztojevszkijnek a másik felfogással, vagyis a szocializmussal szembe kellett szállni, mint ahogy később azzal (lásd: Ördögösök) ténylegesen szembe is szállt.

Kétségtelen, hogy az öregasszony létrontásban él. Létrontása, hogy a társadalom igazságtalanságát kihasználja, és uzsorával foglalkozik. De ha a diák az öregasszony pénzét elrabolja, minden bizonnyal még súlyosabb létrontást követ el, és a társadalom igazságtalanságát nem szüntette meg, még akkor sem, ha tanulmányait ragyogóan elvégzi, karriert csinál, köztisztelőben és csodálatban álló orvosprofesszor lesz, és a Rivierán villát vásárol. A szocializmus hatását annak köszönheti, hogy a létrontást megengedi, vagyis a tulajdon elvételeit igazságaktusnak ismeri el. Az ilyesmi akkor mindenkinek nagyon tetszett. Az Evangélium ellen kétezer éve azért tiltakoznak, mert ilyen kellemes megoldást engedélyezni nem hajlandó, de még azt sem, hogy valaki más emberre azt mondja, hogy ráka. Nem engedélyez más javain való élőködést és kizsákmányolást, és semmiféle jogalapot arra, hogy ilyesmit az igazságtalan berendezkedésre való hivatkozással el lehessen követni, és nem engedélyezi, hogy bármit is mástól el lehessen venni, egyetlen gyufaszálat sem, még akkor sem, ha a szegény és tehetséges diák annak árából tanulmányait akarja elvégezni, sőt még akkor sem, ha ezzel a társadalom igazságtalanságát akarja megszüntetni.

Az igazság érdekében nem lehet igazságtalanságot elkövetni. Ez szemtelen és gyáva szofizma. És a bűn erre a cselekményre elavult vallásos műszo, tökéletesen érvénytelen, mert úgy tűnik fel, mintha a sértett és a sértő ügye lenne. Ami azonban itt történik, az mindnyájunk közös ügye, mert mindnyájunkat egyaránt sért és megsebez és megront, ha bárkit is kirabolnak vagy kifosztanak vagy tulajdonát elkobozzák, és azt köztulajdonba veszik, ráadásul mindezt úgy hívják, hogy társadalmi igazságszolgáltatás. Ezért a szocializmus létrontás. A tulajdon erőszakos elvételeit nem lehet igazságaktusnak feltüntetni. Mert akkor egy szót nem szólhatunk, ha később Hitler és Sztálin a deportálást és a tömegkivégzést és a népiertást karitatív aktusnak tüntette fel.

Azt mindig és mindenki tudta, hogy a szocializmussal valami nincs rendben. Éspedig nem úgy általában, hogy kisebb hibái vannak, amelyek kiküszöbölhetőek. A szocializmus princípiuma tökéletesen rossz, mert szisztematikusan és elvszerűen a vénasszony pénzeszsákjából akar karriert csinálni. Ez olyan Stendhal-Balzac regényeiből való gondolat, amely abban a hiszemben van, hogy a karrier érdekében lehet létrontást elkövetni. Ilyesmit elhinni elmezavarra vall. De az elmezavar teljes, ha az ember elhiszi, hogy ezzel igazságot lehet szolgáltatni, és azzal az elmélettel lehet operálni, hogy ezt a közösség nevében a közösség maga teszi. Eltulajdonítani? A zacskó pénzt az öregasszonyoktól elvenni? Kicsoda? A közösség? A társadalom? – A kezek. A nyelv. Mindig a nyelv. Amit, ahelyett, hogy az ember megengedné neki a magyarázkodást, legjobban tenné, ha kitépne.

A szocializmus minden valószínűség szerint nem társadalmi igazságot jött szolgáltatni, hanem a kis komplottok újabb és az előbbinél rafináltabb (organizáltabb, apparátusszerűbb) hatalmi rendszerét teremtette meg, ahol az igazságtalanság az előbbinél mérhetetlenül nagyobb. Lásd Dosztojevszkij: Ördögösök. A szocializmus olyan hatalmi rendszer, amely az embert azzal,

hogy személyes tulajdonától megfosztja, kiszolgáltatottá teszi. Az ember tulajdon nélkül szolgátságban kénytelen élni, és még elméjében sem talál alapot, mert az elméletileg végigszervezett zsványság (lásd: Ördögösök) az embert ellenérveitől még elméletben is megfosztja. A szocializmus csak egyre tanított meg. Arra, hogy bármilyen keserves, de mindig jobb az ínséget és a szegénységet elviselni, mint zsványnak lenni, vagy a zsvány komplotthoz csatlakozni, és magasabb fokon, elméleti indoklással a társadalom igazságtalan berendezkedésére való hivatkozással azt, aki éppen utamba akad, kifosztani. A tény, hogy a tulajdonhoz nyúltak, az igazságtalanságot nem csökkentette, hanem növelte.

A bűn – a héber hagyomány fogalma, amit a középkori keresztény vallás átvett – olyan reziduum, amely annak megjelölésére, ami van, nem is alkalmas. Ha az ember a bűn fogalmát megtartja, olyan esetek száza keletkezhetnek, mint amilyen Raszkolnyikové, hogy íme, a rablógyilkos, tulajdonképpen egészen rendkívüli módon becsületes ember; íme a diadalmas császár, aki egész rendkívüli módon aljas fickó, és karrierista; íme a köztisztviselőben álló polgár, aki kapzsi és mohó fráter; íme a híres költő, aki elszánt áruló, ezen felül szélhámos és link; íme a buzgó vallásos főpap, aki fegyháztöltelék. Mindez azért, mert a bűnt a büntetéssel össze kell kötni, egyébként a dolognak semmi értelme. Bűn csak akkor van, ha következménye a büntetés. Ha nincsen büntetés, a bűn érvénytelen. Viszont ez így nem is igaz.

Az ember a létrontásban feje tetejéig elmerülhet, és teljesen létrontásban élhet, ha úgynevezett bűncselekményt nem követ el, semmi bántódása nem esik. És ez az, amit az Evangélium túrhetetlennek tart. Nem a bűnök, hanem a megromlott életű emberek. Az Evangélium nem a bűncselekményt nézi, hanem azt, hogy az ember létrontásban él, vagy sem. Nem az egyes bűnöket keresi, amelyek elkövethetők, vagy nem követhetők el, hanem (lásd a bűnös asszonyt) hogy a létrontás kellős közepében a jóvátételért milyen erőfeszítést tesz. A bűn bűn marad és létrontás, és azt elkenni nem lehet és nem szabad. De a bűn által ütött seb a létezés testén a jóvátétellel meggyógyítható. Egyetlen egy esetet kivéve, amit az Evangélium a Szent Szellem ellen elkövetett bűnnek nevez, s amit úgy lehetne meghatározni, hogy ez a lét elárulása, jónak tüntetni fel a rosszat, vonzónak az ocsmányt, igazságosnak az igazságtalant, a mi esetünkben azt a tényt, hogy a két kéz ölt és rabolt, a nyelv hazudott, de az ember ezt a társadalmi berendezkedés igazságtalanságára hárítja.

A létrontás fogalma az embernek lehetőséget nyújt arra, hogy, tegyük fel, világméreteken a belső és a külső viszályokat kiegyenlítsse. A föld népei szövetségének egyetlen feladata van, a népek életének tisztaságára ügyelni. Bárhol, bármilyen okból, bármilyen természetű létrontást követnek el, nem büntető hadjáratot vagy megtorlást (újabb létrontást) alkalmazni, hanem a jóvátételt kötelezővé tenni. Nemcsak a népek egymás között levő viszonylataiban, hanem és főként a népek belső ügyeiben, amelyek szintén a világ elé tartoznak. Nem lehet elrejtőzni. A belső ügyek tisztasága az egész emberiség ügye. A tisztátalanság minden más nép számára is veszélyt jelent. A belügyekbe való beavatkozás tilalma egyike azoknak a szemtelen és gyáva szofizmáknak, amelyekről már volt szó. Az ilyesmi a létrontást lehetővé teszi, és a kigyófészket védelmezi. Létrontó állami berendezkedéseket az emberiség intakt létének érdekében a népek szövetsége megszüntethet. Ilyen mindenek előtt a fasizmus és a kommunizmus. Egy terrorisztikus és diktatórikus és korrump és kapzsi és pénzéhes állami berendezkedés következtében a többi nép intakt léte lehetetlen.

Ki van zárva, hogy bármely nép önszántából terrort, diktatúrát, kizsákmányolást, hazudozást válasszon, amikor életére humánus törvények alatt lehetőség nyílik. Ki van zárva, hogy a normális emberi létezésről bárkinek is egymástól eltérő véleménye legyen, és erről valamely

fantazmagóriáért lemondjon. Aki ettől eltér, azt nem megbüntetni kell, hanem jóvátételre kell kötelezni.

A létrontás fogalmának bevezetése az egyéni és a közös lét között való különbséget megszünteti, mert itt individuum és kollektívum nem választható el, hanem ami elválasztható, és amit el kell választani, az az intakt és a korrupt létezés. A létrontást soha több ember együtt közmegegyezéssel nem követi el, hanem mindig csak egyetlen két kéz. A felelősség személyes. Tettekért társadalom nem vonható felelősségre. Az, hogy a társadalom valamit, bármit csinál és csinálhat, fejetlen semmi. Ez a gondolat szociális csíny. Mindig a két kéz. A felelősséget általános társadalmiságban elmosni tilos. A társadalom soha senkit sem kényszerít arra, hogy gazságokat kövessen el, Raszkolnyikovot sem, Napóleont sem, a diktátorokat sem, az uzorás vénasszonyt sem. Nincs olyan igazságtalanság, amelyet csak újabb létrontással lehet jóvátenni. Hogy a tanuláshoz a diáknak nincs pénze, nem ok arra, hogy az uzorást leüsse. Hogy a társadalomban a tulajdon elosztása igazságtalan, nem ok arra, hogy az egészet elvegyék. Tudjuk, a tulajdon elosztásának gondolatát nem a józan belátás sugalmazta, hanem az érzélgés, hogy a szegény ember a jó ember, a gazdag a rossz ember. A gazdasági igazság megteremtésének feltétele egyáltalában nem ilyen szentimentális kenet. A szentimentalizmus köztudomás szerint veszélyes valami, amelynek belső oldala a bestialitás. A vérengző diktátorok mindig szentimentális emberek voltak. De hogy az államban felfordulás van, még nem ok, hogy az embereket halomra lövöldözzék. Mindez nem bűn, hanem folytonos létrontás, büntetéssel nem intézhető el. Létrontás, amelyet jóvá kell tenni, és pedig nem társadalmilag, mert a társadalom semmiért nem felel, nem tudatos lény, értelemmel és lelkiismerettel nem rendelkezik.

A Bűn és bűnhődés nem jelképes mű, mert a jelek szerint önmagán túlra nem utal, és csupán Raszkolnyikov diák története. Mégis, úgy látszik, mintha Dosztojevszkijnek valami általánosabb is eszébe jutott volna, például, hogy miképpen is áll a dolog a társadalom igazságtalan berendezkedésével, és ezzel kapcsolatban a tettekért való felelősséggel, ennek a felelősségnek a közösségre való áthárításával, és mi is az a bűn és büntetés, és vajon a bűn fogalma kielégítő, vagy sem, és erre a hallatlanul kényes dologra, hogy bűn és büntetés, nem kellene-e valami véglegesebb és találóbb kifejezést alkalmazni, és ha már ez a kifejezés megvan, mi lenne, ha a létrontás fogalmát az egyéni életsorson kívül a társadalmi és a történeti viszonylatokra alkalmaznánk, és mi derülne ki, ha e szó segítségével ezt a szocializmust, vagy mit, az ember megkísérelné lemérni, és egy kicsit felbontani és belenézni, nemcsak azért, mert az ember oly kíváncsi, és szeretné tudni, a hangos szavak a valóságban miképpen csengenek, hanem azért is, hogy ebben a példátlan zűrzavarban, ami itt van, egy kicsit világosabban lásson.

A TAPINTATLAN

(Démon és idill)

A tapintatlan úgynevezett közönséges lény, és pedig olyan értelemben, hogy tényleg közönséges, mindennapi, eldurvult, vagyis nevetlen és tapintatlan. Tapintatlan, akinek az előkelőségről sejtelve sincs, nemhogy nem nagylelkű, erről szó sem lehet. Nem is tud elnézni, sem megbocsátani. Tapintatlanság az együttélésre való csökkent alkalmasság; többnyire teljes alkalmatlanság. Az ilyen lényel együtt élni nehéz, mert e lénynek humánus

közösségérzése nincs. Barátja nincs, rokona nincs, családja nincs, és ha a gyakorlatban mégis van, annál rosszabb. Mert nincs valódi kapcsolata. A másik emberrel való egyenlőséget nem vállalja. Privilegiumokra tart igényt, lábatlankodik, a tálba elsőnek nyúl. Önmagát a többi közül kiemeli. Tapintatlanságból. De arról, hogy ez tapintatlanság, sejtelve sincs. Tudja, hogy valami nincs rendben, de abban a hiszemben van, hogy ennek nem ő az oka, hanem a többi. Addig azonban nem jut el, hogy be is lássa. Éppen a tapintatlanság miatt. Kritika fölött áll. Ő az érinthetetlen. Minden bírálat igazságtalan lenne, sőt sértés. Valamely zavaros képzet a kivételről, amely persze szintén tapintatlanság. Ítéletre csak neki van joga. Valószínűleg határeset az emberi közösségben, valaki, aki a szélén áll, félig már azon kívül. A tapintatlanság minden esetben sértő, és pedig nem személyesen valakit sért, hanem az együttélésben való megnyugvást sérti. A más iránt való tapintatlanság engem is sért. És ez nem az, hogy a lábamra lépnek, hanem ahelyett, hogy nevémen szólítanak, rámkiáltanak, hé, vagy halló. Ez az eset reménytelen. Reménytelen? – félelmetes ilyesmit kimondani. Mert mit jelent az, hogy reménytelen? Azt, hogy itt még megy valahogy, de, mondjuk, a túlvilágon semmi sansza nincs. A túlvilágon, vagyis a végleges létezésben. Ott, ahol az ember tulajdonképpen van. Reménytelen, mert önmaga átvilágítása elől kitér, és így a megtisztulásra semmiféle lehetősége nincs. Ezért azt a szót, hogy *én*, minden mondatában kétszer használja. Nem önzésből, mert nem önző. Bár az lenne. Önmagára éppúgy nincs tekintettel, mint másra. Amire tekintettel van, az a rögeszme és az indulat. Nincs lény, aki kevésbé lenne szeretetreméltó. Amire a formula ez: akárhová megyek, engem mindenütt szeretnek. És meghatva hozzáteszi: Én már ilyen vagyok.

A tapintatlan egyedül és meztelenül áll, és bármit csinál, meztelen marad, és egyedül. Folytonos feszélyben és minden segítség nélkül. Védekezésre kell berendezkednie. A védekezést persze minden ponton el kell választani attól, amit úgy hívnak, hogy védelem. A szeretet indokolhatatlan, és nem ezért, vagy azért, hanem mert indoklásra nincs is szüksége, vagyis a létezéssel együtt adott tény, de viszont a szeretet az, amely az ember magányát feloldja, és az embert betakarja. A szeretet védelem. A szeretet azon kívül, hogy szeretet, védelem is, és az egyetlen valódi védelem az ellen, hogy itt vagyunk a világon, meztelenül és egyedül. Lao-ce mondja, a jó védelem az, ha az ember magát szeretettel őrizteti. A védekezés egészen más. Védekeznie annak kell, akiben nincs szeretet, aki a többivel való közösséget nem vállalja, és önmagát kiemeli és tolakszik. Aki nem szeret, és akit nem a szeretet őriz, annak el kell bújni. Vagyis védekeznie kell. Védelem nélkül élni lehetetlen; a védekezés azonban hiábavaló, mert valamilyen részem mindig fedetlen marad, és azt takargatni kell. Desperát kísérlet szeretet nélkül élni. Nem szeretik és nem szeret, legfeljebb hízeleg, vagy megveszteget.

Tulajdonképpen azt szeretné, ha azt mondanák felőle, hogy szerencsétlen. Akkor legalább megszánák, és ezen a kis lyukon a többihez bújhatna. Mégis valami. Megkönnyebbülne, hogy ő a szerencsétlen. Ez az a felmentés, amit vár, és mindig is várt. Semmi más, mint szerencsétlen. Ez az, amivel a figyelmet elterelheti, vagyis a mentő körülmény. Azért közönséges és nevetlen, azért szeretetlen, és kizárólag azért van egyedül, azért meztelen és didereg és szorong és rejtőzik, mert szerencsétlen. Viszont irtózatos lenne, ha kiderülne, hogy nem az. Ha kiderülne, hogy itt nem idegen okok, esetleg valami igazságtalanság játszik közre. És ez a ténylegesen és állandóan irtózatos, amikor arra gondol, hogy a pillanat, amelyben ez kiderül, közeledik, és annak bekövetkeztét nem fogja elkerülni. Hiába húzza az időt, csak egyre súlyosabb lesz, és a sötét szobában még jobban fél. Egyszer ki kell derülnie, hogy nem szerencsétlen, hanem tapintatlan, és hogy vétkei végtelenül súlyosabbak, mint mindazoké összevéve, akiket szüntelenül felelősségre vont és von.

Mert végül is szélső és végső eset, amit úgy hívnak, hogy megbocsáthatatlan. Vagyis amit csak ő tudna megbocsátani, és elsősorban önmagának. Ez: az életrontásban való szorgalmatosság. Nem egyszerű életrontás, és nem egyszeri és nem folyamatos és nem véletlen és nem kivételes. Figyelmesen és gondosan, tudással és lelkiismeretesen szüntelenül ront, tekintet nélkül arra, hogy az élet az övé, vagy másé, csillapíthatatlan és legyőzhetetlen rontása mindannak, ami élet, amit fúr és aláás, sebez és mérgez, feldúl, és nem tud mást, mint védekezni, elrejtőzni, panaszkodni, gyanúsítani, vádolni, és főként rontani. Nem önzésből. Az önzés legalább becstelen.

Egyedül és meztelennek lenni annyi, mint nyomorultnak lenni. E létkategóriát mindenki közelebből ismeri. A nyomorultsággal csak egyet lehet tenni, bevallani és elviselni. Általában azt mondják, hogy ezt csak a jó vallás tudja. Ennek a nyomorultnak vallása azonban mindössze annyi, hogy reprezentál. Jó akar lenni. Amikor úrvacsorát vesz, arra ügyel, hogy a bort külön kehelyből nyújtás. Védekezik, mindig védekezik. A tisztátalanság rögeszméje. Higiéné és orvos és gyógyszeráhitat. A sterilnek olyan jelentőséget tulajdonít, mintha az tisztaság lenne. Miért érzi magát bemocskoltnak? Mindig valami szennyet takar? A túlzott higiéné a tényleges megtisztulás elől való kitérés. Mert nincs idillje. Mert sohasem volt gyermek. Nem tud meghitt lenni. Jelenléte azért olyan feszélyező és kényelmetlen, persze önmaga számára is. Ha egyszer úgy tudna lenni, hogy ő maga nincs ott! Ez a közveszélyes zaklatottság. A nyomorultság, amely semmitől se fél annyira, minthogy leleplezik. Mindenki látni fogja. A gőgnek vége. Az olyan ember számára, aki lényét arra alapítja, hogy el lehet bújni, alig van nagyobb katasztrófa. Az ember sohasem lehet olyan egyedül, és sohasem olyan meztelen, mint a pellengéren, amikor nyilvánosan megalázzák. Ahhoz, hogy az ember a megalázást el tudja viselni, sok kell, mintha csak a szentség forrásából kellene inni, amit a kiengesztelődés forrásának neveznek. Van valami egymástól távolabb, mint tapintatlanság és kiengesztelődés?

Ha az ember hajlott háttal, földre szegezett fejjel és oldalt fölfelé leselkedő pillantásával látja, az a benyomása, hogy titkolt terhet cipel, talán múlt életéből hozott sötét emléket, ami esetleg nem is igaz, mert nála az igaz és nem igaz között a határ elmosódott. Végül is semmiről se tudja biztosan, megtörtént, vagy sem, és azt, ami megtörténhet, egészen rövid idő alatt elfelejti. Csak a rögeszme és az indulat. Képzelmében húsz évvel ezelőtt történt eseményt öt perc: előtt gondolt fantazmával összezavar. Mindenesetre abban, hogy vannak tények, nem hisz. Csak az indulatokat. Persze tapintatlanságból. A tény mégis valami szolid, és van benne hűség. A tényeket nem hiszi el, valószínűleg, mert így gondolja elkenhetni, hogy ő valóban ő; vagyis ő az, akinek magát mutatja, s akinek szerepét az életszínpadon játssza. Nem elégszik meg önmagával. Lehet, hogy ő az, aki nincs. Ez, mondjuk, a fordított Vedanta, a létből nem a káprázatot törli ki és a valóságot tartja meg, hanem a valóságot törli ki és a káprázatot tartja meg. Csak azért, hogy rejtve maradhasson. Számára csak pszichológia van. Alapszava az, hogy lelkiség és lelkiállapot. Mintha ilyesmi az ő kiváltsága lenne. S ezzel mintha lelkét is le akarná tagadni, vagy legalább jól elbújtatni, nehogy valaki meglássa. A modern pszichológia életünkben a szeretet megismerését helyettesíti. A szeretetben való élve összenövés helyett viviszekció. Ezért ma nincs közösség, csak kollektivitás. Vonatok nélkül vagyunk. S ez elől kitérni csaknem lehetetlen, amit lehet, ettől szenvedni. Testvériség helyett analízis, emberismeret helyett kábelezés. Ez aztán tapintatlan. A pszichológia az, ami a tapintatlant az önmagába való pillantástól megmenti, és az életrontás rafinált módszereire megtanítja. Mert félelem és terror összefügg, és minél jobban fél valaki, annál dühödtebb terrorista. A tapintatlan hangja arról ismerhető fel, hogy fél, és ugyanakkor ijeszt. Ha közömbös, akkor is olyan, mint a vekker. De általában vagy hízeleg, vagy sért. Arcátlanul édeleg (én most kedves vagyok), vagy durván sért (igazságot szolgáltatok). Akitől fél, annak hízeleg, akitől nem fél,

azt sérti. De amit neki mondanak, azt sem képes másként értelmezni. Mindig az indulat. Nem is tud dönteni, féljen inkább, vagy rémítsen. De mégis inkább ront. Félelmetes szeme van, amikor egyszerre menekül és gyűlöl. Ez a rontásra sóvár szem, különösen a bal szem, amely a másiknál kisebb és lejjebb fekszik és tengelye ferde, ez a fúria-szem. Gyűlöli a világos pozitívumokat, az átlátszó kedélyt, a derűt és a humort, a meghittséget és az idillt. Még sohasem látta senki csak úgy üldögegni és diskurálni és nevetgegni. Különösen nem hallották dudorászni. Házában minden kényelmetlen és feszélyező, még csak rendesen le se lehet ülni. Számára nincs napfényes kert, csillogó víz, derült ég. A kedélyt fel kell zaklatni. Nincs kevésbé idillikus lény. Az idill minden együttélés kezdete. Az öröm iránt való érzéketlenség? Nem. Ahol örömet lát, arca elzöldül, és azt eltapossa. Eltorzult vonások, nyögés, súly, kín, könnyek, november és komor reggelek. Mindig az, ami morbid. Rettenet az erotikától. Elszánt és desperát tiltakozás az ellen, amiből valaha valami boldogság lehet. Mindig gyász, tisztátalan gyász, minden halálban magát részesnek érzi, minden biztonnal, mert szeretett volna abban tevékeny részt venni, ölni, kell, hogy valamiképpen igazolja magát, hogy aki ölt, az nem ő volt, de önmagában gyanút keltve aziránt, hogy mégis ő volt, és ez a nagy diadal. Életrontás, legalább gondolatban. Ölni, felforgatni, dúlni, dúlni. Rejtelmet kelteni, hogy ő, vagyis nem ő, minél kevésbé, annál inkább. És vádolni érte más, önmagát áldozatnak tekinteni, ezért másra neheztelni, és azt más szemére hányni. A neheztelés, a szemrehányás, jól elfedve, vagyis kihívóan, kirakatba tett indoklással, hivatkozni arra, hogy mások vétkeiktől mennyit szenved, ezt megbosszulni, de a bosszút elrejtteni, az elrejtés miatt lelkiismeretfurdalást érezni, azt viszont másra áthárítani, az áthárítást letagadni, s az egészről más ellen vádat koholni, mert ő a jó.

Ha a világ egyik végén az idill áll, a másikon démon. Ezért ha a tapintatlan antiidillikus, okvetlenül démoni. A démoni az indulatról, a rögeszméről és a hajszáról ismerhető fel. És amivel szemben áll, és aminek ellensége, és amit meg kell rontania a gyermek, a rend, a derű, a vidám egyszerűség, a meghittség, a humor. Erejét a sötétség erőivel való szövetségéből meríti. Nem gondolkodik, hanem rögeszméje van, nem érez, hanem indulatos, nem tevékeny, hanem hajszában van. Környezetét demonizálja, de ez nem naiv gyilkosság, mert akkor legfeljebb gonosztévő lenne; ebben a helyzetben a rossz lelkiismeret is üres hengegés. Az életrontás megbocsáthatatlan. Ez a démonokkal való bizalmas együttlét eredménye, amit még csak be sem lehet vallani. A démont feltétlenül és mindig le kell tagadni, ezért démoni szövetség tudatában ember nem élhet. Démonizmus csak mint rejtőzés lehetséges. Ezért a démon semmitől sem fél annyira, mint a világosságtól. A napon el kell párolognia. A tapintatlan egyre mélyebbre bújik a nap elől. Az én-te viszonyra képtelen. A démonnak nincs te-je. Belső dialógusaiban önvádjai alól tisztázza magát, vitatkozik, igazát bizonyítja, és áthárít. Mindig más a hibás. Rendesen rossz alvó. Éjszaka védőbeszédet mond. A baj, hogy nem hiszi el. Más megkönnyebbülése nincs. Démonai ezekben a desperát szónoklatokban hatásos szavakat súgnak neki, amelyeket nappal felhasznál, és ezekkel támad. Töltve váddal és kérdőrevonással, amely ellen nem lehet védekezni, mert abban semmi sem igaz.

Nem valódi emberek, hanem rémképek között él. Barátja az, aki megcsalja és kihasználja. Ehhez van bizalma. Ami vele történik, nem valódi esemény, hanem rémdráma, önmagát démoni sugalmazójával összetéveszti, és csak egyetlen kibúvója van, hogy beteg. Igen, betegnek lenni. Ha ez nem lenne, vagyis ha az életrontást nem a betegségre hárítaná, már régen meg kellett volna világosodnia, másként nem bírta volna ki. A betegségtudat biztos menedék. A betegség kiváltság. Mindig hivatkozni lehet rá. Ő igen, fokozott kíméletre van szüksége. Nem szabad támadni. Nem szabad bírálni. Ő viszont bírálhat és támadhat. Lehet közönséges, szeretetlen, lehet nyomorult, lehetnek rögeszméi, lehet ingerült, indulatos, élhet

hajszában, sértegethet, lehetnek rohamai, földre vetheti magát, gyűlölködhet, áskálódhat, mérgezhethet, félhet, gyakorolhat terrort, lehet az életrontásban szorgalmatos – lehet tapintatlan.

A léttrontás ösztöneit, amelyek az emberben autonóm komplexussá sűrűsödnek, démonnak hívják. Ez persze olyan modern meghatározás, teljes egészében pszichológia. Pillanatnyilag nincs külön. A démon azonban pszichológiával nem megfogható. Annál, amit ez a meghatározás mond, sokkal légneműbb, mégis sokkalta konkrétabb. Először is a démonnak nincs arca. Szemébe nézni nem lehet. Nem lehet vallomásra bírni. Nem azért, mert akár ösztönből, akár a reá jellemző következetlenségből hazudik (rejtőzik), hanem amiye van, nem arc, hanem rendszer, bizonyos életrontó erők organizációja és apparátusa, de nem ölt alakot. Nem lehet élőlény, csak szövevény. Az emberbe mélyen beleszövődik, annyira mélyen, hogy a gyanútlanak, úgy látszik, mintha az élettől nem is lehetne külön, és a léttrontás a lét egyik tulajdonsága lenne. Újabban a pszichológia erről meg is van győződve, azt hiszi, az életösztön tulajdonképpen a halálösztön. Ezúttal azonban nem a halálról, hanem az életrontásról van szó, és a kettőt nem szabad összetéveszteni. Úgy látszik, az élet szörnyetegszerű, amely önmagát felfalja, amikor elfogy, saját magát elemészti. A khiméra, amely amikor megszületik és elkezd élni, elkezd önmagát elpusztítani, és önmagát addig emészti, amíg elvész számunkra a semmiben. Ezek szerint az élet fő funkciója az életrontás. A félelmetes azonban nem ez. Az élet maga khiméra, ezt tudjuk. A félelmetes az, hogy az életpusztító erők elkezdjenek tömörülni, és az élet fölött önhatalmú rendszerré válnak, és a hatalmat az élet fölött átveszik.

Az életnek két arca van, a gyermek és a fúria. A kettő mindig külön áll. Ritka eset, hogy két dolognak valahol ne legyen érintkezési pontja. De a gyermek és a fúria sohasem találkozik. Nem is találkozhat, mert a gyermek idillben él, és ha van valami amit a fúria gyűlöl, és amit irigyel, és amire féltékeny, és amit fel akar dúlni és elpusztítani és meg mérgezni, az éppen az idill. Ha van valaki, akit a démon feltétlenül és mindig meg akar rontani, az a gyermek. A démonnak nincs gyermekora, talán elvesztette, lehet, hogy úgy született. Ez a tapintatlan. Mert az idill éppen a tapintat és a gyengédség. Ezért olyan egyszerű és világos és nyugodt és derűs. A démon az, akinek saját magán keresztül nincsen érintkezése az Édenkerttel. Aki nem hozta magával a Paradicsom illatát, és aki azt, mint létének mézét, magában nem őrzi.

Az idill nem jó. *Agathosz*, mint a platonisták mondják. Sajátságos, de a jó is a démoni egy fajtája. Az ember a jóval kihívja a rosszat, a szenttel a zsványt. Javítani annyi, mint tönkretenni, tanítja a tao. Kiállhatatlan jóság! Az idill, gyermeknek lenni. A gyermek nem édeskés. A gyermek nem jó. Idill az, amelyben a teremtés vak és sötét tűzének jegében égő lét lágy és tündöklő meleg fénné változik. Ahol a brutális böszültségből gyengéd szelídség ragyog ki. A világ nem a jó és a rossz küzdelmének színtere. A lét kolosszális koncepciója, hogy a teljes és az egész létben a jó és a rossz egy és ugyanaz; ez az, amikor a jég rideg tüze mint a világosság melege sugárzik.

A démon az, ami ellen a jóhiszemű emberiség sok ezer éven át küzd, és amit meg akar fékezni törvénnyel és önfegyelemmel, erkölccsel és aszkézissal. De amelyen át a démon mindig keresztül. Honnan ez az irtózatosságot? És mit lehet itt tenni? Úgy látszik, csak egyet, amit a hiteles ember mond: nem ellenállni. Ami nem a passzivitás. A nem-ellenállás bizonyosság és magaslat. Keresztülengedni. Semmivé válni. Vannak Buddha-émlékek, amelyek üres trónust ábrázolnak. Nem gyengeség, hanem gyengédség. Nem engedékenységek, hanem kiengesztelődés. Ez az, amit a hinduk úgy hívnak, hogy a létben való feloldódás. Ez a kínai tao. Ami nem a személyiség szétfoslását jelenti, hanem hogy az emberben a léttrontó erők sűrű magja a lét pozitívumában elolvad. Ami az idill. Amit a hinduk nirvánának neveznek. A héberek Ábrahám kebelének hívják. Ami a vallások szerint az üdv, és nincs

korcs nép, amely erről ne tudna, és a gondolatot szájalomra méltó alakban a racionalizmus is őrzi, és úgy hívja, hogy utópia.

A démon minden esetben és azonnal felismerhető. Létrontást nem lehet néha és egy kicsit elkövetni. És nem lehet elrejtteni. Aki nem idillben, az feltétlenül azon kívül él. Azon kívül, ami azt jelenti, hogy ellene, a romlás zaklatottságában. A gyermek nem ártatlan. A gyermek, mint Bataille mondaná, a felkelő nap világában él. Éber, és az egész lét felé nyitva áll, és azt elfogadja. Van az, ami van. Semmit nem kell hozzátenni, sem belőle elvenni. Mindig egész. Kassner azt írja, hogy a gyermek a teljes és az igazi személy. Azért tudja az egészet elfogadni, mert önmaga az egész. A személy teljes és igaz volta az aranykori tudaton nyugszik. Nem korrump, sehol sem korhad, nem hiányzik belőle semmi, élet nem vesztette el, fénye, illata, aurája ép. Mert a gyermek személy, minden viszonylata világos és egyetlen, szüleihez, barátaihoz, az angyalokhoz, babájához és cipőjéhez. A gyermek nem életkor dolga, lehet művész, gondolkozó, asszony és szent. Ami a legmélyebb és a legtitkosabb, a legkevésbé rejthető el. Úgy látszik, Böhmének igaza van, a nyilvánvaló a misztérium. Szemérembe öltözve, nehézkedés nélkül.

A kínai, a hindu hagyomány, a Kabbala azt tanítja, hogy a démon és az idill között levő küszöb öre a nő. A démonok úrnője, aki – mint a középkorban mondták – a megkülönböztetett tudás fölött rendelkezik, és a kígyó fejét el tudja taposni. Lényében, sajátos és magas befolyás alatt a rejtélyes bősülség démona idillé tud változni. A nő az, aki a démonnal belső közelségben él, és az életrontó erők fölött feltétel nélkül uralkodik. De mert így van, ha azokat nem fékezi meg, az emberre szabadítja. A megromlott nő irtózatossága, amely minden tudásnál és minden morálnál és minden törvénytől erősebb. A korrump nő nem bűnös, hanem démoni. Az életrontás ellenállhatatlan betörése, amely önhatalmúságával mindennemű megnyugvást eltöröl, amely ellen szabatos életrenddel az ember hiába próbál védekezni. Nincs higgadt és biztos egyensúly, amelyet ne borítana fel, és ne nevetne ki. Az aranykor öre a nő, és aki az aranykort feldúlja, a nő, a démonokkal való bizalmas és fajtalan meghittségben, mint Vergilius mondja, az alvilágot az emberre szabadítja. A férfi a gyermeket becsvágyával töri össze magában, a nő démoni életrontásával. Nem mintha az idillt fel akarná dúlni. Itt nincs mintha. Ténylegesen feldúlja. Miért? Az uralkodásért? Magáért a rontásért. Ami éppen a démoni. Csak idill ne legyen, csak felfordulás legyen, zaklatottság, gyűlölet és viszály és vér, indulat, rögeszme és hajsza. Cifra, buja és hazug. A démoni mag egyre sűrűbb és keményebb. Az Én az ember önmagára való életéhségének középpontja, a tömény élet. Szomjúság. Akkor is, ha az ember lényét szétmarja, vagy akkor még sokkal inkább. Szemérmertlenül és szégyentelenül és elaljasodva és vigyorogva. A démon minden megnyilatkozása között a legelvetemültebb a kacér démon.

A démon a kegyelem ellentéte. A középkorban azt mondták, hogy a természet nem az ember végleges helye, mert a mi világunk telítve van démoni erővel. Itt és így az ember sohasem lehet otthon. Ez itt nem idill. Az embernek tevékenységével a kegyelem állapotát kell megvalósítani. A kegyelem megvalósítása azonban nem az emberen múlik. Kegyelem éppen az, amit csak kapni lehet. Mégis, senki sem nyeri és nyerheti el, aki arra nincs készen. Mi az, amikor készen áll? Nem ellenállni. Kiengesztelődés. Csak nem a démoni életrontás. Csak a gyermek. Erre a kifejezés az, hogy megtérés, amit a görögök *metanoiának* mondtak, a héberek *tesuvahnak*, a rómaiak *conversionak*. Tulajdonképpen annyi, mint megfordulás. A démoni aktivitásnak hátat fordítani, az életrontásból megfordulni, és a gyermekkorba visszatérni, és felismerni, hogy az emberi lét egész és tiszta csak az idillben lehet. A fordulatot a vallással keverték össze, de a valláshoz semmi köze, már csak azért sincs, mert a vallásoktól függetlenül az őskorban e lépést a föld minden népe ismerte. Visszatérni ahhoz, ami az

emberben tiszta és egyszerű. Dosztojevszkij Miskin hercege és Karamazov Aljosája ilyen kísérlet az ördögűzésre, és az életnek a gyermekkorban való megalapozására. Mert amit a démon nem tud, az a megfordulás. Annyira, hogy a démont a megfordulásra való képtelenségnek kell hívni. A démon az idillben való nyugtalanság és izgalom. Akinek a rend és a világosság elviselhetetlen. Akinek az eleme a dülás és a köpködés, a zsvaj és a tapintatlanság, és ebből nem tud megfordulni.

Ha a korrupttá vált ember, ahelyett, hogy olyan lenne, mint a gyermek, az intakt léttel szembefordul, és azt megrontja, úgy hívják, hogy démonizmus. A démonizmus nem morális, nem pszichológiai, nem egzisztenciális, hanem ontológiai kategória, mert a létezését magát, intakt vagy korruprt voltában érinti. A szembefordulás sohasem történik tudatosan, de sohasem történik hozzájárulás nélkül. Sugalmazásra. De a sugalmazás már maga démoni. Nem tudatosság vagy tudatlanság, hanem tisztaság vagy tisztátalanság kérdése. A démonizmust feladni annyi, mint az intakt léttel való szembenállást felszámolni, és a lét eredeti iránya felé visszafordulni (metanoia). A démoni ember középpontja az Én, de nem önzésből, a démoni ember nem szereti önmagát, hanem önmagára sóvár. Úgy érzi, hogy megrövidítették, kevesebb jut neki, s ezért annál többet kezd követelni. Miért nem elég neki? Mindig éhes. Mert nincs idillje. Az életrontás nem ösztön, hanem düh és örület. Megrontja azt, amire szomjazik, és összetöri azt, amit el akar éni. Ez a démoni. A démonizmusra sem pszichológia, sem biológia, sem fiziológia, sem morál nem érvényes. A bűncselekmény és az őrjöngés sajátságos keveréke, a matematikai valószínűség körén kívül fekszik, váratlan és meghökkentő és kihívó, egyszerre rontás és a rontás fölött érzett káröröm. Egy pillanatra látható, és máris eltűnt; az ember utána nyúl, de elpárolgott; vizsgálni kezdi, de már nem az. A látható tulajdonság hivatkozik arra, ami nem látható, de ami belülről tartja; de a hivatkozás megtévesztő, mert belül nem az van, és a hivatkozás félrevezet. Mindez a démon. Egyszerre van és nincs. Nem irracionális, hanem fals. Egyszerre személyesen és személytelenül. Az értelem következetessége törekenyebb, mint a rögeszméé, az érzelem heve erőtlenebb, mint az indulaté, a tevékenység ereje kisebb, mint a hajszáé. A korruprt létben az ember egészen addig a démon játékszere, amíg meg nem fordul. Ezért a korruprt létben az élet és a sors és a közösség, az együttélés, a szerelem, a házasság, a barátság, a művészet, a gondolkozás, az értelem és a történet át van itatva démoni erőkkel; a valóság minden pontján démoni góccok bontják ki hatalmukat.

MIRÁZS

Kevés könyvünk van, amelynek jelentősége a kínai vagy az arab vagy a hindu hagyománynak akárcsak közepes művével felérne. Európa a történeti izgalmakban bennragad, és a létezés kérdéseiiig el sem jut. A valóságot nem érinti, legfeljebb érdekes. Ezért érdektelen. E kevés könyv között lenne *La Rochefoucauld*-é, ha alapszava helyes lenne. Az alapszó: az önzés. Nincs nagyobb baj, mintha valaki az alapszavakat nem helyes értelmükben fogja fel.

La Rochefoucauld feltételezi, hogy az önzés önszeretet. Ebben Európa kétezer éves konvenciójával megegyezik. Szeretnek tart valamit, ami semmivel sem több, mint a majomanya ösztöne. Magzatát felcifrálja és cukorkával tömi. Persze az ilyen anya gyermekeit néha meg is eszi, néha még rosszabbat csinál velük, ami gondos nevelés néven ismeretes. La Rochefoucauld meghatározása: Isten az embert eredendő bűnéért megbünteti, s ezért megengedi neki, hogy önszeretetéből bálványt csináljon, amely aztán életének minden pillanatát feldúlja.

A szeretett lénynek nemcsak javát akarom, hanem azt, ami jó neki, azt tudom is. Az önzés ugyan az énné javát akarja, de sejtelve sincs arról, hogy mi az igazán jó. Szeretet az, amikor valakinek létnehézségeit magamra veszem, hogy annak életét szebbé tegyem. Miért? Mert szeretem. A szeretet nem hisztéria, nem a dédelgető érzégsnek és a bestialitásnak az a vegyülete, ami La Rochefoucauld önzése. Az önszeretet nem önzés. Az önzés az embernek önmagára való életéhsége. Tudomásul kell vennünk, hogy nem önszeretben élünk, hanem életéhségben élünk.

Erich Fromm a szabadságtól való rettegről írott könyvében a gondolatot példás világossággal fejti fel. Az önzés nem önszeretet, mondja. Az önzés a csillapíthatatlan sóvárság egy neme, az önző csak önmagával tud foglalkozni, attól való félelmében, hogy nem kap eleget, és valamit elszalaszt, irigységgel átitatva mindenki iránt, akinek több jut. Ezért az önzőből hiányzik a biztos öntudat alapja, az önértet. Csak rajong önmagáért, csak kényezteti önmagát, el van bűvölve önmagától. Nárcizmus? Talán igen. Mindenesetre a szeretet hiánya. A modern európai ebben az énsóvárságban és önelragadtatásban él, amelynek egyetlen élve önmagát kifosztani és lenyelni. Az önző ember az életszomjúság tortúrájában él, és az önzés-démon hatalmasabbnak bizonyul, mint az emberben a leghatalmasabb, az érosz. Nincs olyan szerelem, mondja La Rochefoucauld, amelynél a kacérság ne lenne erősebb. A másik ember és a másik nem által nyújtott öröm a sajátmaga által nyújtott gyönyörrel nem ér fel. A kacérság feláldozza a másikat önmagának, a szerelmet az önzésnek. Én, én. Az önzés, amely önmagát és más momentán életélvekért kirabol, mindent nekem, felfalni és lenyelni, ezen felül, mivel tudja, hogy amit csinál az rossz, az egészet bonyolult mechanizmussal elrejti, mert – mint La Rochefoucauld írja – hitványságát csakis olyan megvilágításban engedi feltűntetni, amelyben ő maga óhajtja.

Az önszeretet engedélyezett, sőt kötelező magatartás. Az embernek önmagát szeretnie kell. Az én-éhség viszont eltévelyedés. Az önszeretet önmagában a lét intakt voltát helyre akarja állítani és fenntartani; az önzés az életet ebben az adott korrupciójában is elfogadja, bármilyen legyen is, felhabzsolja, mert az életben, sajátóságosképpen valami eredeti elemészthetetlen borízú mézes mámorából mindig marad.

La Rochefoucauld önszeretnek nevezi azt, ami tulajdonképpen és valójában az embernek önmagára való éhsége, mert életünk minden gyönyöre testünkhöz, vagyis énukhöz van kötve. Mindenki tudja, aki a *Maximák és reflexiók* egyetlen mondatát valaha olvasta, hogy ennek az önmagára való démoni életéhségnek elemzése La Rochefoucauld művében tökéletes. Ami annyit jelent, hogy Európában túlsúlyban levő történeti és irodalmi rögtönzések között e mű megfogalmazása végleges és hiteles. Csak éppen az önszeretet szó helyébe az egész könyvben mindenütt az önmagára való éhség kifejezést kell tenni; az önzés az embernek önmagára való démoni éhsége, minden valószínűség szerint korrupst létünk tévelygésének első oka.

Sem Csuang-ce, sem Patandzsali, sem Halladzs az önszeretet és a magára való éhség fogalmait nem tévesztette volna össze. Akinek a világ eredeti rendjéről akár csak halvány fogalma is van, ilyen hibát nem követ el. De ennél több. Az önzés, vagyis az életéhség Európában elvetendő bűn volt és maradt, kezdettől fogva a mai napig. Egyetlen gondolkozó volt, aki ezt a tévedést nem követte el, Jakob Böhme. A *Giernek* (körülbelül a hindu *káma*), vagyis a sóvárságnak nem kell okvetlenül létrontásnak lenni. Létünk alapja nem egyértelmű, hanem paradox; mindig ellentétek és ellentmondások között élünk, mindig kétértelműségek között. Az életszomjúságot nem szabad feltétlenül kerülendőnek tartani. A létezés legmagasabb foka, mondja a szufi, hogy az ember ennek az elementáris mohóságnak dühödt lángjaiban égve száll fel. Ez az, amit az iszlám *miráz*snak nevez. Mert Isten testével is

kívánja, mint Halladzs vagy Rabia. Meg akarja ízlelni és illatát be akarja szívni, ezért a szufi Istentől szerzett tudását zamatos megismerésnek (*marifa*) hívja. Ha az ember fogalmat kíván szerezni arról, hogy ez milyen, nem kell egyebet tennie, mint ezt a marifát a modern tudomány megismerésével összehasonlítani. A modern tudomány megismerésének gipszíze van. Ahogy a szufi megismer, az fényes és tüzes és ízletes, mint az édes szőlő. Milyen illat ez? Mint a levendula? Mint a fenyő vagy a babér? A megismerés végső állomásán, amikor a mirázs megvalósul és a lélek a legmagasabbal egyesül, olyan mámore van, mint a kivételes szerelemnek, kivételes pillanatokban. Voltak, akik a megismerést az Evangélium jegyében Európában is így tudták értelmezni, a legtöbben azonban a prűd papoktól megrettentek. Néhány költő maradt, Milton, Hölderlin, Wordsworth, Keats. Érzékszerveim arra valók, hogy Istent ujjammal és nyelvemmel és orrommal és fülemmel is megismerjem. Mert a szomjúság (Gier, káma, trisna, libidó) bennem az, ami nyílt volt, és nyílt marad, és soha le nem zárható. Az életéhség nem csillapítható. Az életéhség az, hogy fel vagyok tépve, és ennem és innom kell, és be kell szívnom, és le kell nyelnem. Ezért Böhme azt mondja, hogy a Szent Szellem (*pneuma hagi*) nem egyéb, mint szakrális sóvárság. Ez pedig ismét a szavak helyes értelmezésén múlik.

Európában az önmagunkra való éhségen nem jutottak túl, ezért kétezer évig nincs más, mint az egyik oldalon bősziült élvéhség, a másikon önmagát megsemmisítő éntagadás. Mert az önemésztő aszkézis nem egyéb, mint az énéhség egyik alakja, amint az életéhség sem egyéb, mint önsanyargatás. A sóvárság tortúrájában az élvekért való mohóságban élünk. Ezért Európa története nem egyéb, mint erőfeszítés a hatalomért, a vagyonért, az életmeghosszabbításért, a fényűzésért, a gyönyörökért, ugyanakkor az élet megtagadása és elemésztése és éngyötrés. Kutyaszorító a világról való teljes lemondás és a gátlástalan életszomjúság között. Mintha szentkönyvünk nem tanítaná azt, hogy az egyik éppen olyan rossz, mint a másik. A világot fel kell emelnünk, vagy ha úgy tetszik, át kell szellemítenünk, és pedig anélkül, hogy abból egyetlen porszemet is megtagadnánk. A kérdés rossz feltevése, hogy a világ mellett, vagy a világ ellen. Helyesen úgy kell kérdezni, hogy mi az, ami az életnél kevesebb, és mi azt, ami több. És mintha előttünk ezer évekig az ember nem rendelkezett volna e tudás fölött, amit azért hívnak zamatos tudásnak, mert az ember magasrendű életet élhet, és megtarthatja az élet borízú mézét. Amit a hinduk kámának a rómaiak libidónak hívnak, ami Böhme Gierje. A bősziült életszomjúság, mint természeti hatalom, előjeltelen; létrontássá csak akkor válik, ha az Én dolga lezárul, önzés lesz, önmagára való szomjúság, és ez létrontás akkor is, ha világi életéhség, de akkor is, ha szerzetesi aszkézis és önkínzás. Mindent magamnak. A szenvedést is. Az élveket is, a túlvilági üdvöt is, habzsolással és hajszával és szöges korbáccsal.

Európában ezt kezdettől fogva elég sokan tudták. De ha többen voltak is, akik az átvilágítás erői fölött rendelkeztek, senki sem tudta, mi a megvalósítás La Rochefoucauld esete jellegzetes. Világosan lát. Éppen olyan világosan, mint Platón vagy Augustinus, akármelyik középkori misztikus vagy szent, mint a modern lélektan vagy egzisztencializmus, amely az egzisztencia átvilágítását (*Existenzerhellung*) olyan fontosnak tartja. Az is. Csak éppen ez az átvilágítás kevés. Az átvilágítás az önismeret desperát logikájával a legtöbb esetben az emberben az emberen keresztül lát, de semmi egyéb. A tulajdonképpeni feladat az átvilágítás után kezdődik. Ismeretet szerzett, amelytől megretten, mert meg kell rettennie. Viszont tudja, hogy az ismerettel az autentikus létezésről még csak sejtelmet sem szerzett, csupán saját korrupt voltát ismerte fel, és semmit a valóságos létezésből nem tudott megvalósítani. Európának több helytálló átvilágító módszer van, realizáló módszere nincs.

Európa Szókratésznek azzal a kérdéssel kezdődik, vajon az erény tanítható-e. Az erényről szóló tudást és az erény gyakorlatát, amely előtte egy volt, kettéválasztotta. A hagyományban ilyen kérdés nincs. A hagyomány az abszolút életrendet nyújtja, amelyben a gondolat annak realizálásától nem választható el. A hagyomány olyan – a világ teremtése előtt levő (preegzisztens) – rend, amely minden világok és az egész létezés számára azonos és érvényes volt, van és lesz. Ennek a hagyománynak írott emlékei a szentkönyvek (Véda, tao, Orpheusz, Tóra, Evangélium). Az olyan ember számára, aki úgy kérdez, mint Szókratész, a gondolat, a szó, a tett között rés nyílt, az átmenet és az azonosság nem közvetlen. Ahhoz, hogy az ember az elméletből a gyakorlatba át tudjon lépni, újabb lökésre van szükség. Ez a realizálás lökése, amely Európában kimarad. Ez a válság kezdődik Platónnál. Az európai gondolkodás kétezeröttszáz éve nem tesz egyebet, mint az embert átvilágítja. De a megvalósításra nem képes. A megvalósulás a mirázs. Az út fölfelé. Az *ascensio*. *Ascende teipsum*. Emeld fel magadat. Ha feljutok a mennybe, az egész világot magammal emelem. A konfessziók meg nem számlálható sora, csupa önvallomás, amelyből nem következik semmi. Eszme van, helytállás nélkül, a meg nem valósult élet irtózatossága. Amit nem emelek fel, az reám nehezedik. Mert a sikerült élet nem azon múlik, hogy az ember mit vallott meg, hanem hogy végrehajtotta-e azt a megfordulást (*tesuvah, metanoia, conversio*), amely nélkül hiteles élet nincs. Az egzisztencializmus átvilágítása kevés. Konfesszióval az ember legfeljebb csak jobb lesz. A legolcsóbb dolog jónak lenni, ennél csak egy olcsóbb van, rossznak, s ennél csak egy olcsóbb, semmilyennek.

Bőven van ismeretünk arról, hogy a hagyomány az életéhség és az élettagadás, a dandy és az aszkéta antagonizmusának veszélyét mennyire kerüli. Azt is tudjuk, hogy miért. Akár az élveket falom, akár magamat sanyargatom, az önmagámra való sóvárság körén belül maradok. Mindez az én világom. Szűk, csak egyetlen pont. Az én földi gyönyöre, vagy az én földöntúli üdve. A világot odaadni a túlvilágért, vagy a túlvilágot a világért. A hagyomány (zen, szufi, khasszidok, jóga, Evangélium) számára az ilyen vagy-vagy a megrekedt élet jegye. A boddhiszattva a tenger egyetlen cseppjéről, a Himalája egyetlen kavicsáról sem mond le, nem is szólva arról, hogy egyetlen lelket is cserbenhagyjon. Számára csak az egész világ és a létezés egésze van. A boddhiszattva nem üdvét kívánja. Sem a khasszid, sem a szufi, és tudjuk, hogy az sem, aki az Evangélium beavatásában részesült. Üdvözlője csak a vallásnak van, Európának van, ami élvszomj, csak a túlvilágra helyezve. A hagyomány nem vallás, hanem a létezés abszolút rendjéről való tudás. Az evangéliumi ember az életéhségből és az üdvéhségből megfordul (metanoia, tesuvah), fölfelé vezető útra lép, és az egész világot magával emeli. Énről nincs többé szó. Megtartom, ami az élet gyönyörében jó, és megtartom, ami az önmegtagadásban jó, mert aszkézis nélkül magasrendű élet nincs. A boddhiszattva saját üdvét visszadobja; számtalanszor a nirvánába léphetne, de mindig újra visszatér, a lét szenvedését vállalja, esetleg hogy egy férget megszabadítson. Amíg a létezést nem tettem tökéletessé, nincsen számomra béke, és nem pihenhetek sehol és semmiben.

Az Énben, a vallásban, a földi élveken, az üdvben ragadt ember sajátos kieroszakoltan zárt magatartásban él. A fogság egy neme. Minden vallás börtön. A szalonok börtönök. Az első lépés a megszabadulás felé, mondja Halladzs, ki az egyedüllétekből. Európa ennek a zárt magatartásnak különös alakját honosította meg. Rendszernek hívják, legalábbis Kassner rendszernek nevezte el. Platón és Arisztotelész ilyen rendszert épített. A kereszténységből ilyen rendszert csináltak, az Evangéliumot Aquinoi Tamás ilyen rendszerre építette ki, a filozófiák ilyen rendszerek, a tudományok, az államok, az elméletek, a társadalmak, a népek, a hadseregek, az iparvállalatok, a világnézetek. A rendszer ismertetőjele, hogy legalább egy pontja mindig van, ahol a dolog nem egyezik. Ezen a ponton aztán az egész felborul. Nem

foltozható és nem javítható. Reménytelen, és el kell dobni. A másik éppen olyan rossz, a harmadik még sokkal rosszabb. Ez a rendszer, akár világnézet, akár vallás, akár társadalom.

A hagyomány nem rendszer, hanem rend. A rend arról ismerhető fel, hogy önmagát állandóan javítja. A rendszer organizáció, a rend organizmus. A rendszer ha valahol nem jó – márpedig mindig kiderül, hogy valahol nem jó – összeomlik. Ha a rend valahol nem jó, önmagát kijavítja. A hagyomány nem rendszer, hanem rend, minden számunkra ismert alakjában, a kínaiaknál, a hinduknál, a hébereknél, a görögöknél. A rend nem zárt és statikus épület, hanem nyílt irány és út. A mahájána a nagy ösvény; a szufi önmagát *tariqának*, ösvénynek nevezi; a tao annyi, mint út; Én vagyok az út. Az út fölfelé. A mirázs.

Európának rendszere volt és van, sok, rendje nem volt és nincs. A rendszerek közül az egyik rosszabb, mint a másik. Az ember nem győzi eldobálni őket. Mindenütt a vak következetesség, minden egyébre való tekintet nélkül, tehetetlenül, hogy önmagát korigálja, mint az állami és a társadalmi és a vallási és a filozófiai rendszerek, sorra összeomlottak, és össze fognak omlani. Rettentő szillogizmusokkal és tökéletesen logika nélkül. Monomániák és rögeszmék. Valamennyi a korlátolt önmagára való éhség terméke, amely saját fixa ideáján nem lát túl, s amely még önszeretnek is képzeli magát.

AZ ÉLETMŰ

Az embernek önmagából művet kell alkotnia, hogy az örökben abban éljen. De a műnek nyitva kell állnia, hogy aki be akar lépni, befogadja. A mű lehet ház, lehet festmény, lehet ország. Akhilleusz nem írt verset, mégsem mondhatja senki, hogy nem alkotott művet, tetteivel a heroikus élet művét. A szentek.

A művet meg kell különböztetni a mutatványtól. A mű az emberi élet anyagából készül, mintha egyetlen, sűrű és végleges alakja lenne annak, ami veszendő; a mutatvány bravúr, ami megtanulható és ismételhető. A mutatványból az ember hiányzik. A művet a hindu hagyomány karmának nevezi, valaminek, ami enyészethől készül, de megmarad. A mutatvány nem opus, csupán aktus, rangtalan és nagyság nélküli. Mű az, hogy van valami, ami az életnél több, és az életet ezért oda kell adni. Nem azért, hogy megmaradjon, hanem azért, hogy legyen. De az örökben legyen. Az életmű minden téglája az életben valamiről való lemondásba kerül. Az életet élvezni, ugyanakkor a művet felépíteni, ilyen nincs. Elvetemült hűségéből nem enged, s ezért a mű az embert az élettől független következetességbe emeli át, felsőbb szinten megfogalmazott létbe, az én méreteit messze meghaladó arányokban, és önmagát mint önmagánál többet megismétli.

A karma az ember összes gondolatának, szavának és tettének tömény alakja, az életnél hatalmasabb térben, és ennek következményei alól kibújni nem lehet; az egyetlen, amit lehet, a karmát felszámolni. A karma (életmű) felszámolása azonban szintén mű. Ezt a művet Indiában *nirvánának*, Arábiában *fanának* nevezik. Ez a végleges mű; külső jegye nincs, maradandósága abszolút.

Az ember élete túlnő önmagán, és tömény kivonatában oly szférában rakódik le, amely az élethez hasonló, mégis más alakban és erővel az életre visszahat, és az életet a maga képére formálja.

Tudjuk, hogy az életnek célja nincs; értelme van. Az értelmet pedig maga az ember helyezi el önmagában azzal, hogy milyen életet tart a maga számára méltónak. Ha az élet bizonyos mértéken alul marad, értelmetlen; ha a mértéket átlépi, az élet maga is mű kezd lenni. Tudatosan építik, és egyértelmű, a biológiai életből egyáltalán nem, hanem mint zene vagy költészet vagy metafizika érthető. Mert az életműnek sajátos, a biológiai élettől független logikája van. Ez a logika nem az élet természetes javaiból való minél intenzívebb részesedés, hanem a nagyság. A kettő nem egyeztethető. A nagyság az életet mérő élvező magatartásszinten árulásnak tekinti, mert a maga számára érvényesnek a kérlelhetetlenül magasabbhoz való hűséget tartja. Jogomban áll pszichológiai vagy szociális életet élni, a nagyság nívója azonban ezt az életmű iránt való hűtlenségnek tekinti. Bár oly sok minden szól ellene, az ember az életművet kénytelen személyesen a magáénak tartani. Feszélyezve ugyan, vajon a lét, amelyet a mű ábrázol, az én, vagy ha az én esszenciája is, de valaki messze az én fölött.

A Parthenónról mondta egy utazó, hogy a megrendülés látványban számára egyáltalán nem a művészet, ezek szerint nem a szépség volt. Úgy látta, hogy a hely, pontosan az a hely, amelyen a Parthenón épült, környezetéből kiemelkedik, és a létezésben legalább egy lépéssel magasabban áll. A dolog nem indokolható, még kevésbé bizonyítható. Építészetileg az egész korrekt. De nem a hiba, vagy a tökéletesség. Így, ahogy ez a templom itt van, mintha feljebb lenne, mint ahogy van.

A mű felépítése az ember ellen történik; olyan állapot, amikor rejtélyes helyen levő valakit (aki én vagyok és nem én) választ kapok, nem arra a kérdésre, hogy mit kell mondanom, és mit kell tennem, hanem hogy miképpen kell élnem.

Az igazi mű poszthumusz. Amíg az alkotó él, a mű is abban a káprázatban áll, amely minden élőknek az élettel együtt adott járandósága. Mert amíg valaki él, csak élete van, ebből csak ha meghalt, lesz sors. Az életmű témája pedig a lezárt és a kész és a sors. Vannak művek, amelyek a halál előtt öt perccel jelentékenyek lehetnek; öt perccel később nincsenek sehol. Művek, amelyekről száz évig senki se tudott, és egyszerre, mintha ma készültek volna. Nem szabad előnyét látni annak, amire az ember életét rátette. A nagy művek között korkülönbség nincs. Minden nagy mű egyidejű. Minden nagy mű állandóan jelen van. Minden nagy mű kortársam.

A görögök az életmű készítését *poiézisz*nek, egyszerűen csinálásnak nevezték. A héberek számára is csupán *jezirah*. Talán mert ebben a készítésben semmivel sem álltak szemben. Ma és mi, amikor az életművet csináljuk, szembenállunk önmagunkkal; a mű nem alkotás, hanem önmagunknak önmagunk fölé való újraalkotása. Nem *poiézisz*, hanem *metapoiézisz*. Lehet, hogy a görögöknek és a hébereknek az élet így, ahogy van, elég volt ahhoz, hogy a művet elkészítsék. Nekünk önmagunkat önmagunk fölé kell emelnünk. *Über*, mint Nietzsche mondta. Az életmű realitása szürrealitás. Ami élet, ideiglenes és alaktalan. A sorsnak a véglegesben kell állnia, készen, lezárva, az életnél legalább egy lépéssel magasabban, mint a Parthenón.

Ugrás az életből az életműbe.

Az életmű *metapoiézisz*, az ember önmagát önmaga fölé építi a végtelennek. Ettől az életműtől meg kell különböztetni az élethez képest túlméretezett művet, amely többnyire szándékos megtévesztés, hogy az ember nagyobbak tűnjék, mint amilyen. Ez a mutatvány.

Amit az életnél magasabb hatalmakkal telítettek, megmarad; a mutatvány az étellel együtt szertefoszlik.

A mutatvány nem az élet permanens feláldozásából épül, éppen ezért nem a múlandóság alkímiai átalakulása végleges értelemmé; a mutatványt az ember megrendezi, inkább csak a hatás kedvéért. Esetleg még kevesebért. A műbe az ember – mint végleges testetöltésbe – belenő; a mutatvány csak arra jó, hogy mögéje elrejtőzzenek.

Mű és mutatvány az esetek jó részében jól megkülönböztethető, sőt az is, hogy egy alkotáson belül az meddig mű, és a mutatvány hol kezdődik.

A mutatvány az ember valamely rendkívüli változatát mutatja be; a mű a normálisát ábrázolja. A rendkívüliség jele az erőltetett hang, amely fals. A trükk, a bravúr, a szemfényvesztés eredménye bizonyos svihák virtuozitás, amelynek neve stílus. Az autentikus műnek nincs stílusa.

Az abszolút mű a szentkönyvek (kinyilatkoztatás). Az elvilágiasodott művet nevezzük irodalomnak.

A szentkönyvek nyelve a hiteles nyelv. Az irodalom nyelve szofizmus. A szofisztika alsó határa a zsurnalizmus.

A hiteles nyelv az igazság, a szofisztika az érdekesség jegyében áll. A zsurnalizmus jegye a szenzáció.

Az achaiikus korban az embernek a művet nem magának kellett megkeresnie, hanem azt mint feladatot kapta. Ez volt az az idő, amikor az életet nagy kollektív művek, úgynevezett kultúrák formálták meg. Bizonytalan, hogy mikor, többek szerint Kr.e. a második évezred közepén, az életmű megteremtése individuális feladattá lett. Mindenesetre összefüggött azzal a vallásos eseménnyel, hogy az ember üdvét nem kollektíven, hanem egyénileg kezdte keresni. Azóta az individuális életmű alkotása összefügg a személyes halhatatlanság gondolatával, és szakramentális aktus. Tény, hogy az individuális életmű jelentősége mellett a kollektív műé egyre csökken. Az egyéni művek, mint amilyen a próféta, a szent, a király, a hős, a költő és mások művei, alakot öltöttek. A kollektivizáló kísérletek egyre reménytelenebbekké váltak, és ma már lehetetlen üdvöt bármilyen kollektív kategóriában, népen, kaszton, osztályon, nemzetben, valláson belül akár csak el is képzelni. Az ember valószínűleg nem képes arra, hogy bármely kollektívumba maradéktalanul visszaolvadjon. Kultúrák nincsenek többé, és új kultúra felépítése nonszensz. Nincsenek vallások, népek, osztályok. Egyetlen kollektívum van, az egész földre kiterjedő emberiség, és ebben a közösségben az üdv (életmű) személyes. A kollektívum ma az embernek lefokozott és értékben alacsonyabb üdvöt kínál, amit csak az emberi mivoltától részben megfosztott lény fogad el, de őt is csak kényszerből. A kollektívum ebben a percben az egyéni életmű megvalósításának akadály. A kereszténység megjelenése óta azt, hogy az ember a maga számára milyen üdvöt tart méltónak, és önmagából milyen művet teremt, és az örökben hol akar lakni, kizárólag önmaga dönti el.

A huszadik század hiteles emberi példája nem az államfő, a tábornok, a milliárdos, a tudós, a festő hanem az olyan lény, mint Albert Schweitzer. Akkor is, ha amolyan mutatványos rengeteg van, ilyen pedig csak egyetlenegy. Az egy több, mint tízezer, mondja Héraldeitosz. Az életmű emberi volta. Az életművet Albert Schweitzer az Evangélium nyelvén fogalmazza

meg, mert így mindenki azonnal megérti, és azt mondja: a kereszténység nem a bűnök bocsánatát, nem a feltámadást tanította, hanem hogy az embernek fel kell építenie Isten országát. Ez az az életmű, amely minden emberre külön, és az egész emberiségre egyetemlegesen kötelező, és amelyet meg kell valósítanunk, mert ha nem, visszavonhatatlanul elpusztulunk. Isten országa az emberiség univerzális, és minden ember személyes életműve, az emberi történet tulajdonképpeni értelme, amely a feloszlott kultúrák helyébe lép, amely a népeket, nemzeteket, osztályokat, vallásokat, főképpen az egymástól elkülönült egyéneket az egyetemes egység jegyében magába olvasztja, és a kezdeti aranykori létezés magasabb szinten, mint a lét végleges alakját, megvalósítja. A dolog nagyon egyszerű: mialatt a földön népeket irtottak ki, Schweitzer az őserdőben beteg embereket gyógyított, és mialatt a földön a minél nagyobb vagyonért és hatalomért példátlan elaljasodás folyt, azért dolgozott, hogy betegeinek gyógyszert tudjon vásárolni. Ennél egyszerűbb tényleg nincs. Még csak zsenialitásra sincs szükség, csak arra, hogy egyszerű normális ember legyen.

A szentkönyvek fundamentuma a rend. Rend csak egy van, preegzisztens, ami annyit jelent, hogy előbb volt és van, mint a világ. Rend az, ami önmagát önmagából szabályozza, állandóan rendezi és rendben tartja. A metafizikai rend (India, Kína), a kozmosz objektív rendje (Orpheusz), vallási és erkölcsi rend (Irán, Júdea), az emberi lét rendje itt, és az örökben (Evangélium).

Ha a rendről való tudat elvész, megjelennek a rendszerek. Rendszer az, ami rend akar lenni, de nem tud, valahol valamit mindig elvét, és ezen a ponton megbukik.

Ezt a gondolatot így Rudolf Kassner fogalmazta meg.

A rend nyelve arról ismerhető fel, hogy nem bizonyít (nem szofisztikus), hanem kijelent (kinyilatkoztat).

A történeti államok és társadalmak, vallások és világnézetek és filozófiák nem a rend, hanem a rendszer jegyében állnak. Európában – néhány kivételes gondolkodótól eltekintve – csak szisztémákat építettek. Önkényes gondolatok végeláthatatlan (szofisztikus, dialektikus) bizonyítékokkal, amelyek legalább egy helyen tarthatatlanoknak bizonyultak, és összeomlottak. Amíg ma az összes rendszerek ledőlt romjain élünk.

Ha a gondolatnak bizonyításra van szüksége, mondja Vauvenargues, azt jelent, hogy rosszul fogalmazták meg.

A moralistának nincsen szüksége bonyolult eljárásra, hogy megmondja, mit kíván. Ha így lenne, Chamfort minden epigrammájára olyan rendszert lehetne építeni, mint amilyen Kanté. A moralista a hiteles nyelvet akarja. A moralista a világi próféta (Montaigne, Sebastian Frank, Erasmus, Pascal, Kierkegaard, Lichtenberg, Nietzsche). Amit követel, az megvan. Nincs szükség szisztémákra. Egyetlen mondat elég. A lét abban az alakjában, ahogy éljük, rongált, tele van hiánnyal, gödrökkel és lyukakkal és törésekkel és lejtőkkel, és az antagonizmusok egymást szorongatják. Nincs értelme annak, hogy az ellentmondások elől kitérjünk, sima és kellemes világot építsünk, amelynek nagyobbik fele nem igaz. Ami Európában hiteles, azt nem Aquinoi Tamás, Descartes, Kant, Hegel rendszere mondta, hanem a moralista.

A rendszer minden esetben hatalmi apparátus ábrája. A hatalmi apparátusról pedig tudjuk, hogy minden esetben a lét megrablása. A rendszer a rend megvalósításának útjában áll.

A rendszert az absztrakt egyszersmindenkoriság, a rendet a végtelenség jellemzi. A rendszer görcs, a rend értelem. A rendben minden benne van, a rendszerből valami mindig kimarad. Minden rendszer pedáns és ezért humortalan. S ezér komikus. A rend minden percben más, mégis mindig ugyanaz. A rend mindig nyílt, a rendszer zárt, és a rejtőzésre a legkedvezőbb lehetőséget nyújtja.

A rendszerben az ember körülményesen bizonyít, többnyire azt, ami tarthatatlan. A bizonyítás a rendszerben rejtőző ember védelmi taktikája.

A rend gondolkodásának alakja az epigramma. Az epigramma nyílt, és nem bizonyít. Tao te king, Lun jü, Hérakleitosz, Vedanta, Szánkhja, görög bölcsek, Talmud, moralisták. Aki egyszerre többet ír, mint amennyi egy névjegyen elfér, nem mond igazat.

A szakrális rend a csendes hétköznapiság.

A rendszerben a dolgok mértéke az ember (szofisztika). Ezért van szüksége bizonyításra. A szofisztikus dialektika illetéktelen beavatkozás a lét abszolút rendjében; az epigramma magasabb rendű gondolkozási aktus.

Aki a rend tudatában van, annak nincs szüksége rendszerre (tao). A rendszer az anarchia kétségbeesett alakja, és valamennyi között a legkétségbeesettebb az utópia.

A modern epigramma *spéculation sans sanction* (Valéry), felelőtlen lehetőségvadászat. Hogy az irodalom szószátyárságával szemben magát meg tudja védeni, sajátos nyelvi izgalmakat teremt.

Az abszolút rendszer (*théorie pure*) nem mond semmit, csak bizonyít. Ez az önmagáért való csupasz bizonyítási eljárás (metódus) az apparátus alapja. Bürokrácia, technika, tudomány, államhatalom, ipari szervezés, automatizálás, masinizmus, gombnyomáselmélet. A létrontás szisztémája.

A rendszer bázisa az elv, az elv rögeszme, a rögeszme terrorhoz vezet. Absztrakt architektúra. Vak ésszerűség. Börtönfilozófia: mi legyen a fegyház racionális szabályzata, melyik az az ideológia, amely a fegyházban levő életet kellemessé teszi.

Különbség. Oroszország: csak közös börtön legyen; Amerika: mindenkinek saját börtöne legyen.

Az embernek a mű iránt kötelezettsége van. A mű tudatában senki sem lehet tekintettel gyakorlati, mondjuk, megélhetési és érvényesülési szempontokra. Ragaszkodnom kell egy következetességhez, amelyről senki sem mondhatja, hogy az övé, de amit senki sem tagadhat meg. Ha az ember a mű magasabb valóságrendjében él, olyan hatalom jelenlétéről van tudomása, amely biológiai lényében levő erőkhöz képest határtalanul több, és merő örület az is, ha magát azzal azonosítja, az is, ha nem. A különbség az, ha életemet odaadom, csak szenvedek, ha a művet megtagadom, beszennyeződtem.

(MEGJEGYZÉS AZ ÉLETMŰHÖZ)

Európa vak és gyógyíthatatlan tevékenységmániája volt (és maradt) akadály a annak, hogy az ember itt az őskori és keleti szentkönyvek alapszavait megértse. Ezek az alapszavak – a többről ezúttal nem beszélve – elsősorban az ember számára elérhető legmagasabb állapot kifejezői. Ez a szánkhjában a *purusa-prakriti*, a Vedantában az *atman* és a *nirvána*, a jógában a *nivritti*, Buddha beszédeiben a *sunjata*, a taoban a *vu-vei*. A megértés nem volt lehetséges, mert Európában kezdettől fogva e szavakat a cselekvésből értelmezték, a nemcselekvéssel hozták összefüggésbe, és így is fordították. Abban a hiszembben voltak, hogy ami nem tevékenység, annak okvetlenül nemtevékenységnek, vagyis passzivitásnak kell lenni. Ez ilyen módon alapvetően téves. Téves volt az ókorban, az egész középkorban (misztika), az újkorban (kvietizmus). Ezen az értetlenségen bukott meg az egyik legmélyebb európai szellemi törekvés, a *soledad*. Egyszerűen nem is tudták, mit akarnak, legkevésbé tudta persze Molinos, a *soledad* spiritus rektora.

Az őskori szentkönyvek alapszavai számunkra nem akkor érthetők, ha a tevékenység, hanem ha az életmű gondolatából közelítjük meg. A *vu-vei* szó fordítása hűen nem nemtevékenység vagy nemcselekvés, hanem az egyéni életmű építésétől való tartózkodás. A jógában a *nivritti* nem a maradéktalanul pacifikált és passzív tudatot jelenti, hanem az olyan tudat nyugtalanságának elsimítását, amit az ember az életmű építésével kelt önmagában. A *nirvána* nem nemléte, ürességet és a semmit jelenti, hanem az individuális életmű leépítésének végső tiszta és átlátszó állapotát. Mert az életmű megsemmisítése a lény abszolút megmaradása. Az életmű mindig objektum marad, ha pedig objektum, a világhoz tartozik, múlandó, változó, káprázat; ha nem objektíválódik, lény marad az abszolút létezésben.

A szentkönyveknek ezek az alapszavai az életmű építését, vagyis a tevékenység által felhalmozott jó- és rossz cselekedetek terhe alól való megszabadulást irányítják. A tevékenység sorsot sző. *Désœuvrement*, ahogy a pontos és szerencsés francia kifejezés mondja; életműfelosztás vagy életműfelszámolás, vagy hasonló. Mindenesetre az életmű alkotásában érdektelenség, amely sem nem tevékenység, sem nem nemtevékenység, mint a Bhagavadgíta tanítja: sem *prakriti*, sem *nivritti*. És ha sem ez, sem az, akkor egészen biztosan a karmacsírák kigyomlálása, és mindenesetre olyan tevékenység, amely ahelyett, hogy felépítene, lebont, vagyis ahelyett, hogy tetteivel és szavaival és gondolataival újabb emberi sors számára lehetőséget teremtene, a benne felhalmozott újabb és mindig újabb sorsok szövetét és szövvényét szétszedi és átvilágítja és felszámolja. A sors szövése, az aktivitás, a kínaiaknál a *teh*, a hinduknál a *sakti*, a szánkhjában a *prakriti*, a tevékeny, a szülő, a női elem, amely az életet szövi; mert az életmű alkotásának analógiája a szülés. Amiről az életmű-lebontásában szó van, azt a szentkönyvek úgy mondják, hogy: az asszony (*sakti*, *prakriti*, *teh*) művének felszámolása. Ehhez kell megszüntetni a tudat hullámzásait és nyugtalanságát. Ami Patandzsali *Jóga szutrájának* egyetlen célja: *csitta vritti nirodah*. Ez a buddhizmus törekvése, a *sunjata*, a *mahasunjata*, a nagy üresség. Nem karmanövelés, hanem karmabontás. Mindennemű kezdemény felbontása. Európában úgy mondanák, hogy a történet likvidálása, és kilépés a történetből. Ha pedig cselekednie kell, azt személyes hozzájárulás nélkül teszi. Ha beszélnie kell, beszéde a nembeszéd. Ha gondolkozik, gondolata a nemgondolat. Hagyja, hogy az erők rajta keresztül a világba áradjanak, de önmaga sem nem egyezik bele, sem nem nem egyezik bele. Ezért Buddha tökéletes beszéde a virágbeszéd, amikor a zárandokoknak egy szál virágot mutatott, és egy szót sem szólt.

Az életmű lebontása olyan mű, amely lebontása annak a tevékenységnek, amelynek következménye, hogy az emberben újabb sors lehetőségei halmozódjanak fel, újabb hajlamok, kielégítetlen vágyak keletkezzenek, kívánságok, célok, sóvárság, elintézetlen kérdések, ragaszkodás, gyűlölet, irigység, féltékenység, becsvágy. Mindez az életszomjúság eredménye,

amely az életet a végtelenbe akarja meghosszabbítani. Vagyis amikor az ember kielégítetlen vágyak és kívánságok, ösztönök hordozójával, az egyéni énnel magát azonosítja. Abban az állapotban, amelyet a hindu és a kínai hagyomány nirvánának és vu-veinek nevez, az ember mindennemű egyéni énnel való azonosulást felbont. Aki cselekszik, az nem ő, hanem benne és rajta keresztül valamely hatalom. Ő maga üres. Ezért mondja Guénon, hogy a megszabadulás nem olyan állapot, amely az ember fölött áll, hanem az embernél nagyobb, nem-térben, nem-időben történő esemény, amelyben a tevékeny elem nem az emberi individuum, vagyis amely nem az énnel való azonosulásban történik. Ez az individualitáson túl van, és sajátos, hogy nemcsak individualitáson túli, hanem az individualitást bontja is. Ami pedig marad: az üresség, a nirvána, a semmi, a sunjata, a mahasunjata. És mert az aktivitás és az emberi lény között levő kapcsolat felbomlott, az aktivitás eredménye és nyoma nem az emberi lényben halmozódik fel és nem az emberben gyűlik meg, és az emberben nem épül újabb sorssá, vagyis életművé. Az életmű: az üresség. A nem-mű. Az egyetlen biztos és kétségtelen és abszolút és örök és végleges. Az ember mindennemű azonosítást levett, és csak egyetlenegy tartott meg, az ürességgel való azonosítást. Az egyetlen azonosságot, amely mialatt minden egyéb tettel vagy gondolattal vagy szóval vagy művel való azonosság téves, hibás és hamis, ez itt valóságosan és ténylegesen azonos és igaz. Ez az, amit Guénon *identité suprême*-nek mond: ez a létezés felsőfokával való azonosság.

A tökéletes életmű a nem-mű. Nem kivetíthető, hanem az emberi lényben realizált eredmény. Ebből a nem-műből nem szövődik többé sors. E mű megvalósításának tevékenysége nem az építés, hanem a folyamatos feladás és lebontás, amíg nem marad semmi, és akkor feladása még ennek a semminek, és feladása a feladásnak is.

LEVÉL V. J.-HEZ

A személytelen istenségbe való maradéktalan feloldódás és a személyes testi feltámadás számomra mindig kettő volt. Tudjuk, hogy ez Kelet és Nyugat, vagyis az őskor és a történelmi korszak ellentéte. Mereskovszkij fogalmazta meg, azonnal felismertem, hogy ez az, és azt gondoltam: kell lenni olyan létezésnek, ahol a kettő egy. Annál is inkább, mert ha kettő lenne, az ember ki sem bírná. Mégis kettő, mert ha az ember megtisztul és átlátszóvá válik, és a teremtő Isten szellemében maradéktalanul felolvad, semmiképpen sem egyeztethető össze azzal, ha az ember a halálban elmerül, bizonytalan, csökkent létezésben dereng, majd testileg is feltámad, s az ítélet után örök helyét elfoglalja. Az egyik a másikat feltétlenül kizárja; ezért biztos, hogy a kettő egy.

Mindig is abban a hiszemben voltam, és ma is abban vagyok, hogy ezzel az egymást kizáró két gondolattal létünk mélypontját érintettem meg. Azt, ami nem magyarázható kultúrák különbözőségével, akár történelmi korok változásával; mindez lapos tudomány. Mert ha az életen túl – mint a hagyomány tanítja – számtalan lehetőség van is, és a számtalan lehetőség közül ez csak kettő, biztos, hogy e gondolat felvetésével magát a létezést tépi fel. A feltépett lét kettőt mutat: az isteni létbe való teljes felszívódást, és a személyes lény maradandóságát a végtelenben.

A hagyomány mindenesetre mond valamit, ami a mahájánában éppen úgy megtalálható, mint a szufiban, az orfikában és a kereszténységben. A földi élettől való megszabadulásra érett ember nem arról ismerhető fel, hogy kilép, és a többi faképnél hagyja. Egyáltalán nem. Ezt még a szentek se teszik. Az ember az életből kiléphetne, és végleges helyét kiküzdött érdemei

alján elfoglalhatná; de nem teszi. Az életbe visszatér, testet ölt és sorsot vállal, hogy az erőtlenebb lélek megszabadításában tevékeny részt vegyen. Ez az a lény, akinek révén mi, a tévelygők, világossághoz jutunk, aki nélkül helyzetünk itt reménytelen lenne. Nem önmagáért. Amiben itt részesülhet, igen kevés, kicsiny, hallatlanul káprázatos, valójában alig valami, nagyrészt rendetlenség és homály, tudatlanság, de főként szenvedés. Nem azért jött, hogy dőzsölgjön. Sajátságos, hogy az élet méz; viszont semmi több. Senki sincs, aki az élettől ne ittasodna meg, de még azok is, akik az egyetlennek tartják, kielégíthetetlenek maradnak. Ez a lény mindezt tudja, de visszatér, hogy valakit vagy valakiket megszabadítson. Újra meg újra visszatér.

Van visszaolvadás a végtelenbe; van halál a kárhozatba vagy az üdvbe; van újratestetöltés, hogy a lélek sorsában levő homályát átvilágítsa; van visszatérés, hogy másokat megszabadítson. Mindezek nincsenek külön. Mind ugyanaz. És mindennek a valláshoz semmi köze. Ez a vallást megelőzi. Ez a hagyomány.

A kereszténység eredeti alakjában, ahogy az Evangéliumban megjelent, nem vallás, hanem hagyomány, és pedig minden valószínűség szerint a hagyománynak az a fundamentuma, amely a létezés értelmét maradéktalanul kimondja. Jézus Isten lényének testetöltése, megjelent, nem hogy az embert megjutalmazza vagy megbüntesse, hanem hogy megszabadítsa, a halál kapuját betörje, és a létezés magasabb fokait megnyissa.

A kereszténység megjelenésével hirtelen elértéktelenedett az, amit úgy hívunk, hogy: élet. Rettentő ijedelem az élet semmisége fölött. Pedig az élet nem semmis. Az élet káprázatos tünemény mámore, de a létnek megnyitott fensőbb világaihoz képest elég alacsony fok. Európában több száz évig tartott, amíg az elértéktelenség következményeit kiheverte, de soha többé az életnek, mint egyetlen értéknek helyreállítása nem volt többé lehetséges.

Bármennyire úgy látszik, ma sem az. A kapu a lét felsőbb szintjei felé megnyílt, és nyitva áll. Az élet gátlástalan élvezete csak rossz lelkiismerettel történhet. Ezért minden merő életéhségből fakadó gondolat, szó és tett semmi egyéb, mint a teljes lét elől való teljes elzárkózás, éppen ezért szellemellenséges. Létrontás. A középkor szellemellenséges volt, nem annak a jegyében amit tanított, hanem annak jegyében, ahogy elárulta azt, amit tanított. A szellemellenesség azonban még nem a legnagyobb baj; az európai újkorban megjelent a szellemidegenség. Különböző neveken, mint racionalizmus, mint tudomány, mint materialista világnézet. A szellemidegenség nem támad, legalábbis nem nyíltan, mint a szellemellenesség; aláás, rágalmoz, gyanúsít, semlegesít, közömbös, elméleteket kohol, az észre hivatkozik. A szellemidegenség az embert elidegeníti mindattól, ami a létezésben komoly, és az embert megtanítja arra, hogy itt és most, egyszer él, és ezért a leghelyesebb, ha az egészet felfalja. Ez a modern európai életéhség súlyosabb, mint a hellén-római volt, mert nem ártatlanul pogány. Ez a kereszténység ellen fölheccelt ember korrump dőzsölése, és a kereszténységen való bosszú. Az életem kívül mindent letagadtak, és pedig tudományos alapon. Mire keletkezett az az elbizakodottság, amely abban a hiszemben kezdett lenni, hogy a toronyból sértetlenül le tud ugrani. A szellem persze nem a legtöbb. Ez csupán az, ami a számunkra elérhető legritkább és legfinomabb halmazállapot, amely a durvábbat és a sűrűbbet át tudja hatni és át tudja világítani.

Az európai újkor embere szellemidegenné vált, és a kereszténységet semlegesítette. De nem az semlegesítette, aki a kereszténységet támadta (tudomány), hanem aki kereszténynek vallotta magát, holott nem volt az, sőt éppen olyan szellemidegenségben élt, mint bárki más.

A kereszténységet a keresztények kompromittálták. A kereszténység mindennemű hatását elvesztette. Kereszténység, mondja Kierkegaard, nincs. Ebből persze egy szó sem igaz. A kereszténység ma ugyanaz, mint amikor az Evangélium szavai elhangzottak, csak az ember szellemidegenségében, hogy gátlástalanabb életélvezetben élhessen, elhitte, hogy papi csalás, legfeljebb szálnalmas tévedés.

Mi a kereszténység? A létezés egésze felé való megnyílás. Ami a hindu vagy a kínai vagy az iráni vagy az orfikus görög hagyomány, de bizonyos tekintetben valamennyi együtt, mert egyetlen hagyomány sem tudja a többit magába olvasztani, csak a keresztény. A kereszténység minden hagyomány alapállása.

Mi az ami ma történik? Szellemmentes elzárkózás a teljesség elől. Ma az élet a létezés kizárólagos lehetősége. Az élet pedig az egész létezésnél határtalanabban szűkebb. A halál után való megsemmisülés gondolata az embert a végsőkéig felizgatta. Az ember az életre mint az egyetlen lehetőségre veti magát, azt kifosztja és kisajtolja és kirabolja. Íme az elszegényedés, a megromlás, az elsötétedés, a vizsaly, a mohóság, a sorvadás, a pusztulás oka.

Ezt az eredményt így, ahogy megfogalmaztam, nem tekintem egyébnek, mint *gnózis*znak. Ha ez így egymagában állna, sok tekintetben kísérlet lenne, hogy ha a kereszténység mint vallás visszavonhatatlanul elveszett (és el is vészett), a másik oldalon mint hagyomány még megmenthető legyen. Nem, nem igazolás. Nem stratégia, hogyha mint vallás elpusztult, hagyománnyá tenni, és rangban fölemelni. A kereszténységet mint vallást a történet bestiájának odadobni. Számomra ebben nem volt semmi erőszak, és semmi furfang, sem érzélgés. Számon kell tartani a személyes teljesíthetlenséget, de fenntartani a felfedett igazsághoz való hűséget, és elviselni az ilyen szavakat, mint irreális, fantasztika, misztikus, fanatikus, élehetetlen, vallásos, elvakult, komolytalan, időszerűtlen, szektáriánus és bolond. A kérdést mindenképpen fel kell tenni: ha a keresztény vallás megbukott, mert megbukott, ez kétségtelen tény, van-e értelme annak, hogy valaki olyan teóriát építsen, amely szerint rafinált okoskodással még meg lehet menteni? Van-e értelme annak, hogy azt állítsa, csupán a vallás bukott meg, de a kereszténység sohasem volt vallás, és a bukás a kereszténység lényegét meg sem érintette? A kereszténység a létezés alapállásáról való kinyilatkoztatás, ez pedig nem bukhat meg, mert ez mindenkori létünk igazságának felismerése.

Tény még ezen felül az is, hogy a kereszténység mint az elnyomottak és a szegények és a tudatlanok vallása volt, ma pedig a kereszténység csak a szellemileg fejlett és intellektuálisan magasrendű emberben áll szilárdan, és pedig szilárdabban, mint valaha, ugyanakkor az intellektusban és kasztban alul állók visszapogányosodtak.

A gondolatot René Guénon és Leopold Ziegler vetette fel, és egészen biztosan ez az a gondolat, amely a huszadik század közepétől kezdve súlyát és jelentőségét tekintve a legkomolyabb.

A különbség Guénon, Ziegler és aközött, amit én gondoltam, az volt, hogy azok nálam sokkal nagyobb készültség fölött rendelkeztek; nekem sokat ki kellett találnom, intuíciót kellett igénybe vennem, gyakran sejteni, túlozni, felületesen lenni, elhamarkodni. Guénon és Ziegler a modern európai gondolkodó életét éltek, polgári életkörülmények között, jó könyvtárakkal, anyagilag biztosítva, szabad utazási lehetőséggel, értelmi munkában, morális és materiális fenyegetések nélkül. Én kénytelen voltam kitenni magam oly életnek, amely a szellemidegenséggel a porondon szemtől szemben állt. Hátrány. De főképpen előny. Mivel a kínált életet nem vállaltam, a szellemidegen közösségből életveszélyes helyzetek közepette ki

kellett vonulnom, merő látszatközösségben kellett élnem, a létminimumért szellemsorvasztó munkában, egyébként magányosan, lényegesen csupán néhány baráttal érintkezve, (akik közül a legtöbb az idők folyamán kisebb-nagyobb pecsenyéért hűtlen lett). Hajlandó voltam magatartásom minden következményét a legegyszerűbb gyakorlati kérdésekig levonni, és külön életrendet teremteni, a létrontó erővel személyesen szembeszállni, és azt, mint a hagyományból tanultam, mint helytállást, komolyan venni, és gondolataimat életembe ténylegesen beépíteni, nem íróasztal mellett maradni, (amikor íróasztalom egyáltalán nem is volt), és nem a gondolattal megelégedni, vagyis azt az idea állapotában meghagyni, hanem azt ténylegesen alkalmazni, és ha ez nem volt lehetséges, mindennemű aktivitástól visszavonulni, főként azonban a szellemidegenség életrendjétől következetesen tartózkodni, a modern létrontásban nem részt venni, és a legfontosabb: a gátlástalan és szégyentelen életéhséget kizárni.

Mi ez? Egzisztencializmus? Kétségtelenül az, ami alatt azt értem, hogy a teória próbáját önmagamon meg kellett csinálnom. Következetesen életművé kellett tennem, hogy amit gondolok, milyen mértékben tudom magatartássá és létformáló erővé tenni. Ha az ember ezt nem teszi, a teória semmis. Ha valaki valamit hirdet, és nem teljesíti, pszudológiát mond (hazugságrendszer), önmaga pedig pszeudoegzisztens (elhazudott életet él). Példák a történet hazugságrendszerei, és azok alkotói.

Guénon és Ziegler és más, aki hasonló teóriát dolgozott ki, a modern létrontással nem állt konkrétan szemtől szemben, vagyis magatartásában polgári maradt (tudós, kutató, író). Mondjuk úgy, hogy a tizenkilencedik század elavult életrendjébe – mint pillanatnyilag a földkerekségen az emberek többsége – visszaesett. Mert a huszadik századnak a polgári életrendből kitörni, legalábbis ezideig, nem sikerült. A polgárság életrendje, amely az életstandard jegyében áll, arról ismerhető fel, hogy a kosztért, a lakásért, a fizetésért, a komfortért mindennemű – de főként szellemi – kompromisszumra hajlandó. A bolsevista megkísérelte, hogy a polgárságból kitörjön, de csak a köpködésig jutott el, aztán az életstandardért való kompromisszumba – s így a létért való hazudozásba – visszazuhant. Éppen olyan létfenntartásában kompromittált lett, mint amilyen a polgár volt. A huszadik század második felében a kommunizmusban élő népeknél egyfajta mondén bolsevizmus terjedt el, amelynek egyetlen alapja a jólétirigység, minden eszméje polgár-ideál, ezért természetesen hitetlen és opportunist. Minden maradt a régiben, amerikai és párizsi divat, reklám, komfort-civilizáció, társasutazások és reprodukciók. A polgársággal egyetlen ember tudott szembeszállni, a művész, de ez is csak a bohémségig jutott, vagyis az önkény és a parazitizmus körében maradt.

Tolsztoj nagysága teljes egészében ezen a helyen bontakozik ki. Tolsztojról a polgári vélemény azt állítja, hogy tüneményes regényeket írt, és bolondra valló elméleteket hirdetett. Vagyis ami műveiben mutatvány, azt megcsodálják, azt, aminek kényelmetlen következménye van, azt ügyefogyott fanatizmusnak értelmezik. A polgárra nincs jellemzőbb, minthogy abban a percben, ha komfortját megérintik, becsmérel. Tolsztoj azok közé tartozott, akik felismerték, hogy a kereszténység létformáló erő, és tudjuk, hogy megvalósulásának legnagyobb ellenlábasa e percben a polgári életstandard. Egész újabb történetünkben (John Ruskinon kívül) Tolsztoj volt az egyetlen jelentékeny ember, aki közel állott Péter apostolhoz, ahhoz az evangéliumi hűséghez, amely kétségtelenül ügyefogyott volt, de ügyefogyott, mint egy szent, mert döntő pillanatokban sziklának bizonyult, és pedig egy csepp pátosz nélkül, sőt azt, amit gondolt, volt bátorsága egészen a hétköznapi életrendig megvalósítani, egész az öltözködésig és az étkezésig, és pedig a gyermeki szív egyszerűségével, amin a polgár nem győzött eleget megbotránkozni. Tolsztoj ügyefogyott volt, de az nem számított, mert tudta,

hogy az emberi lét egyetlen kérdése, milyen erőnek szolgál, és milyen erőket tisztel, és milyen erőkhöz hű.

Ezen kívül semmi egyéb semmit se jelent. Tolsztoj tudta, hogy amit ma csinálnak, az számárság. Elsősorban azért, mert a dolgokat nem is önmagukért csinálják, hanem kizárólag azért, nehogy valami jó és helyes megvalósulhasson. Márpedig hogy az igazság ne valósuljon meg, az nem kerülhető el. Minden tett, akár pozitívan, akár negatívan, de az igazság megvalósulását szolgálja. Ami ma történik, az eszeveszett kísérlet a jó ellenkezőjének megvalósulására. Mintha – mialatt a jelen eseményei folynak – fensőbb hatalom azt mondaná: az én birodalmamat ellenségeim építik. Azok, akik megtagadnak és megaláznak és leköpködnek és meghazudtolnak és kinevetnek. Mert mindaz a hazug, sötét, szennyes, hitvány és értelmetlen, ami most – és már sok ezer év óta – történik, fokozatosan, de úgy látszik, egyre gyorsuló ütemben csődbe jut, és egyik a másik után hatályon kívül helyezi önmagát, mert a megvalósulásra kísérletet tesz, de alkalmazhatatlannak bizonyul, és megbukik. Végül csak egyetlen lehetőség marad, a rend, a tisztaság, a béke és az öröm. Meg kell csinálni. Meg kell csinálni, mert minden egyéb lehetetlenné vált. Ez volt az egyetlen, amit még nem próbáltak. Persze a legegyszerűbb az lenne, ha az ember a létrontás kísérleteit azonnal feladná, és belátná, hogy ezekkel csak önmagát teszi tönkre. Nem teszik. Pedig senki sem fogja tudni megakadályozni, hogy az igazság ne valósuljon meg. Arra, hogy a romlást állandósítani lehessen, semmiféle remény nincs. Csak egy út van. Az embernek végül is csupán okosnak kellene lennie, igazán saját javát kellene akarnia, és érdekeit meg kellene érteni. Aki azt hiszi, hogy ez a sok gálád bolondság megmaradhat, nem is épelméjű.

Semmi egyebet nem kell tenni, csak az Evangélium hangját kell megérteni. Nem olyasmi ez, ahogy mi tennénk és tesszük, még akkor sem, ha az egészet elejétől végiggondoljuk. Amit az Evangélium mond, azt olyan helyről mondja, ahonnan az egész egyszerre látható, egyetlen pillantással, mondjuk, a világhegy tetejéről. Aki ezt megérti, különbséget tud tenni aközött, mi az emberi szó, és mi a kinyilatkoztatás.

Vanaprasthának, erdei remetének, aszkétának elmenni nem lehetett, de nem is mentem volna. Nem az élet középkori megtagadásáról volt szó, hanem az élet tisztaságának helyreállításáról. Aszkézis nélkül nincsen komolyság; de az aszkézis mint program, életgyötrés. Nem a saját üdv és a megszabadulás forgott kockán, hanem olyan út keresése, amely a megszabaduláshoz vezet. Ha az ember csak önmagára gondol, a kontemplatív élet is éppen olyan létrontás lehet, mint a kicsapongás. A megszabadítás művén kell dolgozni, úgy, hogy az ember az igazságot, amit megtalált, önmagára alkalmazza, önmagát egyre jobban átvilágítsa, és úgy, hogy nem szűnik meg egyre világosabb és egyszerűbb megfogalmazásban ezt az utat megmutatni. Mert az Evangélium nem kenetteljes tanítás, hanem minden magatartás között a legértelmesebb, sőt a leghasznosabb. Miért? Amiért az Evangélium a létezés mélyebbről nyitja meg, mint akár a hindu, a kínai, a héber, a görög, azzal, hogy azoknak igazságát ugyan érintetlenül hagyja (egyetlen jod sem veszhet el!), de megérinti azt a helyet, amely valamennyi hagyományt összeköti. Az Evangélium a szeretet életrendjének megvalósítását kívánja. A szeretet nem érzelem, nem érzélgés, nem kivételes állapot, nem szentség, nem magasrendűség; a szeretet a létezés eredeti normális állapota. Minden létezés alapállása. De nem az első, hanem a második teremtés, vagyis a megváltás állapota, mert a második teremtés műve az elsőnél nagyobb, anélkül, hogy az első és a második elválasztható lenne. A teológia (Baader) így tanítja. Teológiára szükség van, mert az igazságban a tiszta értelem is gyönyörködni kíván. A szeretet az, ami a teremtés őrvongó diffúziójában az összetartozást és az egységet állandóan fenntartja. A szeretet a matematikában az, ami a végtelen differenciálódásban a végtelen integrálódás. A szeretet az, ami a sötét és a forró

animalitásban a szerelem vagy az anyaság. A szeretet a családok és a népek és a nemzetek egysége. A szeretet az, amely a lét minden szintjét az összetartozás egységében teremti. A szeretet a létművelet, amely a teremtés észbontó sokszerű gazdagságában a rendet és az arányt és a szépséget és az igazságot megvalósítja azzal, hogy összekapcsol és egybefűz és összenöveszt és kiegyensúlyoz és áthat. A szeretet nem pátoasz, hanem normalitás. Ez a szeretet az, amiről a hindu (a *bhaktit* kivéve), a kínai, a héber, a görög hagyomány nem tud. A szeretet nem mámor, hanem kijózanodás. Mert szeretet van, kell a léleknek Istenével egyesülni, és pedig ha valaki felébredt, személyes lényét megtartva, ha életét félálomban töltötte, értelenül, úgy, hogy Istenbe visszaalussza magát és benne elolvad.

Kötelesnek érzem magam, hogy válaszoljak a kérdésre, vajon mi volt az, ami ennek a gondolatnak végiggondolására készítetett. Milyen érdekem fűződött ahhoz, hogy a kereszténységet nem mint vallást, hanem felfokozott értelemben mint hagyományt – és ebben is mint a mindenkori létezés alapállásáról szóló kinyilatkoztatást – feltárni, és amennyire képességeim engedték, megvalósítani megkíséreljem. Különös gyakorlati előnyökre ilyesmi nem alkalmas. Egyéni életérdekem ellen éltem. Más szóval: csak azt néztem, ami hasznomra volt. A gondolat reám éppen olyan terhet rótt és ró, mint másra. Az élet gátlástalan kizsákmányolásának, és így az élvezeteknek akadálya. Valószínű, hogy ez a szándék nem vezethetett, és nem is vezetett. Marad a becsvágy, valamit mondani, amit még senki sem mondott, vagy amit igen kevesen mondtak, de azok sem elég világosan és félreérthetetlenül.

A huszadik század közepén túl a lényeges esemény minden egyéb előtt és fölött a hagyomány megértése volt, és hogy azt elkezdtek feltárni. Az egyes hagyományokat, azok összefüggéseit, és a térben és az időben az egész emberiségre kiterjedő egységét. Az esemény felismerése kétségtelenül dicsőség; megkülönböztetve és elválasztva és szembeállítva azzal, amit sikernek neveznek. A sikei ugyanis társadalmi szinten zajlik le, a dicsőség előfeltétele pedig, mint Kassner mondja, hogy az emberiségnek van szakrális története. Valószínű, hogy a dicsőségben kívántam részesedni.

A hagyomány gondolata lehetővé tette az eddigi kollektív kategóriák téves voltának felismerését. Csak egyetlen hiteles közösség van: az emberiség. Nép, nemzet, osztály, kaszt, vallás, világnézet csakis ezen belül, nem mint elválasztó, hanem mint gazdagság és sokszerűség van jelen, de csak abban az rendelték. A hagyomány nem történeti izgalom, sem társadalmi forradalom, sem vallásalapítás. Első jellemvonása: az igazság végleges nyugalma. A hagyomány nem forradalmasít; a forradalom megbukott, de a konzervatívizmus is megbukott. A középkori sötétség is megbukott, de a felvilágosodás is megbukott, a romantika is megbukott, de a kiábrándulás is megbukott. Viszont semmi sem bukott meg olyan visszavonhatatlanul, mint az élet, az élet polgári megfogalmazásban, mint komfort és élvezet és kompromisszum és tudomány és darwinizmus és cél és pszichoanalízis. Mindez teljesen időszerűtlen és elavult. Megbukott az Európa ellen való lázadás és megbukott Európa elárulása akár a buddhizmusnak, akár a görögségnek, a néger és az indián és az egyiptomi és a maja és az azték művészettel együtt, és nincs többé egzotizmus. De helyébe nem valamely új lép, hanem a régi. A történetben eddig szereplő nagyság mind megbukott, főként a zseni, a politikus, a diktátor, a bankár, a pap, a dandy, a költő, a művész. Csak a szent maradt meg, sajtóságosképpen átalakulva, mint a legtermészetesebb ember, aki magától értetődően ember, vagyis egyszerű, normális ember, aki mindennemű kiemelkedéstől és kiváltságtól tartózkodik. Ez sem új, hanem régi, igen régi, az idők elejétől való. Semmi szekta, semmi rögeszme, semmi racionalizmus, semmi tudomány, semmi esztétika, semmi kenet, semmi kultúra, legfeljebb olyan ember, aki álruhás király a nép között, és pedig olyan nép között, amelyben mindenki király.

CSERESZNYÉT SZEDNI

Az almaszedésről szóló értekezés régebben elkészült. Cseresznyét szedni egészen más, már csak a zene miatt is. Októberben, amikor az almát szedik, legfeljebb a mátyásmadár rikácsol, néha a szarka is megszólal, egyébként a kertben csend van. A magam részéről a cseresznyefára júniusban föl se megyek, amíg a szomszéd csalitban a fülemüle nem kezd énekelni. Hozzátartozik. Ez a világ itt körülöttünk – mint Baader mondja – nem az eredeti teremtés, hanem annak összetört alakja. Ezért a legszebb itt a tragikus sors és a rom. De az eredeti teremtésről tudunk, és egyszer tapasztalatot szereztem felőle. Délen, amikor egy reggel fehér sziklán feküdtem, virágzó leánderfa alatt, és az aleppo-fenyők hosszú, selymes tűlevelei között, a tenger azúrja csillogott. Fülemülém hangja ehhez az aranyhoz hasonlított, olyan törékeny és nehéz és illatos. Csak bíborba játszó teljesen megérett cseresznye íze hasonlított hozzá.

Azt mondják, hogy a fülemüle éneke szerelmi dal. Biztosan nem az. Ha napkeltekor felébredek, szememet nem nyitom ki, fülemmel a madár hangját megkeresem és hallgatom. A hangból tudom, hogy az ég derült, de keleten van néhány kis fehér bolyhos felhő, a fű harmatos, a szőlőtőkék virágzani kezdtek, az apró legyek már el is lepték, és enyhe délkeleti szél lebeg. Még sokkal többet. Ez az, am Orpheusz mond, *kozmosz aiodész*, az éneklő világ. Ember erre a zenére nem képes, legfeljebb Mozart, csak hogy a hang nála – különösen amikor a legszebb – már rom és tragédia.

Lent a völgyben a rigó hősi lírája. A cinkék serege, a csíz, a kakukk és a szarka csörgése, mint a kisdob. Mindez almaszedéskor nincs. Ha a cseresznye utolsó szemét is leszedtem, a szimfónia befejeződik. A szőlő elvirágzott, érik a málna, a ribizke, a barack.

Az ember már előző napon a fát többször körüljárja, hogy megállapítsa, milyen ágakon a cseresznye mennyire érett, és hol kell szedni. Elvem, hogy létrát lehetőleg nem használok. A létra olyan beavatkozás, amely a fa között és közöttem levő viszonyt zavarja. Úgy vettem észre, hogy a létrát a fa sem szereti. Különösen a cseresznyefa. A cseresznyefa minden fa között a legérzékenyebb. Ágainak növése olyan, hogy az ember közöttük a kényelmes elhelyezkedést mindig megtalálja. Legtöbbször ülőhelyet is nyújt, néha karosszéket. Ezt már gyermekkoromban észrevettem. A fa fensőbb emeletein igen jó pihenők vannak, az ember elhelyezkedhet, báméskodhat, mindig van elérhető néhány szem, amit leszedhet és megehet, arra is van lehetőség, hogy a kiköpött magot kezébe vegye, és két ujjával megszorítva elpattantsa. Ezt is még gyermekkoromban tanultam. Cseresznyemaggal messze lehet lőni, a szomszéd fáig, szerencsés esetben azon túl is.

Az almafa ágai nem szoktak kényelmet nyújtani. Nem igen lehet üldögelni rajtuk, megtámaszkodni egyáltalán nem. Az alma rózsafajta, mindenestre hiú fa, saját szépségén kívül egyébvel nem törődik. A cseresznyefa az eszményi lényre hasonlít. Chamfort azt mondja, hogy az eszményi lény a jól nevelt tizenkétéves gyermek. A legjobb lenne, szőlő, a földön minden trónt ilyen lényre bízni. Kényelem szempontjából más fa számításba se kerül. Legfeljebb még a szilva. Gyermekkoromból emlékszem néhány szilvafára, amely az embert vendégszeretően ágai közé fogadta. A dió ritkán, ha úgy is látszik. A diónak önmagáról naiv gigászi képzelet van, és szeret önmagán túlnőni. Ezekre az óriásokra felmászni legtöbbször nehéz, ágai között megpihenni pedig egyáltalán nem lehet.

Az almaszedés és a cseresznyeszedés között az egyik legnagyobb különbség, hogy októberben, délben az ember – ha csak egy kis józanság vezet – felszeletelt almát eszik, dióval és mézzel. Az almát már legjobb kora reggel fölszeletelni, a mézet ráönteni, hogy délig jó sok levét erresszen. Este a menü zöldségleves és sült gesztenye, musttal. Júniusnak természetesen ilyen gazdag étrendje nincsen. Van azonban valamije, ami éppen olyan rövid ideig tart, és éppen olyan megismételhetetlen és pótolhatatlan, mint a gesztenye: a zöldborsóleves. Aki tökéletes életrend szerint kíván élni, az kora reggel fölmelegíti a fára, cseresznyével jóllakik, aztán, mikor még a harmat nem párologott el egészen, a borsót megszedi, árnyékba teszi és kendővel letakarja, hogy délben, ha a leves elkészítésére sor kerül, még tökéletesen friss legyen. A borsót azért kell korán szedni, mert akkor az ember a hajnal üde esszenciáit a későbbi égető nap elől megmenti.

Az ember a legmagasabb szellemmel azonos abban, amit Eckehart mester lélekszikrának nevez, és ez, mint a hinduk tanítják, az ember igazi lénye, az atman, nem teremtett, öröktől fogva létező és elmúlhatatlan. De az ember teremtmény is, született és meghal. Ha pedig teremtmény, nem tud meglenni önmagából. Az ember kiszolgáltatott múlandóságának jele, hogy fennmaradásához erőket kell magába vennie, vagyis táplálkoznia kell. Viszont amit megeszik és megiszik, az sem más, mint *Brahman*, mint a hinduk mondják. Mert a táplálék *Brahman*, tanítják az Upanisádok. A táplálék *Brahman*; emellett ki kell tartani. Ezért fontosak az érzékek. Amit mesterem, John Cowper Powys az érzékek védelmében írt, azt az utolsó betűig megtanultam, és követem. Valószínűleg az egész világirodalomban alig van megrendítőbb jelenet, mint Geard polgármesteré, aki Powys *Glastonbury-regényében* húsvét vasárnapján hatalmas kenyeret vesz hóna alá, a kancsóba bort tölt, kimegy a kertbe a virágzó fák alá, letérdel, a kenyérből kolosszális darabokat tör, magába tömi, és hosszú kortyokban issza rá a bort, miközben a feltámadásra gondol, és könnyei patakzanak. Ez az úrvacsora. Szememben ez az ember csillapíthatatlan *Brahman*-éhségének grandiózus ábrázolása, sokkal több, mint bármiféle önmehtagadás.

Tulajdonképpen a kínaiaknak van igazuk: mindent meg kell enni, amit csak lehet. A magam részéről azok iránt, akik válogatnak, bizalmatlan vagyok. A finnyásságot pedig hisztériának tartom. Restellem bevallani, de van étel, amit sohasem tudtam, ma sem tudok megenni, ez a forralt tej föle. Ez a tiltakozás biztosan lényem valamely alapvető korrupciójának jele. Súlyos jellem- és alkathiba, a normalitástól való eltérés, amin nem tudtam változtatni. Hierarchia persze van, és az embernek jogában áll szubjektív értékrendet kiépíteni. Senki sem követelheti tőlem, hogy a tejszínes málnát a pacalpörkölttel egy szintre helyezzem. De mindent meg kell enni, amit csak lehet. És akinek érzékei épek, az minden ehetőt tényleg meg is eszik. Ez a normális, szememben a földön, és azon túl is, a hiteles ember. Az ízlelés. Böhme a világot ízekből építi fel. Sokat gondolok arra, jó lenne ennek analógiájára a világot virágillatokból felépíteni, megtanulni, hogy mit jelent a nárcisz, az ibolya, a szőlővirág, a meggyvirág, a vadrózsa, a bodza, az olaj, a fagyal, a somkóró, a levendula illata, és mit jelentenek az illatos fák, a fenyő és a babér.

Almát sem lehet úgy szedni, hogy az ember a hajsztát magával hozza. A hajsztát Kassner úgy nevezi, hogy túlerőltetés. Korunk életében ezt tartja a legsajnálatosabbnak. Guillén úgy jellemzi, hogy: siess élni. Az élet maga szétfoszlik a nemlétezőben. Idegesség, kapkodás, időpánik. A magam részéről a hajsza szót tartanám meg. Ez az, ami a modern munkabarbarizmussal jár. A munka története a lét korrupciójának története. Kenyeredet verejtékkel keresd meg. Micsoda átok! És nem lehet rajta változtatni. Munkaboldogság nincs. Munkaöröm pedig csak egy, ha azon dolgozom, hogy a világot és önmagam eredeti helyére visszaigazítsam, és ismét normálissá tegyem. Ami most itt van, nem az. Ez itt

narkotikum, menekülés, öngyilkosság, düh, őrzöngés, bőszerűség. És amikor a hecc nem megy tovább, még kell valamit hazudni. Jobb, ha meg sem mondom. Amikor a külső világ felépítése a belső lerombolásán nyugszik. Pillanatnyilag, azt hiszem, ez az, amitől az ember a legjobban szenved. Olyasvalamit kénytelen csinálni, amivel önmagát, nagy erőfeszítéssel és összpontosított figyelemmel, képességeinek és tudásának teljes bevetésével, sőt ezen felül (túleröltetés), a semmibe szórja. Almát sem lehet barbárán, hajszával és őrzöngve szedni. Kezéből a legszebb kicsúszik, leesik és megsérül. De cseresznyét egyáltalán nem. És nem az ellenkezőjét kell tenni annak, mint amit az ember tesz, ha dolgozik. Nem. A cseresznyeszedés más életrendhez tartozik. Ahhoz, ahol nincs idegesség és sietség és túleröltetés, és minél rövidebb idő alatt minél többet. Ahol nincs hajsz. A cseresznyeszedés nem megnyugvás. A munkabarbarizmussal semminemű viszonylata nincs. Ahhoz, hogy az ember cseresznyét tudjon szedni, egyszerűnek kell lenni, vagyis normálisnak. Egyébként csak kapkod, és jobban teszi, ha futballmeccsre megy. A cseresznyeszedés tökéletesen izgalommentes foglalkozás. Ha az ember a fa tetején jól elhelyezkedett, kosarát alkalmas helyre, keze ügyébe akasztotta, a kampót, hogy a külső gallyakat be tudja hajlítani, szépen az ágra fektette, mindenre van idő. Gyönyörködhet a tájban, akár az alatta levő kertben, amelynek arca innen felülről egészen más, mintha *en face* lenne a szomszéd fákkal. Rágyújthat, közben hallgatja a fülemülét vagy a rigót, és nézi, hogy a napfény miképpen ragyog a nyugati égen, a habos jégkristály felhő gomolyán. Közben a cseresznye szárát tövén óvatosan megfogja, a növény irányának ellenkezőjére fordítja, hogy az könnyen engedjen, és erőszak nélkül leválják. A gyümölcsöt a kosárba teszi, kettesével, hármassal, ahogy éppen sikerül. Három szemnél többet egyszerre nem ajánlatos, mert a gyümölcs megsínyli.

A fa tetején, cseresznyeszedés közben olyan tapasztalatra tettem szert, amit sem zongorajáték, sem írás, sem gondolkodás, sem utazás közben nem éltem meg. Ez a szabadságról való tapasztalat. Mert semmiféle más tevékenységben ezt nem tettem meg, fel kellett tételeznem, hogy nem vagyok sem művész, sem író, sem kalandor, sem gondolkodó. Minden valószínűség szerint egyszerű ember vagyok, aki szabadnak magát az egyszerű életkörülmények és feltételek között érzi és tudja. A szabadságról csak annyit tudok mondani, hogy sem nem kellemes, sem nem kellemetlen, de inkább kellemes. Izgalomnak semmi nyoma. A magam részéről teljesen kinyílnak éreztem magam, és ez jó volt, egyenesen jó. Mintha valakinek egyenesen szemébe tudtam volna nézni. A dolgok sem nem akadályoztak, sem nem tértek ki, és nem tűntek el. A legegyszerűbben úgy mondhatnám, hogy minden dolog az volt, ami, és ott volt, ahol volt. Az egészben volt valami a geometria megingathatatlanságából. A szabadság számomra régebben a teljes akadálytalanságot jelentette; ez persze nem szabadság volt, hanem önkény; most tudom, hogy szabadnak lenni annyi, mint biztos tudatában lenni annak, mi van, és hol van, és tudni, hogy a dolgok között miképpen kell mozogni. A kosár ott lóg a gallyon, a kampó mellette fekszik, ha ezt a cseresznyefürtöt el akarom érni, ide kell lépnem, hogy kockázat nélkül leszedhessem, és a kosárba tehessem. A kosár egyébként már félig megtelt, le kell szállnom, a fa tövében levő nagy kosárba ki kell ürítenem, mert a gyümölcs így törődik, és gyorsabban romlik.

Az a tudat, hogy nem vagyok se művész, se gondolkodó, sem író, sem egyéb, hanem egyszerű ember vagyok, különös elégtétellel töltött el. Különleges mutatványok alól felmentve éreztem magam, és ez hozzájárult ahhoz, hogy szabadságomat meg tudjam érteni. Semmi produkció. Semmi szenzáció. Semmi kényszer. Semmi, ami a rendtől eltér, vagyis semmi abnormalitás. Már maga az, hogy a tapasztalat nem volt hirtelen felszabadulás, vagyis nem volt megrázkódtatás. Egyszerűen itt volt, nem mint jelenet, hanem mint jelen. Nem az, hogy most pedig csinálhatok, amit akarok, nem felujjongva, mint Pál apostol írja: nekem most már mindent szabad! A szabadság csak addig izgalom, amíg nincs, amíg az emberben van valami,

ami tiltja; mihelyt minden lehetőség megnyílt, és az emberből az önmaga iránt tanúsított ellenállás eltűnt, annyira egyszerűvé válik, hogyha külön nem szerez róla tudomást, észre se veszi. Valószínűleg igazuk van azoknak, akik azt mondják, a földet egészen könnyen paradicsommá lehetne tenni, csak mi tesszük pokollá.

Különös, hogy gyermekkoromban, ha valami nem tetszett vagy bántott, esetleg olyan emberek jöttek, akiket nem kedveltem, a cseresznyefára másztam, akkor is, amikor gyümölcs a fán már régen nem volt, nyáron vagy ősszel, egészen fenn a karosszékbe ültem, és rövid idő alatt kiengesztelődtem.

A SENKI

A húszas évek elején, mindjárt a világháború után Hofmannsthal észrevette, hogy a polgár átalakult akárkivé (*Jedermann*). A polgár arcéle sohasem volt valami éles, a zseni esetét kivéve, aki persze nem volt más, mint a polgár tiltakozása önmaga ellen, ritkábban túlnövése önmagán. Régebben a lelkészt meg lehetett különböztetni a szakácstól. A határok ettől az időponttól kezdve kezdtek teljesen elmosódni. Olyan volt ez, mint amikor a festékes dobozok kilyukadnak, és minden szín összefolyik. Vagy amikor az egész ebédet a vödörbe öntik. Az akárki ilyen moslékkorszakban keletkezett. Az emberben még volt a jellegnek valamely árnyalata, de inkább csak mint díszlet. Mindegy, hogy ki kicsoda. Az akárki azt mondja, hogy a jelleg nem is fontos. A lényeges az, hogy számítását megtalálja. Az emberek felcserélhetők lettek. Többnyire a nők is. Mert az akárki akárkit vesz feleségül. A házasság olyan, amilyen. A társadalom is olyan, amilyen. Az állam is. Csak az üzletnek kellene a többinél különbnek lennie, de végül az is olyan, amilyen.

A második világháború után az akárki az egész földön elvétele, Svédországban vagy Svájcban, már csak bebalzsamozva maradt fenn, egyébként eltűnt. Az akárki a demokrácia jelensége volt, az, hogy elmosódott és jellegtelen, de még volt, ha nem is arca, legalább karikatúrája. Még tudott irigy, kapzsi és intrikus lenni, hunyász, és tudott reszketni, ha arról, hogy ez mit jelentett, már sejtelve sem volt, de még mindezt úgy hívta, hogy: a képmutatásból elég, legyünk azok, akik vagyunk. De még inkább: a történet folyamán ez mindig is így volt. Mert az akárki sznob volt, a történetre hivatkozott, mint valódi polgár, ezért volt zsenire szüksége. Az akárki hitt a tehetségben, ennek értelmében tehetségkutató intézeteket alapított, ahol a szobrászt elküldték péknek, vagy viszont, mert az is mindegy. A második világháború után megjelent az, aki nem számított. Ehhez képest semmiféle hely nem volt többé stabil. Az ember, aki az akárki után következett, vagyis a senki, már nem arc, de már nem is karikatúra. Legfeljebb szkéma. Az is ritkán. Már csak jelmez, egyenruha, de az is csak ürügy. Többnyire csupán jelvény, amit gomblyukában visel, mert futbalcsapat vagy párt tagja. Az ember tetoválja magát, mint a Kongó mellett. Hogy egymástól meg lehessen különböztetni, a számozás indokoltta lett, akár az internálótáborokban. A nők divatlaprajzzá alakultak át, viszont ez sem számított. Régebben a vicclapok tele voltak királyok és elnökök karikatúráival. Voltak uralkodók, akik a róluk rajzolt torzképeket gyűjtötték, és azokra büszkéek voltak, mert az egész népességük jelének tekintették. Részben az is volt. Miniszterek, ha a vicclapban nem gúnyolták ki őket, sértve érezték magukat. A senki-korszakban nem azért nem rajzolnak karikatúrát, mert a hatalom humortalan, és eszébe jutna a rajzoló bezárni, hanem mert az államfők és a miniszterek tulajdonképpen arctalan, nemlétező lények, már nem is maszkok, nem is torzképek, hanem nem számítanak, még csak el se kell őket felejteni, mert sohasem jelentettek semmit. Ha nevüket a róluk elnevezett utcáról leveszik, a nemléteben eltűnnek.

Az akárkit a kompromisszum jellemezte. Meg lehetett vele alkudni. Ellenállást már semmiféle irányban nem tanúsított, az árak azonban még többé-kevésbé szilárdak voltak. Ez még a stréber korszaka volt. Ki is az a stréber? Szembe lehet vele állítani azt, aki nem hogy nem stréber, hanem éppen a túlsó oldalon áll. Heroikus embernek lehet nevezni. A heroikus ember számára a szükségszerűség törvénye más, mint általában lenni szokott. Sajátságos, de az a kemény tény, amit realitásnak hívunk, neki – de kizárólag csak neki – enged. Ami számunkra kőfal, számára legfeljebb rugalmas hártya, s ezt annyira képes feszíteni, amennyire vállalkozása érdekében szüksége van. Nagy dolgoknak nagy hely kell. Mert a realitás kitágulhat. Példaképpen itt van mindjárt Héraklész vagy Ghandi. Nem olyan ez, mint az utazás, amikor az ember hazuról elindul, a világ megnyílik, és minél messzebbre kerül, a távlatok annál nagyobbak. Az utazásban csak az egymás mögött levő függönyök lebarnékosodnak, mert az egész csak látvány, nem szabadság. A hősi sorsban minden lépésnél légrétegek bomlanak fel, és nem más tájak jelennek meg, mint a panorámában. Ismeretlen lehetőségek nyílnak meg, héjakat fejtenek le, nem elég a hajó fedélzetéről bámulni, mindig tenni kell valamit, mindig átlépni valahová, ahol ismét tenni kell, tökéletesen ismeretlen következményekkel.

A hősi élet nem Héraklész kiváltsága. A görögök hérosznak mondtak és tartottak harcost, királyt, művészt, gondolkozót, orvost. És nemcsak olyan embert, akinek vétsége miatt össze kellett törnie. Hérosz, mondja Seneca, akit nem lehet legyőzni; legfeljebb megölni. Akinek sikerül, hogy legalább életének nagy pillanataiban sorsánál erősebb legyen. Aki nagyságot valósít meg, tekintet nélkül arra, hogy abba belebukik, vagy sem.

A realitás a stréber számára sem végső határ. Ez a realitás azonban nem mint a hősi életben, sziklafal, hanem valami nyúlós anyag, kátrány, vagy ilyesmi. A stréber ebben a nyálkában a realitással nem küzd, hanem abban furakodik. Realitás a stréberre sem érvényes; szükségszerűsége neki sincs. Kicsiny dolgoknak kicsiny hely kell, éppen csak hogy elférjen. Majd aztán, ha sikerül, szemtelen lesz, és elkezd a többi helyéről kitúrni. Tolakszik, és pedig azokhoz, akiktől valamit vár.

A héroszt és a strébert a becsvágy köti össze; ugyanaz, ami őket szétválasztja. A hérosz becsvágya az áldozatban kulminál, ami annyit jelent, hogy végül is önmagával fizet. Ez a hősi élet előkelősége. Ezért a hérosz a nemes ember. Mert az áldozat: tudni, hogy van valami, ami az életnél több, és az életet ezért a többért odaadni. A hősi élet befejezett mű, akkor is, ha összetörik.

A stréber nem török össze, legfeljebb pórul jár. A stréber nem ölhető meg, legfeljebb eltaposható. Áldozat? – Eszébe se jut. Kis előnyök. Reálpolitika. Minél olcsóbb, annál jobb. Ha sikere van, pimasz, és nem mulasztja el, hogy érdemeire hivatkozzék. A stréber rangtalan, és ezért lehetetlen, hogy akár tragikuma, akár komikuma legyen. Nem drámai, és ami lényeges, nincs összeütközése. A stréber ellentét nélkül van, valószínűleg még a becstelen se vállalkozik arra, hogy vele szembeszálljon. Nem néz körül, és nem látja, hogy ahhoz, amit tesz, ki mit szól. Ez pedig ugyanaz, mintha az ember azt mondaná, mértéken alul van. Olyan ember, aki a lényegtelenséget a legjobban megközelíti. Csak kaparja magát előre, és ez a heroikus áttörésnek pontos fordítottja. A stréber realitása is tágítható, mert az iszapban makacsul mászik, de mivel mértéken alul áll, sohasem mondható, hogy betelt. Mi telhet be? Tehet és mondhat, amit akar, jelentéktelen, csak bosszúság, hogy az emberi élet ilyesmire is felhasználható.

A senki nem ismeri az ellenállást, s ezért a senki-korszakban mindennemű kompromisszum megszűnt. Nincs mit feladni. Ezért nincs alku. Nincsenek többé konfliktusok. Régebben még nehézséget jelentett, hogy az embernek választania kellett a bűncselekmény és a linkség között. A második világháború után a gonosztevő már túl határozott, bizonyos tekintetben drámai karakter volt ahhoz, hogy vállalják. A valódi bűntény elég ritka lett. Viszont az sem kompromittált többé; ha sikerül, irigylik, ha nem, vállalat vonnak. Ügyetlen volt. Viszont a dráma maga is megszűnt, mert az összeütközés nagyobbára a jóért való erőfeszítést jelenti. A dráma helyett jött a botrány. A botrányban az ember nem bukik meg, hanem beszennyeződik. A dráma eseménye az erőfeszítés, a botrány eseménye a lelepleződés (freudizmus). A dráma centruma a bűn, a botrány centruma a szégyen. A senki-korszakban azonban már botrány sincs, mert az ember szennyben él. Nincs szégyen, mert eleve mindenki mocskos. Különös, hogy amit Mussolini vagy Hitler tett, bár feneketlen szennynek látszik, nem hajmeresztő botrány, hanem abból, ami történt, nem lett semmi, vagyis lyuk lett, és gödör és úr, amiből semmi sem következett, és az emberben nem maradt más, mint irtózat és undor. A diktátorepigonra ez még fokozottabb mértékben vonatkozik. Mert a senki-korszakban a hatalom megszerzése és gyakorlata nem jelent különösebb nehézséget. Mint a karrier sem. Bizonyos, aránylag könnyen elsajátítható készség, amely kézikönyvekben éppen olyan pontosan leírható, mint az, hogy miképpen kell nitroglicerint készíteni. A karrierizmus módszeres eljárás, amelyet a modern extravertált európai nagy általánosságban a jóga és egyéb spirituális módszerek helyett életrendként alkalmaz. Mert csak a külső a fontos. Érvényesülni. Célja érdekében az európai is kénytelen aszkétikus lenni, mert önmehtagadás nélkül semmi sem érhető el, a lemondás azonban nem azért történik, ami az életnél több, hanem ami az életnél kevesebb. Ez a linkség. Amit az európai érvényesülés-technikájával elér, nem dicsőség, legfeljebb siker, nem nagyság, legfeljebb hír, nem mű, legfeljebb mutatvány. A karriernek receptje van. Legfontosabb alkatrésze, mint tudjuk, a szégyentelenség. Az arc hiánya. Senkiség kell hozzá. Ezért lett hatalmas, diktátor, a szégyentelen, a rendőr, a spicli, a hivatalfőnök; a szégyentelenség, vagyis az arctalanság feltétele annak, hogy emberi mivoltát valaki semmibe tudja venni.

Kit kompromittál? Senkit. Önmaga önmaga előtt úgysem számít. Egyedül a tisztesség. A senkit a tisztesség iránt való bizalmatlanság jellemzi. Csak a svindliben hisz. Az akárki-korszakban a tisztesség komikus volt. Kinevették, nem mert morális valór, hanem mert jelleg és arc és szilárdság, valami, ami van. A senki számára a tisztesség csalás. Csak mint vicc képzelhető el. Egyébként a senki-korszakban a dolgok csupán vicc alakjában viselhetők el. A vicc nem humor, nem szatíra, nem irónia. A vicc nem a nevetségessel áll viszonyban, hanem a komolytalansággal. A senki az, aki életét elvicceli. A fontos a dolgok élet elvenni. Nagy dolgokat kis szavakkal elnevezni. Bagatellizálni. A közélet már csak mint vicc érthető. A magánélet még sokkal inkább. Nem komikus, hanem komolytalan. Pontosan olyan, mint amilyenek a vicclapok ábrázolják. Úgy látszik, magunkkal hoztuk a semmit, amelyből bennünket teremtettek.

A senki nem úgy keletkezett, hogy az ember összezsugorodott, kiterjedésében egyre kisebb lett, végül pont, s aztán az is eltűnt. Az ember egyre hígabbá vált, szubsztanciája ritkult, ezek szerint alakja felbomlott, egyre üresebb és lényegtelenebb lett. A senkiség tulajdonképpen jelentéktelenség. Nemhogy nincs személyisége, énje, magatartása, önérzete, mert mindezt részben feladta, részben elvesztette; senkiség az, ahol valakinek lennie kellene, de nincs senki. Nem valamely külső befolyásra. A senki egyet akar, élni; de hogy ez alatt mit ért, már tudjuk.

A senki egyik őse Dosztojevszkijnél a nagyváros homályában élő lény, a csatornalakó, a hitványságnak ez a szennyes aszkétája, az elaljasodásnak ez a sötét szentje, aki eszeveszetten

marja szét önmagában mindazt, ami még emberi lehet, viszont a megdühödött hitványság nála még dicsőség, a későbbiekkel ellentétben, akiknél a bemocskolódás magától értetődő konvenció, és elfogadott hétköznapi életrend, mint a reggeli fürdő és a vasalt ing. A csatornalakó a modern európai ember legfontosabb fogalmának, a realitásnak megfogalmazója. A realitás a létkorrupció által teremtett jelenségek gyűjtőfogalma, mondjuk, a realitás a moslék, amelyben élünk. A csatornalakó számára azonban ez még diadalmas fölfedezés, és kétségbeesetten vigyorog önmagán, amikor obszcén egzisztenciájával henceg és mindenkit leköp, aki olyan bárgyú, hogy ezt nem hajlandó belátni. A totális árulásra akkor még senki sem mert gondolni. A csatornalakó sem mert hinni abban, hogy a senkivé degradált ember démoni voltát olyan hamar elveszti, és nemcsak közönségessé lesz, hanem kötelezővé, sőt normalissá. Ma minden bizonnyal szégyentől égő arccal venné tudomásul, hogy a rendkívüliség pozícióját elvesztette, mert nagy látomása, a nullpontra redukált lény, általánossá lett. Nem volt elég megalázhatatlan. Nem volt elég senki. Büszke volt arra, hogy nyelvét öltögeti. Ma ilyesmi már nincs. Nincs többé botrány. Nincs önérzet. Csak hazard van, és mindenki elfújható.

A senki másik őse az agitátor. Mert az agitátor nem valamely világnézeti programot hirdet, hanem mindennemű programtól függetlenül az embert nyugtalanítja és feldúlja és izgat, jobban mondva meztelen izgalmat ébreszt, és az embert cél és értelem nélkül fellázítja. Az agitátor nem tételeket és gondolatokat közöl, hanem az embert biztonságától, sőt egyensúlyától, sőt békéjétől fosztja meg. A tétel csak ürügy. Mindegy, hogy az ember miért lázad, csak lázadjon. Az agitátor azt, amit mond, nem hiszi el, és ami még sajtóságosabb, nem is azért mondja, hogy elhiggyék, de nem is hazudik, és nem vezet félre, és senkit sem akar becsapni, hanem dühöt ébreszt, és irigységet és bosszút és vérontást. Miért? Azért, amit mond, biztosan nem. A nyugtalanságért, az izgalomért, a pucér lázadásért, hogy rendetlenség legyen, és felfordulás, de aztán még az se, izgalom se, ne legyen semmi.

A senki egyébként mint tömeges létmegoldási kísérlet a szociális éhségből keletkezett. A senki megvalósításának feltétele, hogy az ember szubsztanciájáról önkéntesen lemondjon. A fokozatok a következők: polgári középszerűség (tehetségbálvány, zseni), – akárki, – mindegy, hogy ki, – linkség, – szubsztanciátlanság, – senki.

Köztudomású, hogy a múlt században a kasztok összekeveredésével és felbomlásával a közösség tulajdonképpen megszűnt. A fennálló társadalmi alakzatok közösség-szurrogátumok voltak, és a közösség hiányában az emberben a szociális éhségnek fel kellett lépnie. Az anarchikus önhatalmúság, ami az individualizmus, nem volt tartható. A közösséget meg kellett keresni; az éhség elviselhetetlen. Persze ha a történetben égő hiányok támadnak, nyugodt meggondolásra nincs idő. Azonnal. Ez éppen a történet. Ezért a nacionalizmus, a szocializmus, a fasizmus, a kommunizmus rögtönzött desperát kísérlet, és nem valódi, hanem pszeudoegzisztencialitás. Az emberrel egyik se számol; csak kollektívum legyen. Az ember senki. És az ember ezt, annak látszatában, hogy együtt éljen, vállalta. Persze nem választás volt, hanem menekülés. Nem természetes védelem keresése, hanem elrejtőzés. A senki kollektívuma a totális állam, mint ahogy a totális állam bázisa, hogy az ember senki legyen. Nem középszerű, nem önérzettelen, nem akárki, nem link, nem komolytalan, hanem senki, aki nem számít, nem azért, mert semmibe se veszik, hanem mert önmaga nem veszi magát semmibe. A totalitarizmushoz a senkinek mégis ragaszkodnia kell, mert ha ez nem lenne, még biológiailag se tudna fennmaradni. A totális állam legalább hazudik, legalább kizsákmányolja, legalább internálja, és legalább azt mondja, hogy fejlődés.

A totális államot nem a senki csinálta, ahogy a totális állam nem csinálta a senkit. Mind a kettő egyszerre keletkezett abból az apparátusból, amelyből a modern bürokrácia, az iparvállalat, a bank, a hadsereg, a technika származott, és amelynek bázisa a racionalista tudomány. Mert a tudomány teremtette meg a személytelen világapparátus fogalmát. A modern állam a tudománynak a senkiesített totális világüzem gondolatából keletkezett. Senkinek lenni annyi, mint az apparátusban élni. Az organizációban elbújni, a létezését picurka életélvekért meglopkodni, miközben az ember önmagát észrevétlenné teszi. Hogy mégis jusson neki valami, ha esetleg mégis valamit meg akarna tartani és eldugni. De a legtöbbször hozzá se jut. A diktátor kivétel. A diktátor nem uralkodó, hanem az apparátus egyik funkciója, és ha szabad akarna lenni, az apparátus abban a percben kivetné. A szocialitás megszűnt. Csak apparátus van. Ahogy az individualitás megszűnt, és csak a senki van.

Heidegger – és csaknem ugyanakkor Camus – azt mondja, hogy a második világháború után elkövetkezett időre jellemző a nembéke és a nemháború, valami arctalan és jellegtelen. Az ember a kettő között nem tud különbséget tenni. Mert nem tud különbséget tenni a igazság és a hazugság között. Ez az, amivel a totális államok élnek és visszaélnék, igazság, hazugság, mindegy. A határok az akárki korszakban összefolytak, a senki korszakban eltűntek. Csak üzem van. Az üzemből igazság és hazugság együtt van, mint béke és háború, különbség nélkül. Igazságnak hívják, ami a momentán üzem folyamatosságát biztosítja. Holnap más lesz. Holnapután aki kimondja, azt bezárják. Ahogy a tudományban sincsenek igazságok, csak statisztikai valószínűség van. Az apparátusnak működni kell. Ez a megkülönböztetés, hogy igaz és hazug, időszertlen. Igazságkérdések nincsenek, csak adminisztrációs és organizációs kérdések vannak. Amit tudományosságnak neveznek, nem egyéb, mint megerősítése annak a tételnek, hogy a világ személytelen apparátus. Ha pedig az emberi létet az apparátus alá rendelik, az ember szubsztanciáját elveszti. A senki még csak nem is rossz. Eleinte link volt, vagyis komolytalan. Ez még akkor történt, amikor még a tisztességnek és az igazságnak ellenállt, amikor még – mondjuk – racionalista és ateista volt, és viccelt, mert ez legalább idiotizmus volt. Aki később ilyesmin, hogy helytállás vagy komolyság, a vigyorgást alkalmazhatónak tartotta, végképp elavult ember lett. Miért? A hazugság érvényesüléstechnikai mozzanat. Miért kell ebből nagy dolgot csinálni. A bázist az ítélethez a tudományos elfogulatlanság szerkesztette. Kassner azt mondja, hogy a tudomány kolosszális hazugságban fog végződni. Téved. A tudomány kolosszális hazugságból indult ki, abból, hogy a világegyetem apparátus. A senki ennek a világapparátusnak a lakója. Ez a tény pedig nem is tragikus, nem is komikus, mert nincs benne dráma, de még botrány sincs, és nem is szégyenletes, és nem is vicc, csupán tény.

UTÓSZÓ A VALAKIRŐL

A szégyen jogán mindenesetre van egész sereg tudós, művész, papi ember és gondolkozó, aki a totális senkiséggel ellen tiltakozik. A számon természetesen nem múlik; a dolog nem attól függ, hogy hányan vannak. Inkább azon, amit Guénon ír, hogy a törekvések erőtlenekek és részlegesek. Az ember megkísérli, hogy a senki-korszakban humánus lényét megmentse, sőt valamiféle szellemi restaurációt is készítsen elő. A valaki tudománytól, művészettől, vallástól, gondolkozástól nagyjára független. Mert a súly nem a produkcióra, hanem az emberi személy intaktságára esik. A valaki, tekintet nélkül arra, hogy milyen téren, a senkivel szemben, emberi voltának komolyságát igyekszik fenntartani, és bármilyen erőteljesen és részlegesen, mint Guénon írja, a törvényes és a normális életrend helyreállítását óhajtja. Ez a valaki az, aki az emberi lény szubsztanciális voltát amennyire lehet, önmagában meg akarja

óvni, hacsak nem muszáj, nem stréber és nem karrierista, de még akárki sem. Ezért még ha nem is egészen valaki, mégis valaki, nem pedig senki. Nem mert tudós. A tudomány valószínűleg menthetetlen; mint természettudomány létrontás, mint szellemtudomány alexandrinizmus. A tudomány a polgár messianizmusa, mert a polgár a tudóstól várja, hogy a világot megváltsa. A proletár, mivel sehol semmi újat nem tud mondani, ezt a messianizmust átvette és felfújta, és a tudóst privilégiumokkal halmozta el, abban a hiszemben, hogy a megváltónak magas fizetést kell biztosítani. A proletár életeszménye nem a sok pénz, mint a polgáré volt, hanem a magas fizetés. A proletárt egyébként nem szabad összetéveszteni a senkivel. A proletár, ha primitív is, de legitim kaszt, és abszolút helye a társadalomban éppen úgy megvan, mint a brahmannak vagy a lovagnak vagy a gazdasági kasztnak. A senki viszont kaszton kívüli söpredék, *avama*, ahogy a hindu hagyomány mondja, vagy ahogy Guénon nevezi: *cadavre psychique*.

A valaki független attól, hogy művész. Sajátságos, hogy Klee, Mondrian, Schönberg, Bartók, Mallarmé, Rilke, Moore, Brancusi jelentősége csak kisebb részben van a műben, nagyobb részben a műért való helyállásban, a törvényes és normális életrend helyreállításáért való erőfeszítésben. Mint a kivételes tudósoknál. És mint a papoknál vagy gondolkozóknál, akik vallásra vagy világszemléletre való tekintet nélkül ugyanabban az erőfeszítésben vesznek részt. A buddhista Suzuki és a héber Martin Buber és a katolikus Przywara egy vonalban áll Maritainnal vagy Zieglerrel vagy Sesztovval és Bergyajevvel és Gabriel Marcellel. És azonos abban, hogy részleges és erőtlén.

A valaki nem teljes értékű emberi személy. A valaki éppen csak hogy valaki, nem egészen senki. Mindig kétes és bizonytalan, mert a hozzá hasonlókon kívül más őket semmibe se veszi. Ez volt a polgárság taktikája, bárki bármilyen lényegeset mond, vagy komponál, fest vagy ír, mindegy. Indolencia. Elhallgatni. Lehetőleg elhallgattatni. A zseni bálvány, de a legjobb lenne vele azt tenni, amit később a totalitárianizmus tett, ha szája sokat jár, az államvédelem süllyesztőjében eltünteti.

Itt van mindjárt Alfred Weber esete, aki az apparátust feltárta. Nem olyan méretben, mint ahogy ez kívánatos lett volna. És inkább csak mint fogalmat, szcientifikusan. A fölfedezésnek semmi következménye sem volt. Aldous Huxley azt mondaná, azért, mert az államfők mainapság nem olvasnak jó könyveket. Az államfők ma azok iránt, akik jó képekben gyönyörködnek, jó költőket olvasnak, és jó zenét hallgatnak, bizalmatlanok. Mint ahogy a jó festők és komponisták is bizalmatlanok az államfők iránt. Kinek van igaza? Kétségtelenül a festőnek, mert ha nem is nagy súly, legalább valaki, az államfő pedig senki.

Alfred Weber nosztalgiát érez az őskori nagy fix és integrált életrendek iránt, mint amilyen a kínai, a hindu, az iráni, a héber, az egyiptomi, az orfikus görög volt. Ezeket az életrendeket elavult szcientifikus nyelven kultúráknak nevezi, és ezek szerint a történet jelen pillanatát sem tudja másnak, mint kulturális válságnak tekinteni. Ezen, persze, már régen túlvagyunk.

Európa kezdete, mondja Weber, Thermopülé, ahol néhány emberből álló kicsiny sereg a perzsa kolosszust feltartóztatta, és elesett, de a görögök szabadságát megvédelmezte. A csata értelme a következő: van valami, ami az életnél több, és ezért a többért az életet oda kell adni. Ez az európai életrend eredeti bázisa. Az európai ember dicsősége. Thermopülé után a keresztény vértanúk, a középkori szekták, Husz János, Giordano Bruno minden esetben az ember személy intakt voltának fenntartása, még akkor is, ha az életet oda kell adni. Ami ma történik, az a fordított Thermopülé. Az emberiség túlnyomó többsége a merő és a puszta

életért, legyen az bármilyen szegyenletes szolgaság, ki amilyen jó pénzért csak tudja, a szabadság dicsőségét eladja. A magáéval együtt, természetesen, a másét is.

Ha az ember életének fix pontjáról leválik, széthull és visszakorcsosul. Az európai ember abban a történeti percben, amikor szabadságát elárulta, komolyságát elvesztette. A szabadság helyett jött az apparátus. A thermopülei egzisztencia helyett jött a senki. A mai hivatali és technokratikus apparátus, a hatalom és a munka és a magánélet, vagyis a teljes életrend átalakulása apparátussá csak úgy érthető, ha az ember tudja, hogy ez a szabadság elárulása árán keletkezett, és ez az árulás századok óta folyt és folyik, és ha tudja, hogy ez ellen ma már keleten és nyugaton egyaránt az emberiség nagy része megszűnt tiltakozni. Senkiségében az ember biológiai létéből is napról napra egyre többet kénytelen feladni, és ebben a senkiségében ma már elégedetten megnyugszik. Aki az életet az életnél többért odaadja, az szabad, aki ezt nem teszi, először szolgál, aztán senki.

Guénon azt mondja, hogy a lét mozgása minden esetben antinomikus, és ezért az apparátussal párhuzamosan, a megdermedés mellett a széthullás folyik. Gépiesedés és feloszlás egyszerre, mint azonos jelenség. Annak, aki valaki akar maradni, inkább; aki nem akar senki lenni, kétfelé kell védekeznie, és pozitívnek lennie, oldódni és megszilárdulni. Ahol a senki gépiesedik, ott oldódni, ahol a senki széthull, ott megszilárdulni. Mert az ember többé-kevésbé intakt lényt hoz magával, és pedig kivétel nélkül mindenki. De a létfenntartásban a túlnyomó többség kompromittálja magát. A hatalomért és a vagyonért és a hírért bemocskolja eredeti lényét. A becsvágyban a leginkább. Egészen kevésért, és mindig kevesebbért. Mechanizálódik, és ugyanolyan mértékben az enyészetben felszívódik. Ez a senkiség. Apparátizálva és nullifikálva. Teljes értékű egzisztencia nincs, és egyre nehezebben képzelhető el. A valaki nem tud egyebet, mint individuális képességeit és tulajdonságait és tehetségeit bevetni. Azért marad valaki, nem éppen senki, de csak valaki. Nincs tudomása arról a spiritualitásról, amely "nem láthatatlan, és nem emberfölötti, hanem amely az embernél nagyobb". Amit a valaki megkísérel megvalósítani, az az "individualitás egyenes meghosszabbítása". Nem ez az, ami kell. Nem vallás, nem üdv. Nem tudomány, nem művészet, nem zene, nem gondolkodás, nem valamennyinek az alapja. Amire szükség van, az az emberi lét tökéletesítése, és pedig az emberinél nagyobb világból való erők megvalósítása segítségével, mint Guénon írja, mert a megvalósítás az "isteni létszinten cselekvő szó műveleteinek realizálása" (*opération du verbe divin*). Ez a tevékenység nem emberfölötti, hanem egyénfölötti. Képesnek lenni a hiteles szellemi hatás felvételére. Ahhoz, hogy az ember ezt meg tudja tenni, a gyökerekig menő fordulatra van szüksége: az ember kezdeti és örök és abszolút magatartása, az alapállás felé. Ez az az állapot, amikor az ember tudatos és éber kommunikációban áll – nem az emberfölötti, hanem az emberinél nagyobb világ erőivel. Amit a hindu hagyomány *vidjának* hív.

KIENGESZTELŐDÉS

A hiteles gondolkodásnak a jelenből kell kiindulnia. A tényleges jelenlét azonban nem elég. Ez még csak szituacionizmus. A modern gondolkodást jelentékennyé az teszi, hogy a jelenkorra az egyetemes emberi mértéket alkalmazza. A jelen csak így válik mérhetővé. A mérték a hagyomány, vagyis a szentkönyvek. Ez annak a szofisztikának, amely kétezeröt száz évvel ezelőtt kezdődött, véget vet. Mert a dolgok mértéke nem az ember. A dolgok mértéke az emberiségnek a létezésről való tudása, amely mindig megvolt, ma is megvan, de az emberek többsége számára eltemetve, meg nem valósítható, mint Böhme és Guénon mondja, arról

csupán néha egy-egy magányos, néha kisebb zárt közösség tudott. Ez a mérték, mint a normális magatartás, minden emberben megvan; ezt hívják alapállásnak. A modern gondolkodásnak sajátos, Európában egyetlen feszültsége, hogy az ember az alapállás tudatosítását és helyreállítását megkísérlje.

Mi az ami elavult?

Mindenek előtt elavult az a gondolat, hogy a rendet ki lehet találni, és ezek szerint az emberi életet át lehet alakítani, új létezést lehet teremteni, új kultúrát alkotni, a történetet megváltoztatni, új vallást, új társadalmat, új filozófiát lehet kigondolni. Ezek a fogalmak, hogy világnézet és filozófia és vallás és gazdaság és történet, kultúra, elavultak. Ezekből legfeljebb rendszer építhető, azt pedig tudjuk, hogy helyes rendszer nincs. Minden rendszer érvénytelen. A rend pedig nem található ki, mert az minden helyen és időben azonos és adva van, és pedig a világgal és a létezéssel együtt. A hagyomány rendje preegzisztens, vagyis a kezdetek kezdete előtt megvolt, és a világ a rend gondolatából keletkezett.

Az egykasztt-hatalom elavult, akár papi, akár lovagi, akár polgári, akár munkás, a hozzátartozó életberendezéssel együtt; mert az ember nem fantazmagórikus kollektívumban él, hanem társadalmi hierarchiában, és mindig is abban élt, és az ép közösség rendjének fenntartásában minden kasztnak részt kell venni. Az egykasztt-hatalom rossz. Akármelyik kaszt gyakorolja. A kaszttalanság még rosszabb.

Elavult a népnek, a nemzetnek, a fajnak mint életképes közösségnek fogalma, mert csírája a versengésnek és a viszálynak, a féltékenységeknek és békétlenségnek, a bárgyú büszkeségnek és az intrikának és a hazudozásnak.

Elavult az a politika-fogalom, amely a kasztok és a népek gyűlölködésében az ellentéteket nem kiegyenlíti, hanem szítja és fenntartja.

Elavult a vallás, mert a hitvallások különbségeiből elválasztó és ellenséges közösségeket teremt; a meggyőződések sokszerűsége nem anarchiát teremt, hanem a szellem gazdagságának jele. A papság a vallást elárulta a totalitárius hatalomnak, a lovagi kaszt a hatalmat elárulta a pénznek, a polgárság a földi javak bőségét elárulta a hitvány és silány életcéloknak; a proletariátus, amely sajátos életrend megteremtésében improduktívnak bizonyult, nem volt képes másra, mint a polgári életeszményeket még alacsonyabb színvonalon megvalósítani, a hirdetett felszabadulás helyett munkaterrort hozott, és szolgásgot. ("Az ember lényének tisztaságát veszti el azon a napon, amikor szolgává lesz.")

Elavult a tudomány, amely nem a hiteles megismerés, hanem a polgári, később a proletár totális hatalom gyakorlatának ideológiája, és szállítja azokat az eszméket és eszközöket, amelyeknek segítségével az emberiség fölött gyakorolt erőszak, az emberiség kizsákmányolása, és a valóság elhazudása könnyebb és biztosabb.

Hol az ellenség?

Az ellenség az apparátus. Nem volt könnyű megtalálni. Csaknem mindenki tudta, hogy az ellenség életrontó hatalom, már csak azért is, mert csaknem mindenki azonos okoktól szenvedett. A sötét pontot azonban a technikában keresték, többen az államban, a gazdaságban, a természettudományban. Az apparátus egyetlen létrontásrendszer, amely az emberi lét minden területén, technikában, államban, tudományban megnyilatkozik.

Jellemzője, hogy személytelen. Mint élettrend jelentkezik, és pedig mint ésszerűség, amelynek előnye, hogy könnyen megvalósítható, mert gyakorlati és hasznos. Mint józan okosság jelentkezik, amely a dolgokat megkönnyíti és leegyszerűsíti. Tévesen és felületességből az ellenségnek a gépet tartották és tartják, mert abban a hiszemben vannak, a hogy lényeg a mechanizálódás. A mechanizálódás azonban merő külső mozzanat; az apparátus életrontás. A gépiesítés az apparátus következménye. A gombnyomásra működtethető organizáció. Mert a technika nem autonóm koncepció, hanem – különösen modern alakjában, mint rakéta és atomtechnika, távkémkedés, mesterséges agyvelő – a létrontás apparátusának eszköze. Az apparátus legerősebb hatalmi területe nem is a technika, ez csak az apparátus ősképeinek kézzelfogható megjelenése; a legnagyobb hatalom a hivatal (bürokrácia). Iparvállalat, bank, párt, hadsereg, tudomány. Ahol az élet szervesen szerveződik, ahonnan az apparátus embert vezényel. Régebben az apparátus nem is volt felismerhető; a nagyméretű pénz-, hadi-, politikai apparátusok a második világháború után keletkeztek. Az apparátus már nem teljesen összefüggő egyetemes és egységes létrontás-rendszer, de a század hatvanas éveiben már minden jel arra vall, hogy a démoni sötét szövetségek jegyében az egész lakott földre, és az egész lét területére kiterjed. Ami pedig a legfontosabb, kétségtelenné vált, hogy azt senki sem csinálja, hanem legyőzhetetlen hatalommá, mint mondják, emberi akarattól függetlenül lett. Ezt megelőzően a Nagyinkvizítor-korszakban a létrontás emberi iniciatívára történt. Ez volt a vallásos (klerikális) és politikai abszolút hatalom ideje. Azóta kiépült a totalitárianizmus, a technika és a tudomány, a létrontás-apparátus három intézményesített aktivitása. Mert a Nagyinkvizítor tevékenysége még csak az volt, hogy ahol a világosság jelentkezett, beavatkozott, és azt eloltotta. Az apparátus olyan rendszert valósított meg, amely a világosság megjelenését eleve megakadályozza, sőt a sötétség és a rabság dicsőítésére formulákat talál ki, és az intakt és hiteles létezés ellen egységes elméleti hadállást vesz fel, amely a létrontásban való berendezkedést életvesztés terhe alatt kötelezővé teszi. Annak, aki a létrontáson kívül áll, nem ad kenyeret. A Nagyinkvizítor esztétikusan korrupt volt, és a polgárság ebből a mondén korrupcióból még valamit megőrzött. A totalitárius korrupció a csőcseléké. Ott az ember még akárki, itt senki.

Az ember persze azokat az eszméket, amelyeket megvalósít, nem maga gondolja ki. Az életet irányító gondolatok természetfölötti létszintről sugároznak, ezért egészen ritkán történik meg, hogy azokat csak egyetlen kivételes ember fogja fel; azokról többnyire több ember szerez tudomást, egymástól távol eső helyeken, egymástól teljesen függetlenül. Ilyesmit mond Platon is, amikor az ideákról beszél. Az emberi létet befolyásoló eszméket magasabb, főként tágabb létszintről kapjuk, és ezek azok, amelyek életünket irányítják. Természeti lényünk ezeknek az eszméknek csupán a földiségben megvalósító szerve. Az ember csak afölött dönt, hogy milyen erőt fogad magába, és azt milyen mértékben valósítja meg. Az erő természetén és jellegén változtatni nem tud. Ezért az élet ellen elkövetett bűncselekmények, gyilkosság, háború, kivégzés, nemcsak igazságtalanok, hanem tökéletesen értelmetlenek, mert az ember életét veszik el olyan cselekményért, amely cselekmény ösztönzése nem az emberben van. Az élet maga ártatlan, és semmi egyéb, mint méz, mint a Vedanta mondja. Az emberbe az élettől független idea, gondolat, eszme sugárzik, és ennek sugallatára vagy kényszerére cselekszik. Ez a hagyomány tanításának egyik leglényegesebb része; azzal egybekötve, hogy a hagyomány megtanít arra, miképpen kell a gondolatokat és eszméket egymástól megkülönböztetni, és azokat természetük szerint felismerni. Ez a *diakrizisz pneumatón*, a szellem megkülönböztetése, amelyről az Evangélium beszél. A diakrizisz pneumatón a szellem-i kaszt tudása volt, hogy az ember a káros és a kedvező szellemeket egymástól el tudja választani, a kedvezőeket befogadja, a károsakat ne eressze magába. A szellemi kaszt ezt a képességét Európában már igen korán, Krisztus után a második században elvesztette, és pedig elvesztette azért, mert a klérus a hatalom erőit magába fogadta, és a világuralom

eszméjének önmagában teret nyitott. Azóta abban a végzetesen téves antropológiai felfogásban élnek, hogy amit az ember mond és tesz és gondol és hirdet és megvalósít, az az ember egyéni találmánya. Aki szellemi szinten egymással szemben áll, az sohasem az ember és az ember, hanem a fensőbb erők befolyására testet öltött gondolat és gondolat, és nem az embert kell elpusztítani, hanem ismerni kell azt az eljárást, amellyel a káros gondolatot hatálytalanítani lehet és kell.

Az apparátus nem az emberből származott, hanem fensőbb gondolat megvalósítása. Az apparátus emberben sehol sem fogható meg, és nincs senki, aki magát azzal teljes mértékben azonosítani tudná. A fensőbb befolyásra megvalósuló eszmékkel szemben az erőszak alkalmazása hiábavaló. Csak a brahman (szellemi kaszt) rendelkezett azzal a tudással, amely a helytelent felismeri, azzal szemben a helyeset fel tudja ébreszteni, és a helytelent hatálytalanítani képes. Ahogy az Evangélium tanítja, a rossznak nem szabad ellenállni. A rossz ellen való harc káros, mert az a rosszat védekezésre kényszeríti, s ezzel helyzetét megerősíti. Ez az öreg Tolsztoj tudása. Ez Gandhi tudása. Nem ellenállni. A károsnak megfelelő, de világos és tiszta erőt sugárzóvá tenni, és akkor a káros eltűnik (*szatjagraha*). Ami ma történik, az pontosan a fordítottja. Az ember az eszméket egymástól nem tudja megkülönböztetni, a káros erőknek szabad működést biztosít, és ezek az erők egyetlen, az egész földre kiterjedő organizációvá sűrűsödtek. Nincs szellemi kaszt, nincs brahmani tudás. A gnosztikusok ismeretei, amelyek még ennek birtokában voltak, elvesztek. A diakrizisz, a főpapi tudás, ismeretlen.

Szabad-e kiengesztelődni?

A baj oka a korai kiengesztelődés. Semmiféle ma fennálló közösséget nem vállalok. Se nép, se nemzet, se kaszt, sem osztály, se faj, se vallás, se világnézet. Az egyetlen közösség, amelynek érvényét magamra elismerem, a szentek közössége, az Egyház. Az emberiség egysége az Evangélium jegyében. Egyedül lenni örület, de inkább örültnek, mint korruptnak lenni. A klérus, a hadsereg, a nagyipar, a bank, a nemzet, az állam, az egyetem, a szocializmus, a fasizmus, a kommunizmus, a mondén polgár, sőt a mondén proletár, egyetlen létrontás-apparátussá szövődött, amelyen belül permanens hadiállapotban vagyunk. Amit úgy hívnak, hogy létért való küzdelem. Ezt az életrendet nem ismerem el, és azt törvénytelennek tartom. A hadikészültség gyilkosságkészültség. Vagy kompromisszum. A kompromisszum a valóságban erőtlenség ember megoldása, ha nincs ebéd, legalább a morzsák. Eredmény az álpacifikált ember, kis élvekként eszeveszetten rohanni a megsemmisülésben való szétszóródásba. Az egész felől pedig mélyen hallgatni, úgy tenni, mintha múló zavar lenne, és azzal vigasztalódni, hogy elvégre a történetben mindig így volt. Amely ellen csak egyetlen magatartás lehetséges: a leghatározottabb és minden ponton megalkuvás nélküli ellentmondás. *Anathema*.

Nincs kiengesztelődés. Az embernek a maga számára a világ egész gyűlöletkészségét le kell foglalnia, hogy ne engedjen, és ne legyen képes engedni. Kell, hogy az ember radikális emberisége ebben a gyűlöletben legyen. A böszültség az én kiengesztelődésem. Sehol, senkiben semmiféle létrontást nem tűnök.

A csoda helyszínén

Az apparátus csoda. Teljesen mellékes, hogy realitásnak hívják. Ma már, mondják, nincs csoda. De van. Az, amit realitásnak hívnak, csoda. De az ocsmány csoda. Nincs benne hit? De van. Hit a szemétkben. Az apparátus csoda, mert csoda, hogy az ember, aki rendezett és

normális és hiteles létezésben az élet javaiból részét ki akarja venni, miképpen teremthet olyan feltételeket és körülményeket, amelyek között e javakhoz vagy hozzá se jut, vagy azokból akármilyen keveset is, csak elaljasodása árán érhet el. Csoda, mert pontosan az ellentéte áll fenn annak, mint amit az ember megvalósítani kíván. Kétségtelenül a piszkos és a ronda csoda, a tévedés, a vakság, az immoralitás, a zaklatottság, a hitványság, a hazudozás, a romlottság, a bűncselekmények, a komolytalanság, a lényegtelenesség csodája, ismételten, tekintet nélkül arra, hogy ezt realitásnak hívják. Csoda, mert ez a világ itt fordítottja annak, mint amire az ember sóvárog, mégis itt van, szuggesztív káprázatában, a lényeges valóságot elborítva és elnyelve és varázslatában feloldva. Feltétlenül csoda, mert az ember intakt életet akar élni, és ténylegesen létrontásban él, ami természetes úton nem magyarázható. Ez a rossz csoda. Csak ezen belül támadhat ilyen gondolat, hogy létért való küzdelem. A valóság viszont a létért való gondoskodás. Ez a normális. Csak rossz csodán belül lehet gyilkosságkészség vagy kompromisszum, és lehet az egész fölött hallgatni, és lehet azt elhazudni.

Simone Weil azt mondja, hogy a rossz az, amikor az életet gyökeréről letépik, és ez többé-kevésbé olyan, mint a halál. Az életet beszövi és elhomályosítja és megmérgezi, és az ember a rosszban egyedül és támasz nélkül marad, és ami a legfélelmetesebb, a lélek szeretetre képtelen és elhagyatott. De ez kevés. A rosszban nem az emberi élet romlik meg csupán. A rosszra az egész világ visszhangzik. A rossz támadás a létezés ellen. Ezért világméretű. A rossz nem bűn, annál mélyebb és hatalmasabb. A rossz létrontás, amely a világ minden pontját éri. A teremtést bevonja és elsötétíti, és kísérletet tesz arra, hogy a létezés egészének fényét kioltsa.

Nem emberrel állok szemben. A bennem levő igazság és világosság a létrontás csodájának sötét hatalmaival áll szemben, és az ezekkel való kiengesztelődés tilos. Az emberrel ki kell engesztelődni. Az ember a káprázat csodájában él, és mindig is abban élt, a csodában szendereg félálomban, nem is tud teljesen felébredni, csak a brahman, a szellemi lény. Az Evangélium az élő emberrel való kiengesztelődést tanítja, de a létrontásnak soha egy arasznyit sem engedett, és azt törvénytelennek tartotta.

Mire tanít a kereszténység?

A kereszténység nem vallás. A vallás történeti és társadalmi és szellemi eredetű, dogmatikával és papi szervezettel és szertartásokkal. A kereszténység a normális létben való magatartásról szóló tanítás.

Van dialektikus megszólítás. Mintha egymással zárt rendszerek beszélne. Általában vita, mert zártságát egyik se tudja feladni. Problémákról van szó. Tételek hadakoznak, és meg akarják egymást győzni. Igazolás és bizonyítás. Az ember tételekbe és rendszerekbe építette bele magát. A nyelv dialektikus logosz lett, tulajdonképpen az emberen kívül. Nem egymással beszélnek, hanem elvont tételek viaskodnak.

Van egzisztenciális megszólítás, amelyben nincs rendszer és probléma és bizonyítás, és nincsen tárgyi kérdés. Az emberrel állok szemben. A nyelv itt egzisztenciális logosz. Szemtől szemben állunk, és kinyíltunk, és egymást megérintettük. Fedetlenek vagyunk, és egymás szavával egymást átvilágítjuk. Együtt vagyunk.

Jézus soha senkit sem szólított meg dialektikusan, és soha nem beszélt tárgyi kérdésekről, és nem vitatkozott, és nem bizonyított, hanem mindig az ember lényét érintette meg. Nem érvek. Nem védelmi rendszerek. Nem kérdések; nem, hogy bűnös, vagy büntelen. Most hozzád

beszélék, megnyíltam neked, és nyílj meg nekem. Eressz engem magadba, ahogy én téged magamba eresztelek.

Az Evangélium egzisztenciális logosz, és nem tételekre tanít, hanem az embert megszólítja. Az ember, aki fedetlen és nyílt és egyszerű, és aki a megszólításra válaszol, arról a védekező zárttság lefoszlik. Az Evangélium az egzisztenciális logoszt *alétheiának*, vagyis igazságnak nevezi, mert alétheia igazságot és leplezetlenséget jelent egyszerre. Aki leplezetlen, az nyílt, vagyis átvilágított, végül is igaz. Aki az átvilágítás elől elzárkózik, az nem nyílik meg, helyette a tétel kezd beszélni, az elv, a kérdés, az érv, az vitatkozik, és az dialektikus.

A teljesen átvilágított lényt az Evangélium gyermeknek nevezi. Az elzárkózás dialektikus archetípusa a farizeus, aki a megszólítást hallva elbújik, és a szóra tétellel válaszol, és érvel és vitatkozik és védekezik és elkülönül, mert farizeus (*perusim*) héberül annyit jelent, mint elkülönült. A farizeus mindig talál kifogást arra, hogy magát elkülönítse, és ne kelljen a többivel együtt lenni, és rendszert épít, vagyis börtönt, legyen az épület vagy állam vagy elmélet, és abba önmagát bezárja. Az Evangélium az embert egzisztenciájában szólítja meg, abban, ami gyermek és romlatlan marad mindenkiben és mindig és minden körülmények között. Aki megnyílik és válaszol, az aléthész, vagyis fedetlen, vagyis igaz. Aki magát lezárja, az dialektikus, élethazugságban és külön marad, egyedül és önmagának, és a hívást visszautasítja. Aki a hívás elől elbújik, azt Jézus sem tudja megnyitni.

Az egzisztenciális logosz az egyetlen ma, amely az apparátust oldja. A gondolkozásban, a művészetben, de főképpen az élő beszédben. Mert az egzisztenciális megszólításra felébred a gyermek, az ember eredeti lénye (Guénon: *état primordial*, Böhme: *Urstand*), és az út a létezés alapállására való visszatéréshez megnyílik. Az igazság (alétheia, fedetlenség) az apparátust felbontja.

Mit tegyünk?

Nem tehetünk mást, mint a hívásnak engedünk, és tovább hívunk. Az infámis csodának határozottan, félreérthetetlenül, világosan, egyszerűen, gyökeresen, minden ponton, megalkuvás nélkül ellenállni. Nem az ember ellen, mert mindenkiben él a hiteles és a tényleges ember, *al-insân al-kâmil*, amint a szufi nevezi, semmiféle romlásban nem pusztul el, és nincsen sötétség, amelyből ne lenne képes felébredni. Az emberrel ki kell engesztelődni. A megbocsátás és a megbékülés kötelező. De semmiféle megnyugvás nem engedélyezhető, hogy az ember a korrupcióban megbízzék, és az apparátusban eszmélete elhomályosodjon, és úgy tegyen, mintha minden rendben lenne, és a sötétséget letagadja és elhallgassa, sőt annak védelmére elméleteket építsen.

Mit jelent kiengesztelődni? Semmi esetre sem a létrontást megbocsátani. Ennyire nem megyünk. Jelenti azt, hogy nincs féltés többé. A böszültség a létrontó hatalmakkal szemben megmarad, sőt ezt fokozni kell. De tudomásul kell venni, hogy a létrontásnak nincsenek sanszai. Ez az egész itt rögtönzött és ideiglenes, hazard és komolytalan, és nem tartható. Az apparátus csak egyet tehet, az emberiséget elpusztítja. De bármi történik is, az emberszeretet kötelező, és pedig éppen olyan határozottsággal, mint ahogy – míg a létrontás folyik, csak egyetlen tényérnyi helyen is folyik – a kiengesztelhetetlen ellenállást fenn kell tartani. Azáltal, hogy az ember a hívásnak enged, vagy azelől elzárkózik, ítél önmaga fölött.

Az idők végén, mondják, a kezdet visszatér.

